

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HADİS BİLİM DALI

HADİS İLMİNDE TEŞEDDÜD VE TESÂHÜL
(CERH-TA'DÎL VE HADİSLERİN TAHAMMÜL İLE EDÂSINDA)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ahmet Yasin DİNÇER

BURSA- 2018

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HADİS BİLİM DALI

HADİS İLMİNDE TEŞEDDÜD VE TESÂHÜL
(CERH-TA'DİL VE HADİSLERİN TAHAMMÜL İLE EDÂSINDA)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ahmet Yasin DİNÇER

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Mutlu GÜL

BURSA- 2018

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Dalı'nda 701523038 numaralı Ahmet Yasin Dinçer'in hazırladığı "Hadis İlminde Teşeddüd ve Tesâhül" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 27/04/2018 günü 12.00 - 15.00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının başarılı (başarılı/başarısız) olduğuna oy birliği (oy birliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Dr. Öğr. Üyesi Mutlu GÜL
Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Abdullah KARAHAN
Uludağ Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet BEYLER
Yalova Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

27/04/2018

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA
22/01/2018

Tez Başlığı / Konusu: **Hadis İliminde Teşeddüd ve Tesâhül (Cerh-Ta'dîl Ve Hadislerin Tahammül İle Edâsında)**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 143 sayfalık kısmına ilişkin, **11/ 06 /2018** tarihinde şahsım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı **%4 'tür.**

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları dahil

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
11/ 06/2018

Adı Soyadı: Ahmet Yasin DİNÇER
Öğrenci No: 701523038
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Programı: Hadis
Statüsü: Yüksek Lisans

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Mutlu GÜL

11 / 06 / 2018

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Hadis İlminde Teşeddüd ve Tesâhül (Cerh-Ta’dîl Ve Hadislerin Tahammül İle Edâsında)**” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

11 / 06 /2018

Adı Soyadı : Ahmet Yasin DİNÇER

Öğrenci No : 701523038

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Programı : Hadis

Statüsü : Y. Lisans Doktora

ÖZET

Yazar	: Ahmet Yasin DİNÇER
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: Hadis
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans
Sayfa Sayısı	: xii+131
Mezuniyet Tarihi	:
Tez Danışmanı	: Dr. Öğr. Üyesi Mutlu GÜL

HADİS İLMİNDE TEŞEDDÜD VE TESÂHÜL (Cerh-Ta‘dîl Ve Hadislerin Tahammül İle Edâsında)

Senet ve metin olmak üzere iki kısımdan meydana gelen hadislerin tashîh ve taz‘ifi ichtihâdî bir iştir. Dolayısıyla bazı muhaddisler tarafından sahih sayılan hadisler, bazılarınca zayıf hatta uydurma kabul edilebilmiştir. Hadislerin Hz. Peygamber’e olan aidiyetini araştırırken çoğunlukla rivayetlerin senetlerini tetkik eden hadisçiler, râvileri tenkit ederken farklı kriterler esas almışlardır. Hadis ilminin “cerh-ta‘dîl” sahasında incelenen râviler, metâin-i aşere adı verilen on noktadan eleştiriye tâbi tutulmuşlardır. Bu tenkit esnasında bazı âlimler, ince eleyip sık dokuyarak teşeddüd göstermişler, bazıları da müsamahakâr ve mütesâhil davranmışlardır. Muhaddislerin râvilere olan bu farklı yaklaşımları, rivayetlerin sahih ve zayıf sayılmasına etki etmiştir. Bu çalışmada, âlimlerin hadis râvilerini tenkit ederken, hangi noktada teşeddüd ve tesâhül gösterdikleri ele alınmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda bu yaklaşımlarının sebepleri tespit edilmeye gayret edilmiştir. Bu tespit yapılırken, ricâl kaynaklarından istifade edilmiş, âlimlerin müteşeddid ve mütesâhil münekkitlerin verdiği hükümlere yaptığı yorumlara işaret edilerek, müteşeddid ve mütesâhil muhaddislerden istifade edilirken dikkat edilmesi gereken hususların neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylece, bugün senet tenkidi yapılırken geçmiş âlimlerin hükümlerinden yararlanma esnasında nelerin göz önünde bulundurulması gerektiği sorusuna cevap aranmıştır. Cerh-ta‘dîldeki tesâhül ve teşeddüden sonra, hadislerin sıhhatini doğrudan etkilemesi sebebiyle, hadislerin nakli meselesi tesâhül ve teşeddüd açısından, hadis usulü eserlerinden istifade edilerek araştırılmıştır. Bunun neticesinde; müteşeddid ve mütesâhil âlimlerin hükümleri, diğer münekkitlerin hükümlerine muvafık olduğunda kabul edilmeli, aksi takdirde çoğunluğun görüşü alınmalıdır sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, tesâhül, teşeddüd, cerh, ta‘dîl, mütesâhil, müteşeddid.

ABSTRACT

Name /Surname : Ahmet Yasin DINCER
University : Uludag University
Institution : Social Science Institution
Master of Science : Basic Islamic Sciences
Science Fellow : Hadith
Degree Awarded : Master
Page Number : xii+131
Degree Date :
Supervisor : Dr. Mutlu GUL

ABSTRACT

TASAHUL AND TASHADDUD IN HADITH SCIENCE

Tashîh and taz'îf is an ijtihadi work of the hadiths which come from two parts, namely the script and the text. Hadiths, which are regarded as authentic by some muhaddis, can therefore be regarded as weak or even false. When investigating the belongings of the hadiths to the Prophet, the hadiths, who mostly examined the bills of the narrations, adopted different criteria when criticizing the ravis. The ravis examined in the scene of the "jarh-ta'dil" of the hadith identification have been subjected to criticism from the ten points mentioned above. During this criticism, some scholars were sullenly , and some of them were tolerant. These different approaches of the Muhaddis to the hadiths have influenced the narration to be considered authentic and weak. In this study, while trying to criticize the hadith narrators of the scholars, it was tried to be addressed at which point they were sullen and tolerant. At the same time, efforts have been made to determine the reasons for these approaches. While making this determination, it has been tried to determine what needs to be taken into consideration when exploiting the ricâl works and by taking advantage of the mutesëddid and mutesahil narratives by referring to the comments made by the scholars on the provisions given by the mutesëddid and the inclusive terms. Thus, today, when the bill ya da bond criticism was made, answers were sought to ask what should be taken into consideration during the utilization of the provisions of the past scholars. After the tasahul and tashaddud in jarh-ta'dîl, because of the direct influence of the hadith, the transmission of the hadiths has been researched in terms of tesahul and tashaddud, using the works of the hadith method. As a result of this; the provisions of the mutesëddid and mutesahil scholars should be accepted when they are in agreement with the provisions of the other scholars, otherwise the opinion of the majority should be taken.

Key Words: Hadith, Jarh, Ta'dil, Tasahul, Tashaddud, Mutesahil, Mutashaddid.

ÖNSÖZ

İslâm dininin Kur'ân-ı Kerîm'den sonraki yazılı kaynağını oluşturan hadislerin tespiti, sahâbe döneminden günümüze kadar gelen bir meseledir. Ümmetine, dinin temel esaslarından hiçbirini eksik bırakmadan tebliğ eden Hz. Peygamber'in sözleri, her asırda Müslümanlar için vazgeçilmez bir alan ve meşguliyet olmuştur. Zira İslâmiyet'i kâmil manada yaşayabilmek için, Kur'an'dan sonra Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarının iyi anlaşılıp doğru yorumlanması gerekir. Bunun için de sünnet ve hadis metinlerinin Hz. Peygamber'e aidiyeti öncelikle belirlenmelidir.

Hadislerin nakli ve tenkidi Resûlullah'ın vefatından hemen sonra başlamıştır. Nakil ve tenkit aynı zamanda başladığından, ashaptan bu yana hadisle işgal eden herkes, rivayetlerin Hz. Peygamber'e aidiyetini belirlemede farklı metotlar izlemiştir. Bu çalışmada; hadisleri sahih, zayıf yahut mevzû kabul etmede çoğunlukla senet tenkidini itibara alan muhaddislerin, rivayetlerin tespitinde gösterdikleri titizlik ve tesâhülleri incelenmeye çalışılmıştır.

Rivayet metinleri ve senetlerinin tenkidi için hadisçiler tarafından bir takım kurallar belirlenmiştir. Bazı muhaddisler hadisleri tenkit ederken bu kurallara sıkı sıkıya bağlı kalarak ve daha ağır şartlar şart koşarak hadisleri eleştiri süzgecinden geçirmişlerdir. Bu gruptaki muhaddislere, hadis ıstilahında *müteşeddîd âlimler* denir. Bu kuralları tatbik esnasında gevşek davranan hadis münekkitleri de *mütesâhil âlimler* olarak vasıflandırılmışlardır. İki grubun dışında kalan muhaddislerse, hadis tenkidinde orta yolu benimsediklerinden *mutedil âlimler* denmiştir. Çalışmamızda ilk iki gruptaki âlimlerin özellikle cerh-ta'dîldeki tavırları, bu tutumlarının sebepleri ve bu âlimlerin cerh-ta'dîldeki teşeddüd ve tesâhül noktaları tespit edilmeye gayret edilmiştir.

Araştırma, giriş ve sonuç bölümleri dışında üç bölümden oluşmaktadır.

Girişte; konunun kapsamı hakkında bilgi verildikten sonra tezin sınırları ortaya konmuştur. Akabinde, tezde kullanılan temel kavramlar hakkında kısaca açıklama yapılmış ve araştırma esnasında takip edilen yöntem anlatılmıştır. Girişin sonunda, yararlanılan kaynaklar ve kaynaklardan istifade etme yöntemi hakkında malumat sunulmuştur.

Birinci bölümde, muhaddislerin üzerinde çokça durduğu hadis ilmi olan cerh-ta'dîlde müteşeddîd âlimlerin tutumları incelenmiştir. Bunun için önce teşeddüd

kelimesi hakkında bilgi verilmiş, daha sonra Kur'an, hadis ve hadis usulü literatürü taranarak, kelimenin geçtiği yerlerden bazı örnekler zikredilmiştir. İstilahî anlamı üzerinde durulduktan sonra, müteşeddîd âlimlerin isim listesi verilerek, meşhur olanların özellikle râvileri cerh etmedeki tavırlarından örnekler sunulmuştur. Konu incelenirken, müteşeddîd âlimler iki grupta ele alınmış, birinci grupta hususi bir sebebe bağlı kalmaksızın cerh-ta'dîlde teşeddüd gösteren muhaddisler üzerinde durulmuştur. İkinci grupta ise senet tenkidinde mezhep ve bölge taassubuna bağlı olarak râvileri cerhte teşeddüd gösteren âlimler incelenmiştir. Bu inceleme yapılırken hadis rivayet ve tenkidinin sahâbe döneminde başladığı kabulünden hareketle onlara öncelik verilmiştir. Bu bağlamda, hadis tenkidinde diğer sahâbîlere nazaran daha müteşeddîd olan iki sahâbîden teşeddüd misalleri aktarılmıştır. Müteşeddîd âlimlerin cerh-ta'dîldeki tavırları genel olarak incelendikten sonra, müteahhirûn dönemindeki müteşeddîd müelliflerin isim ve eser listesi verilip, örnek olarak bazılarının eserlerinden misaller gösterilmiştir. Son olarak müteşeddîd âlimlerin, hadis tenkidindeki titizlik sebepleri maddeler halinde sunulup, bu gruptaki münekkitlerden istifade edilirken dikkat edilmesi gereken hususlara değinilmiştir.

İkinci bölümde, tesâhül kelimesinin anlamı üzerinde durulduktan sonra birinci bölümdeki seyir takip edilmiştir. Fakat burada, tesâhül kelimesinin hadis külliyatındaki anlamından sonra, mütesâhil âlimler, müteşeddîd münekkitlerde olduğu gibi iki grupta ele alınmayıp tek grupta mütalaa edilmiştir. Bu bölümde de, mütesâhil muhaddislerin isim listesi verilip, bu gruptaki âlimlerin eserlerine aldığı rivayetlerden örnekler gösterilerek, cerh-ta'dîldeki tesâhül noktaları ve sebepleri incelenmiştir. Bölümün sonunda hadis usulü eserlerinde çokça karşılaşılan bir mesele olan "amellerin faziletlerine dair hadisler hakkında tesâhül gösterme"nin ne anlama geldiği hakkında bilgi verilmiş, bu tesâhülün tarih içerisindeki seyrinin nasıl olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise hadislerin tashîh ve taz'îfi ile doğrudan alakası olması sebebiyle hadislerin tahammülü ve edâsı meselesi teşeddüd ve tesâhül açısından ele alınmıştır. Bu bölümde, âlimlerin tahammül ve edâ metotlarında gösterdikleri teşeddüd noktaları özellikle tespit edilmeye çalışılmış, yer yer de tesâhül noktalarına işaret edilmiştir.

Araştırma, konu hakkında genel değerlendirmeyi ihtiva eden sonuç kısmıyla sona ermektedir.

Bu araştırmayı yaparken, maddi ve manevi desteklerini bir an bile üzerimden eksik etmeyen, ilk hocalarım ve yol göstericilerim olan, muhtereme annem Güler Dinçer ve muhterem babam Talat Dinçer'e şükranlarımı arz etmeyi, dinen ve ahlaken bir vecibe addederim. Tezimi yazarken sürekli teşvik eden, her gün benden ne kadar yazdığımı dair rapor isteyen sevgili kardeşim Elif Nur'a, yoğun çalışma tempomda her bunaldığımda, kendimi toparlamam için çıkartıp gezdiren hafız kardeşim İrem Nida ve kıymetli eşi Harun Salman'a, çalışmamı rahat tamamlayabilmem için yazlığında hususi oda tahsis edip kitaplarımı oraya taşımama müsaade eden müstesna insan teyzem Kader Öz'e ve dayım Yener Öz'e, yazım esnasında çıkmaza düştüğüm anlarda kendisini aradığım her zaman değerli vaktini ayırarak yol gösteren ve tezimin son okumasını yapan kıymetli kardeşim Furkan Dinleyici'ye ve Yusuf Sütşurup'a, lisans dönemim dâhil, yüksek lisansımın her aşamasında desteğini eksik etmeyen kıymetli dostum Faruk Çakır'a da teşekkür borçlu olduğumu burada belirtmek isterim. Tezimi yazarken istifade ettiğim geçmiş âlimlerimizin hepsine Allah'tan rahmet diliyorum. Son olarak, çalışmamı titizlikle inceleyen, tashih ve katkıları ile tezimi son haline getiren danışmanım Mutlu Gül hocama yardım ve yönlendirmelerinden dolayı müteşekkir olduğumu ifade ederim.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU.....	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ.....	1
I. KONUNUN KAPSAMI	1
II. TEMEL KAVRAMLAR.....	4
III. YÖNTEM VE ARAŞTIRMANIN SINIRLARI	7
IV. KAYNAKLAR	8

BİRİNCİ BÖLÜM

CERH-TA'DİLDE TEŞEDDÜD VE MÜTEŞEDDİD ÂLİMLER

1. TEŞEDDÜD KELİMESİNİN ANLAM VE KAPSAMI	11
1.1. SÖZLÜK ANLAMI.....	11
1.2. KUR'ÂN-I KERİM VE HADİSLERDEKİ KULLANIMI.....	12
1.3. İSTİLAHÎ ANLAMI.....	15
1.4. HADİS USULÜ LİTERATÜRÜNDEKİ KULLANIMI	19
2. CERH-TA'DİLDE TEŞEDDÜD.....	22
2.1. MÜTEŞEDDİD ÂLİMLERİN LİSTESİ	22
2.1.1. HADİS TENKİDİNDE TEŞEDDÜD GÖSTEREN SAHÂBİLER.....	24
2.1.1.1. Hz. Ömer	26
2.1.1.2. Hz. Âişe.....	30
2.2. MÜTEŞEDDİD ÂLİMLERİN SINIFLANDIRILMASI VE TEŞEDDÜD ÖRNEKLERİ	32
2.2.1. Umumî Olarak Teşeddüd Gösterenler.....	33
2.2.1.1. Şu'be b. el-Haccâc.....	33
2.2.1.2. İmam Mâlik.....	37
2.2.1.3. Yahya b. Saîd el-Kattân	38
2.2.1.4. Yahya b. Ma'în.....	40
2.2.1.5. Ali b. el-Medînî.....	42
2.2.1.6. Ebû Hâtım er-Râzî.....	43
2.2.1.7. Nesâî.....	44
2.2.1.8. İbn Hibbân el-Bustî.....	46
2.2.2. Özel Bir Sebebe Bağlı Olarak Teşeddüd Gösterenler	48
2.2.2.1. el-Cûzcânî	49
2.2.2.2. el-Ukaylı.....	51

2.3. MÜTEAHHİRÜN DÖNEMİNE AİT MÜTEŞEDDİD SAYILAN MÜELLİFLER...	54
3. TEŞEDDÜD SEBEPLERİ.....	56

İKİNCİ BÖLÜM CERH-TA'DİLDE TESÂHÛL VE MÜTESÂHİL ÂLİMLER

1. TESÂHÛL KELİMESİNİN ANLAM VE KAPSAMI.....	59
1.1. SÖZLÜK ANLAMI.....	59
1.2. HADİSLERDEKİ KULLANIMI.....	59
1.3. İSTİLAHÎ ANLAMI.....	60
1.4. HADİS USÛLÜ LİTERATÜRÜNDEKİ KULLANIMI.....	62
2. MÜTESÂHİL ÂLİMLER.....	65
2.1. MÜTESÂHİL ÂLİMLERİN LİSTESİ.....	66
2.1.1. Hadis Rivayetinde Tesâhül Gösteren Sahabîler.....	66
2.2. MÜTESÂHİL ÂLİMLERDEN TESÂHÛL ÖRNEKLERİ.....	68
2.2.1. Ebû İsa et-Tirmizî.....	68
2.2.2. İbn Hibbân el-Bustî.....	71
2.2.3. Ebû'l-Hasen ed-Dârekutnî.....	73
2.2.4. Hâkim en-Nisâbûrî.....	76
2.2.5. Ebû Bekr el-Beyhakî.....	82
3. TESÂHÛL SEBEPLERİ.....	84
4. FEZÂİL İLE İLGİLİ RİVAYETLERDE TESÂHÛL.....	86

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM HADİSLERİN NAKLİNDE BİR TAVİR OLARAK TESÂHÛL VE TEŞEDDÜD

1. HADİSLERİN TAHAMMÛLÜNDE.....	91
1.1. SEMÂ, KIRAAT VE MÛNÂVELE.....	93
1.2. MÛKÂTEBE, İCÂZET VE İ'LÂM.....	97
1.3. VASIYYET VE VİCÂDE.....	102
2. HADİSLERİN RİVÂYETİNDE (EDÂSINDA).....	104
2.1. EZBERE VE KİTAPTAN RİVAYETTE TESÂHÛL VE TEŞEDDÜD.....	106
2.2. MANA İLE RİVAYETTE TESÂHÛL VE TEŞEDDÜD.....	109
SONUÇ.....	112
KAYNAKÇA.....	116

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.mlf.	Aynı müellif
a.s.	Aleyhisselam
a. yer	Aynı yer
b.	Bin, İbn
bkz.	Bakınız
ev.	Çeviren
der.	Derleyen
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	Hicrî
haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
krş.	Karşılaştırınız
md.	Madde, Maddesi
m.	Miladi
nşr.	Neşreden
v.	Vefatı
s.	Sayfa
s.a.v.	Sallallahu aleyhi ve sellem
thk.	Tahkik
t.y.	Tarih yok
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
y.y.	Yayın yeri yok

GİRİŞ

I. KONUNUN KAPSAMI

İslâm dininin Kur'an'dan sonraki ana kaynağını hadis metinleri oluşturur.¹ Bu dinin son peygamberi olan Hz. Muhammed (s.a.v), Kurân-ı Kerîm'i insanlara tebliğ etmiş, hadis ve sünnetleri ile de dinin hiçbir alanında eksik bırakmadan risâlet vazifesini hakkıyla yerine getirerek dâr-ı bekâya irtihal etmiştir.

Hz. Peygamber, sadece din değil, hayatın her alanına dair söz söylemiş ve sözleri Müslümanlar tarafından büyük bir önemi haiz olmuştur. Hadisler, iki dünya hayatında saadete erişmenin yolunu göstermiştir. Bu yüzden Hz. Peygamber'e nispet edilen söz ve fiillerin, O'na aidiyetini araştırmak için, İslâm âlimleri her asırda büyük gayretler sarf etmişlerdir.

Muhaddisler; "Ey Müminler! Dini ve ahlaki duyarlılığı zayıf birisi size önemli bir haber getirdiğinde, o haberin doğru olup olmadığını iyice araştırın! Yoksa işin aslını bilip etmeden bir takım insanlara zarar verirsiniz, sonra da yaptığınıza pişman olursunuz"² ilâhî emri gereğince hadisleri rivayet eden şahısları titizlikle araştırmışlardır. Bu araştırmada; "Kim bile bile bana yalan isnat ederse cehennemdeki yerine hazırlansın!"³ nebevî ikazının da payı büyüktür.

Bir haberin değeri, getirenin güvenilirliği ile doğrudan alakalı olduğundan, muhaddisler hadislerin senetlerine özel bir önem atfetmişler,⁴ bunun neticesinde hadisleri sahih, hasen ve zayıf ve olmak üzere üç kategoriye ayırmışlardır.⁵ Bu demek değildir ki, kadim hadis uleması sadece senetle iştigal edip metinleri göz ardı

¹ Ebû Dâvûd, "Sünne", 6; Tirmizî, "İlim", 60.

² Hucurât Suresi, 49/6.

³ Buhârî, "İlim", 38.

⁴ Mehmet Görmez, *Hadis İlminin Temel Meseleleri*, 2. b., Ankara: OTTO, 2014, s. 78-79.

⁵ Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü*, 7. b., İstanbul: İFAV, 2012, s. 156.

etmişlerdir. Yeri geldiğinde hadisin metninden hareketle, sahih senetli rivayetleri batıl saydıkları da olmuştur.⁶

Hadis tenkidi icthadî bir faaliyet olduğundan,⁷ hadis münekkitleri özellikle râvileri tenkit ederlerken farklı kriterler gözetmişlerdir. Onların bu farklı tutumları, hadislerin tashîh ve taz'îfine tabîi olarak yansımıştır. Râvileri cerh-ta'dîl etmede muhaddisler üç grupta ele alınır:

Birinci grubu oluşturan müteşeddîd âlimler, râvileri özellikle ta'dîl ederken çok titiz davranırlar (teşeddüd). Râvinin mürüvvetini zedeleyen ufak bir kusur yahut rivayetinde bir iki hatasını tespit ettiklerinde, o râviyi cerh ederek hadisini zayıf sayarlar. Bu münekkitlerin ta'dîli tereddütsüz kabul edilirken, cerhlerinde ise başka âlimlerin görüşlerine muvafakat edip etmediklerine bakılır.

İkinci grubun oluşturduğu mütesâhil âlimler, râvileri cerh-ta'dîl ederken müsamahakâr davranırlar (tesâhül). Bu gruptaki münekkitler de; tenkit faaliyetinde tefrite düşerek, hadis uydurmakla itham ettikleri şahısların dahi rivayetini kabul edip hadislerini sahih sayabilirler. Dolayısıyla mütesâhil münekkitlerin, ta'dîlleri çok geçerli görülmeyip, diğer âlimlerin tevsîki ile birlikte makbul sayılmıştır.

Üçüncü grup ise mutedil âlimlerin bulunduğu topluluktur. Buradaki münekkitler, tenkitte ilk gruptakiler kadar ölçüyü kaçırmamışlar, ikinci gruptakiler kadar da tesâhül göstermemişlerdir. Hadisleri kritik ederlerken orta yolu takip ettiklerinden mutedil olarak vasıflandırılmışlardır.⁸

Bu araştırmada, ilk iki gruptaki âlimler ele alınarak, onların cerh-ta'dîldeki tavırları incelenmeye çalışılacaktır. Hadis ilminde müteşeddîd veya mütesâhil âlim denildiği zaman, muhaddislerin râvi tenkidindeki tutumları kastedildiğinden, bu çalışmanın ağırlıklı kısmını cerh-ta'dîl esnasında gösterilen teşeddüd yahut tesâhül oluşturacaktır.

⁶ Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, 8. b., İstanbul: İFAV, 2014, s. 93-4; Görmez, *a.g.e.*, s. 84.

⁷ Emin Aşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkîdi (Cerh ve Ta'dîl İlmi)*, 1. b., İstanbul: İFAV, 1997, s. 65; Abdullah Aydın, *Hadiste Tespit Yöntemi*, 1. b., İstanbul: Kitabevi, 2003, s. 71.

⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehbî, *Zikru men yu'temedu kavluhû fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, thk. Ebû Ğudde, (*Erbe'u resâil fi 'ulûmi'l-hadîs*'in içinde), 5. b, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1990, s. 172.

Araştırma yapılırken;

Hadis münekkitlerinin tesâhül ve teşeddüd noktaları ile bu tutumlarının sebepleri incelenmeye çalışılacaktır. Ayrıca; “Bu âlimlerden istifade edilirken dikkat edilmesi gereken hususlar nelerdir?” sorusuna da cevap aranacaktır. Cerh-ta’dîl esnasında müteşeddid ve mütesâhil âlimlerin tavırlarının, hadislerin tashîh ve taz’îfine etkisinin ne şekilde olduğu da tespit edilmeye gayret edilecektir.

İkinci olarak; hadis tenkidi faaliyetlerinin ikinci basamağını oluşturan ittisal ve inkita meselesi, hadislerin tahammül ve edâsından hareketle, teşeddüd ve tesâhül açısından incelenmeye çalışılacaktır. Yukarıda belirtildiği gibi hadis ilminde teşeddüd ve tesâhül denildiğinde çoğunlukla cerh-ta’dîl kastedilir. Fakat çalışmanın bu kısmında, tahammül ve edâ metotlarında teşeddüd ve tesâhül noktaları da tespit edilmeye çalışılacaktır.

II. TEMEL KAVRAMLAR

Bir hadisin sahihliği büyük ölçüde o hadisin senedinden yola çıkılarak tespit edilir. Eğer bir hadisin isnadındaki tüm râviler âdil ve zâbit, senedi muttasıl ve hadis muallel yahut şazz değilse, o hadis muhaddislerce sahih addedilir.⁹ Burada; râvilerin durumunu tespit etmek için senetteki isimler, hadis münekkitlerince tenkide tabi tutulur. Hadis usulünde, yapılan bu işleme cerh ve ta’dîl, nakdu’l-isnâd ve nakdu’l-hadîs gibi isimler verilir.¹⁰

Kısaca; “Hz. Peygamber’e nispet edilen her şey” şeklinde tarif edilen hadis,¹¹ senet ve metin olmak üzere iki kısımdan meydana gelir. Senet kelimesi sözlükte; “dağın eteğinden yukarı olan kısmı, destek, dayanak, arkalık, senet, çek” gibi anlamlara gelir.¹² Buradaki anlamlardan hadis ıstılahında kullanılanı; “destek ve dayanak” kelimeleridir. Zira bir hadis metindeki manasından önce senedindeki şahıslara dayanır. Senet kelimesinin hadis ıstılahındaki anlamı ise; “Hadis metninden önce peş peşe gelen râviler

⁹ Ebû Amr Takıyuddin b. Salâh eş-Şehrezûrî, *Mukaddimet-u İbni’s-Salâh*, thk. Nureddin İtr, 1. b., Beyrut: Dâru’l-fıkr, 1986, s. 11-2; Mahmud Tahhan, *Teysîr-u mustalahi’l-hadîs*, 11. b., Riyad: 2011, s. 44.

¹⁰ H. İbrahim Kutlay, *Hadiste Sened Tenkidi*, B. 1, İstanbul: Elif, 2015, s. 30.

¹¹ Suphi Sâlih, *Hadis İlimleri ve İstılahları*, çev. Yaşar Kandemir, 1. b., Ankara: DİB Yayınları, 1971, s. 3.

¹² İbn Manzûr, “سند”, *Lisânu’l-Arab*, Beyrut: Dâr Sâdir, 1993, c. 3, s. 230.

zincirinin sıralanması”dır.¹³ İsnat ise sözlükte; “Bir haberi ya da sözü sahibine dayandırmak”¹⁴ anlamına gelirken, hadis ıstılahında ise iki farklı şekilde kullanılır. Bunlardan birincisi; sahabe-Hz. Peygamber ilişki noktasından hareketle “Bir sahâbînin bir hadisi Hz. Peygamber’e nispet ederek rivayet etmesi”dir. İkincisi ise isnattaki diğer râviler ve hocaları arasındaki ilişkiden hareketle; râvinin nasıl aldığını da belirterek hadisi hocasına nispet etmesi anlamında kullanılır.¹⁵ Bazen de isnat, senet kelimesiyle müradif olarak kullanılır.¹⁶ Dolayısıyla isnat ve senet kavramları aralarında bir nüans olmakla birlikte hadis ilminde birbirinin yerine de kullanılmıştır. Hadis usulünde “tarik ve vech” ifadeleri de yer yer senet anlamında kullanılmıştır ki “hadis bu vecihle” yahut “bu tarikle hasendir” denildiği zaman hadisi rivayet eden râvi zinciri kastedilmiş olur.¹⁷ Râvi kelimesi hadis terimi olarak; hadisi senedi ile birlikte veya usulüne uygun olarak nakleden kimse anlamına gelmektedir.¹⁸ Râvi kelimesinin ism-i mefulü olan mervî de “Rivayet edilen şey” anlamına gelir ve zaman zaman hadisin metnine eş anlamlı olarak kullanılır.¹⁹ Hadisler, senetlerindeki râvilerin durumuna, senetlerin uzunluk-kısalığına yahut da senetteki kopukluk ve ittisale göre farklı kategorilere ayrılırlar.²⁰

Hadisin ikinci temel ve asıl unsuru olan “metin” sözlükte; “okun yeleğinden ortasına kadar olan kısmı, dağın yamacı, güçlü, sağlam, dayanıklı bir kişi, yazıyla kaydedilen ifade, bir şeyin sırtı yahut yanı” gibi anlamlara gelir.²¹ Hadis terminolojisinde ise; “Senedin bitiminde başlayan sözlü kısım yahut mananın kendilerinden meydana geldiği sözlü lafızlar”²² anlamında kullanılır. Kaynağına yahut senet ve metin arasında müşterek olan hususlara göre hadis metinleri farklı kısımlara

¹³ Tahhan, *a.g.e.*, s. 18.

¹⁴ İbn Manzûr, a. yer.

¹⁵ Salih Karacabey, *Hadis Tenkidi*, 3. b., Bursa: Emin Yayınları, 2014, s. 106.

¹⁶ Raşit Küçük, “İsnad”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2001, c. 23, s. 154.

¹⁷ İ. Lütfi Çakan, *Hadis Usulü*, 15. b., İstanbul: İFAV, 2007, s. 29.

¹⁸ Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 1. b., İstanbul: Timaş, 1987, s. 128.

¹⁹ Çakan, *a.g.e.*, s. 36.

²⁰ İ. Lütfi Çakan, *Ana Hatlarıyla Hadis*, 14. b., İstanbul: Ensar, 2016, s. 60-61.

²¹ Murtaza Zebîdî, “متن”, *Tâcu'l-arûs*, thk. Mustafa Hâcizî vd., y.y: Dâru'l-Hidâye, t.y., c. 36, s. 44.

²² Aydın, *a.g.e.*, s. 98.

ayrılır.²³ Aynı zamanda hadis metinlerinin anlaşılması ve yorumlanması için de birbirinden farklı ve gelişmiş hadis ilimleri bulunmaktadır.²⁴

Çalışmada sıkça kullanılacak bir diğer hadis terimi de “cerh ve ta’dîl”dir. Hadis usulünün en gelişmiş²⁵ ve en önemli²⁶ ilmi kabul edilen bu alan, iki kavramdan müteşekkildir. Bunlardan birincisi olan cerh, sözlükte; “maddî veya mânevî olarak elle, dille yahut aletle yaralamak” manasına gelir.²⁷ Cerh kelimesi aynı zamanda; hâkimin yalan veya fiske gibi sebeplerle şahidin şahitliğini reddetmesi anlamında da kullanılır.²⁸ Hadis terimi olarak kullanıldığında “Bir râvinin, hafızası kuvvetli ve dikkatli bir âlim tarafından, fiske ve yalancılık gibi kendisinde bulunan veya güvenilir râvilerin rivayetine muhalefet etmek gibi rivayetinde yer alan bir kusur sebebiyle, hem kendisinin hem de rivayetinin reddedilmesi” anlamına gelir.²⁹ Kısaca râvinin adalet ve zapt şartlarını tam olarak taşımadığının tespit edilip ortaya konması³⁰ şeklinde de tarifi yapılabilecek olan cerh fiilini yapana cârih, kusurlu görülen râviye de mecruh denilir. Hadisi rivayet eden şahıslardan birinde bir kusur görülürse, kusuru gören münekkit o şahsı, açıklamasıyla birlikte cerh eder. Muhaddisler, bir râvi cerh edildiği zaman cerh edilme gerekçesinin açıkça belirtilmesi gerektiğini, aksi takdirde cerhin geçerli olmayacağını söylemişlerdir.³¹

عدل fiilinin tef’îl vezninden mastarı olan “ta’dîl” kelimesi, sözlükte; “doğrultma, düzenleme, düzgün hale getirme”³² anlamlarına gelirken; hadis terminolojisinde: “Râvinin adalet ve zapt sahibi olduğuna hükmederek rivayetlerinin sağlam olduğu tespitini yapmak”³³ anlamında kullanılır. Ta’dîl faaliyetinde, cerhte olduğu gibi ta’dîl sebebinin açıklanma gereği görülmemiştir. Yani bir şahıs cerh edileceği zaman,

²³ Çakan, *a.g.e.*, s. 36.

²⁴ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, 5. b., Ankara: OTTO, 2014, s. 139

²⁵ Lütfi Çakan, *Ana Hatlarıyla Hadis*, s. 79.

²⁶ Talat Koçyiğit, *Hadis Usulü*, 12. b., Ankara, TDV, 2013, s. 183.

²⁷ Zebîdî, “جرح”, *Tâcu’l-arûs*, c. 5, s. 452-3.

²⁸ Karacabey, *a.g.e.*, s. 166.

²⁹ Emin Aşıkutlu, “Cerh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, c. 7, s. 394.

³⁰ Aydın, *a.g.e.*, s. 43.

³¹ Koçyiğit, *a.g.e.*, s. 185.

³² İbn Fâris, “عدل”, *Mu‘cem-u mekâyisi’l-luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, y.y: Dâru’l-Fikr, 1979, c. 4, s. 246-7.

³³ Çakan, *Hadis Usulü*, s. 90.

sebebinin açıkça belirtilmesi gerekirken, tezkiye yahut ta'dîl edildiğinde nedeninin açıklanması zorunlu değildir.³⁴ Bir râvi "sika" yani güvenilirlik vasfını kazanabilmesi için, muhaddislerce belirlenen, şahsın karakteriyle alakalı olan beş adalet şartını taşıması (âdil), aynı zamanda da hadisi hocasından alıp başkasına aktarmakla alakalı beş zapt şartını yerine getirmesi gerekir (zâbit). Buradaki on maddenin tamamına hadis usulünde "metain-i aşere" denir.³⁵

Cerh ve ta'dîl, bir hadisin sıhhatini tespit etmede vazgeçilmez bir kontrol mekanizmasıdır. Zira yukarıda da belirtildiği üzere bir haberin güvenilirliği o haberi getiren şahısların dürüst ve ehil olmasıyla doğrudan alakalıdır. Dolayısıyla bir haberi rivayet eden şahıslar ne kadar güvenilir olurlarsa o haberin sıhhati de o şahıslarla doğru orantılı olarak artar. Aksi vuku bulduğunda ise haberin sıhhat değeri tabii olarak düşer. Gayeleri, hadis metinlerinin Hz. Peygamber'e aidiyetini tespit etmek olan muhaddisler, cerh ve ta'dîle ayrı bir önem vermişler, çoğunlukla, râviler istenilen şartları taşıyorlarsa rivayet edilen metni de tenkide değer görmemişlerdir. Fakat burada gözden kaçırılmaması gereken husus, bu işlemi yapanların da, haklarında karar verilenlerin de neticede insan olmasıdır. Bu yüzden münekkitler, metinler yerine hadisin sıhhatini tespit için daha emniyetli ve metin tenkidine göre sübjektiviteye daha kapalı bir alan olması sebebiyle isnat tenkidini tercih etmişlerdir.³⁶

Çalışmada kullanılacak bir diğer kavram tahammül ve edâdır. Hadislerin, muteber hadis metotlarından birini kullanarak hocadan alınmasına tahammül, hocanın talebesine hadis rivayet etmesine de edâ adı verilir.³⁷

III. YÖNTEM VE ARAŞTIRMANIN SINIRLARI

Bu araştırma yapılırken, öncelikle hadis usulü eserlerinden, daha sonra hadis literatüründen hareketle teşeddüd ve tesâhül kelimelerinin hangi asırdan beri ne manada kullanıldığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu tespit yapıldıktan sonra, cerh-ta'dîl eserlerinden istifade edilerek müteşeddid ve mütesâhil olmakla vasıflanan âlimlerin, bir

³⁴ Koçyiğit, *a.g.e.*, s. 182-83.

³⁵ Çakan, *Hadis Usulü*, s. 93

³⁶ Çakan, *Ana Hatlarıyla Hadis*, s. 68.

³⁷ Ahmet Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, 1. b., İstanbul: İFAV, 1996, s. 58.

râviyi cerh-ta'dîl ederken gösterdikleri tutumlardan örnekler incelenecek, onların verdiği hükümler, diğer âlimlerin tenkitleriyle beraber değerlendirilecektir. Böylelikle "Müteşeddîd muhaddislere neden müteşeddîd, mütesâhil muhaddislere neden mütesâhil deniliyor?" sorusu cevaplanmaya çalışılacaktır.

Müteşeddîd ve mütesâhil ulemanın cerh-ta'dîldeki yaklaşımları ele alındıktan sonra, klasik hadis usulü kitaplarından istifade edilerek, âlimlerin hadis tahammül ve edâ metotlarına yaklaşımları genel hatlarıyla incelenecektir. Burada muhaddislerin, bu metotları kabul veya reddederken gösterdikleri teşeddüd ve tesâhül noktaları tespit edilmeye çalışılacaktır. Teşeddüd ve tesâhül hadis ilminde cerh-ta'dîl ile alakalı bir husustur fakat bu bölümde tesâhül ve teşeddüd rivâyetlere yaklaşımda bir tavır olarak incelenmeye çalışılacaktır.

Araştırma yapılırken konuyla ilgili güncel çalışmalardan istifade edilerek kaynaklara gidilmeye çalışılmıştır. Bunun için cerh-ta'dîl ile ilgili güncel çalışmalar taranmış, eserlerdeki dipnotlardan hareketle teşeddüd ve tesâhül ile ilgili örnek ve bilgilere ulaşılmıştır. Fakat özellikle, konuyla ilgili âlimlerin listeleri, *el-Mektebetü's-şâmile* isimli bilgisayar programı kullanılarak, mütesâhil ve müteşeddîd kelimeleri ve bu iki kelimeye yakın formda sözcükler, rical usulü ve hadisle alakalı eserlerde taranarak oluşturulmuştur. Her bir âlimi tanıtırken, isminin altında yapılan son paragraftaki açıklama bizim kanaatimiz olup, diğer eserlerde bulunmayan bir yöntemdir. Bu şekilde, âlimlere neden müteşeddîd ve mütesâhil denildiğini tespit ettikten sonra, ilgili âlimle alakalı kanaatimizi biz de belirtmiş olduk.

"Hadis ilminde tesâhül ve teşeddüd" adlı bu çalışma, bu alandaki cerh-ta'dîl ve hadislerin nakli konusuyla sınırlıdır. Cerh-ta'dîl, hadislerin tahammül ve edâsı dışında, hadis ilmi de dâhil başka hiçbir alandaki teşeddüd ve tesâhül meselesine değinilmeyecektir. Çünkü araştırmadaki amaç, hadislerin tashih yahut taz'îfine etkisi bakımından teşeddüd ve tesâhülü araştırmaktır. Sıhhat meselesi de hadislerde, çoğunlukla incelediğimiz sahalarda ortaya çıktığından sadece bu alanlar tercih edilmiştir.

IV. KAYNAKLAR

Araştırmayı yaparken, mevzuyla alakalı tek müstakil eser olması sebebiyle en çok, Tâhir el-Cevâbî'nin; *el-Cerh ve'ta'dîl beyne'l-müteşeddîdîn ve'l-mütesâhilîn*³⁸ isimli eserinden istifade ettik. Bu eserde yazar; cerh-ta'dîlin uzun bir tarihçesinden sonra, hadis ilmindeki çeşitli alanlarda, âlimlerin bir tavrı olarak teşeddüd ve tesâhülü incelemiştir. Müteşeddîd ve mütesâhil âlimlerin cerh-ta'dîl uygulamalarına çok fazla örnek vermemiş, daha çok usul konularına dair meselelerde tesâhül ve teşeddüdün nasıl ortaya çıktığını incelemiştir. Bu eserden daha çok usul konularında bir tavır olarak teşeddüd ve tesâhülü incelerken istifade ettik.

Eymen Mahmud Mehdî'ye ait olan; *el-Cerh ve'ta'dîl beyne'n-nazariyye ve't-tatbîk*³⁹ isimli eser, teşeddüd ve tesâhül konusunu genişçe ele aldığından, ikinci olarak istifade ettiğimiz eserdir. Bu kitapta müellif, cerh-ta'dîl hakkında malumat verdikten sonra, rical münekkitlelerinin izlediği yöntem ve kaideleri misallerle anlatmıştır. Biz yazardan farklı olarak, verdiği isim listesini ve örnekleri çoğalttık. Bazı âlimler hakkında yaptığı müteşeddîd tavsifine katılmadığımızı gösterdik.

Kasım Ali Sa'd'ın; *Mebâhis fî 'ilmi'l-cerhi ve't-ta'dîl*⁴⁰ isimli çalışması da, tesâhül ve teşeddüd konusunu eserin ikinci bölümünde örnekleriyle incelemiştir. Biz de buradaki örnekleri inceleyip, gerektiği yerlerde artırarak, bir âlime neden müteşeddîd yahut mütesâhil denildiğini tespit etmeye çalıştık. Eserde verilen kaynaklara giderek örnekleri daha detaylı inceledik.

Cerh-ta'dîldeki tesâhül ve teşeddüd noktalarını araştırırken istifade ettiğimiz bu üç ana kaynaktan sonra, konuyla ilgili hususi araştırmalar olması sebebiyle, Veysel Özdemir'in; "*Cerh-Ta'dîl İlminde Müteşeddîd ve Mütesâhil Âlimler ve Değerlendirmelerinden İstifâdede Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar*"⁴¹ isimli makalesi

³⁸ Muhammed Tâhir el-Cevâbî, *el-cerh ve't-ta'dîl beyne'l-müteşeddîdîn ve'l-mütesâhilîn*, 1. b., y.y: Dâru'l-Arabiyye, 1997.

³⁹ Eymen Mahmud Mehdî, *el-Cerh ve't-ta'dîl beyne'n-nazariyye ve't-tatbîk*, 1. b., Tantâ, 2007.

⁴⁰ Kâsım Ali Sa'd, *Mebâhis fî 'ilmi'l-cerhi ve't-ta'dîl*, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1988.

⁴¹ Veysel Özdemir, "Cerh-Ta'dîl İlminde Müteşeddîd ve Mütesâhil Âlimler ve Değerlendirmelerinden İstifâdede Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXIV, (2014).

ve Nizâr Muhammed Reyyân'ın; “*en-Nukkâdü'l-müteşeddîdün fi'l-cerhi ve't-ta'dîl*”⁴² adlı makalesi, azamî derecede faydaladığımız çalışmalar arasındadır. Özellikle Reyyân'ın çalışmasında, tablo halinde verdiği müteşeddîd âlimlerin teferrüt ettikleri râviler listesi birinci bölümü tahlil ve tavsif etmemizde büyük kolaylık sağlamıştır.

Araştırmada kendisinden çokça istifade ettiğimiz bir diğer isim, Abdülhay el-Leknevî'dir. *er-Ref' ve't-tekmîl fi'l-cerh ve'ta'dîl*⁴³ ve *el-Ecvebitu'l-fâdula li'l-es'ilet'il-aşareti'l-kâmîle*⁴⁴ isimli eserleri, cerh ve ta'dîldeki teşeddüd ve tesâhülü genişçe ele aldığından, bu alanda araştırma yapanların müstağni kalamayacağı çalışmalardır.

Zehebî'nin, *Zikru men yu'temedu kavluh*,⁴⁵ *el-Mûkıza fî mustalahi'l-hadîs*,⁴⁶ *Mîzânü'l-i'tidâl*⁴⁷ ve *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*⁴⁸ isimli eserleri; İbn Hacer'in *Tehzîbu't-Tehzîb*⁴⁹; *Lisânu'l-Mîzân*⁵⁰ ve *Hedyu's-sârî'si*⁵¹, İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dîl*'i,⁵² İbn Receb el-Hanbelî'nin *Şerhu 'İleli't-Tirmizî'si*⁵³ ve Sehâvî'nin *Fethu'l-muğîs bişerh-i Elfîyyet'il-hadîs*⁵⁴ ve *el-Mütekellimûne fi'r-ricâl*⁵⁵ isimli eserleri, cerhta'dîlde özellikle teşeddüd ve tesâhüle değindiklerinden, araştırma yaparken sıkça

⁴² Nizâr Abdülkadir Muhammed Reyyân, “*en-Nukkâdü'l-müteşeddîdün fi'l-cerhi ve't-ta'dîl*”, *Mecelletü'l-Câmiati'l-İslâmiyye (Silsiletü'd-Dirâsâti's-Şer'iyye)*, XII, (2004).

⁴³ Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, 9. b., Kahire: Dâru's-Selâm, 2009.

⁴⁴ Leknevî, *el-Ecvebitü'l-fâdula li'l-es'ilet'il-aşareti'l-kâmîle*, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, 2. b., Kahire: Mektebetü'l-Matbuati'l-İslâmiyye, 1984.

⁴⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Zikru men yu'temedu kavluhü fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, thk. Ebû Ğudde, (*Erbe'u resâil fi 'ulûmi'l-hadîs*'in içinde), 5. b, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1990.

⁴⁶ Zehebî, *el-Mûkıza fî 'ilmi mustalahi'l-hadîs*, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, 9. b., Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2016.

⁴⁷ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, I-IV, 1963.

⁴⁸ Zehebî, *Siyer-u a'lami'n-nubelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvût, vd., 3. b., y.y: Müessesetü'r-Risâle, I-XVIII, 1985.

⁴⁹ Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 1. b., nşr. Matbaatu Dâireti'l-Me'ârif, I-XII, 1906.

⁵⁰ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, thk. Dâiretü'l-Ma'rif en-Nizâmiye, 2. b., Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, I-VII, 1971.

⁵¹ İbn Hacer, *Hedyu's-sârî mukaddimet-u Fethi'l-bâri*, thk. Muhibuddin el-Hatîb vd., 1. b., Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1959.

⁵² Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî (İbn Ebî Hâtim), *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1. b., nşr. Beyrut: Dâru İhyai't-Tür'âs, X-IX, 1952.

⁵³ Abdurrahmân b. Ahmed b. Receb, *Şerh-u İleli't-Tirmizî*, thk. Hammad Abdurrahim Saîd, 1. b., Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, I-II, 1987.

⁵⁴ Muhammed b. Abdurrahman es-Schâvî, *Fethu'l-muğîs bişerhi Elfîyyeti'l-hadîs*, thk. Ali Hüseyin Ali, 1. b., Mısır: Mektebetü's-Sünne, I-IV, 2003.

⁵⁵ Schâvî, *el-Mütekellimûne fi'r-ricâl*, (thk. Ebû Ğudde, *Erbe'u resâil fi 'ulûmi'l-hadîs* içerisinde).

başvurduğumuz eserlerdir. Teşeddüd ve tesâhül misallerini daha çok buradaki eserlerden verdik.

Gerek cerh-ta'dilde, gerekse hadislerin naklinde tesâhül ve teşeddüd noktalarını araştırırken çokça istifade ettiğimiz hadis usulü eserlerinin başında Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*⁵⁶ isimli eseri gelmektedir. Kendisinden sonra yazılmış bütün hadis usulü eserlerini etkileyen İbnü's-Salâh'ın *Mukaddimet-u ibni's-Salâh*⁵⁷ isimli eserinden de araştırma yaparken bolca istifade ettik. Ayrıca, bu eser üzerine yapılmış çalışmalar olan ve *Mukaddime*'deki konuları muhtasar olarak ele alan; Nevevî'nin *et-Takrîb ve 't-teysîr*'i⁵⁸ ile Süyûtî'nin *Tedrîbu'r-râvi*'sinden⁵⁹ de faydalandık.

Bu alanda yapılmış modern araştırmalardan olan, Abdullah Karahan'ın *Hadis Râvilerinin Güvenilirliği*,⁶⁰ Emin Aşıkutlu'nun *Hadiste Ricâl Tenkidi*,⁶¹ İbrahim Kutlay'ın *Hadiste Sened Tenkidi*,⁶² Mâcî Karagözoğlu'nun *Zayıf Râviler*⁶³ ve Ahmet Yücel'in *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*⁶⁴ isimli çalışmaları da konuyu araştırırken sıkça yararlandığımız eserler arasındadır.

⁵⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*, thk. Ebû Abdillâh es-Sevrakî, İbrahim Hamdî el-Medenî, 2. b., Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1989

⁵⁷ Ebû Amr Takiyuddin b. Salâh eş-Şehrezûrî, *Mukaddimet-u ibni's-Salâh*, thk. Nureddin İtr, 1. b., Beyrut: Dâru'l-fikr, 1986.

⁵⁸ Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *et-Takrîb ve 't-teysîr lima'rifet-i süneni'l-beşîri'n-nezîr fî usûli'l-hadîs*, thk. Muhammed Osman el-Haşî, Beyrut: Dâru'l-Kitabî'l-'Arabî, 1985.

⁵⁹ Ebû'l-Fazl Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Süyûtî, *Tedrîbu'r-râvi fî şerh-i Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe Muhammed el-Fâryâbî, y.y: Dâru Taybe, I-II, t.y.

⁶⁰ Abdullah Karahan, *Hadis Râvilerinin Güvenilirliği (Tespiti, İmkânı ,Hadisin Sıhhatine Etkisi)*, 1. b., Bursa: Sır Yayıncılık, 2005.

⁶¹ Emin Aşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi (Cerh ve Ta'dil İlmî)*, 1. b., İstanbul: İFAV, 1997.

⁶² H. İbrahim Kutlay, *Hadiste Sened Tenkidi*, B. 1, İstanbul: Elif, 2015.

⁶³ Mustafa Macit Karagözoğlu, *Zayıf Râviler Duafâ Literatürü ve Zayıf Rivayetler*, 1. b, İstanbul: İFAV, 2014.

⁶⁴ Ahmet Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, 1. b., İstanbul: İFAV, 1996.

1. BÖLÜM

CERH-TA‘DİLDE TEŞEDDÜD VE MÜTEŞEDDİD ÂLİMLER

1. TEŞEDDÜD KELİMESİNİN ANLAM VE KAPSAMI

1.1. SÖZLÜK ANLAMAMI

Teşeddüd Arapça kökenli bir kelime olup “تَشَدَّدٌ” fiilinin tefa’ul vezninden mastarıdır. Sözlükte “işî sağlam yapmak, hafiflik göstermemek, cimrilik göstermek, (bir şeye yahut birine karşı) sert, tavizsiz, müsamahasız davranmak, (bir şeyi) sıkmak, güçlü, sağlam kuvvetli olmak, kendini tavizsiz göstermek” gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁵ Fiilin kökü olan “تَشَدَّدٌ” ise; “sağlam, sert, sıkı yapmak, güçlendirmek, takviye etmek” gibi manalara gelmektedir.⁶⁶ İbn Fâris (v. 395), “تَشَدَّدٌ” fiilinin manasını verirken “Bir şeyde kuvvet göstermeye delalet eder ve türevlerinin anlamı da kökteki bu manaya rücu eder” demektedir.⁶⁷

Teannüt de hadis ıstılahında teşeddüd kelimesinin müradifi olarak kullanılan bir kavramdır. “عَنْتٌ” fiilinin aynı şekilde tefa’ul vezninden mastarıdır ve sözlükte teşeddüdle hemen hemen aynı manaya gelir. Teannüt kelimesi lügatte; “(birinin) canını sıkmak, sıkıntıya sokmak, baskı yapmak, (birini) sorularla kargaşaya düşürmeye çalışmak, (biriyle) tartışmaya girmek, inatlaşmak, terslik yapmak, inatla ısrar etmek, kibirlenmek” anlamlarına gelmektedir.⁶⁸ Fiilin kökü olan “عَنْتٌ” fiiliyse “sıkıntı, güçlük, çile, bela, dert, tazyik, helak, hata, şiddetli meşakkat” gibi zorluğa delalet eden manalara gelir.⁶⁹ Teşeddüd fiilinin ism-i faili olan “müteşeddid” kelimesi “işî sıkı tutan, tavizsiz

⁶⁵ İbrahim Mustafa vd, “تَشَدَّدٌ”, *Mu’cemu’l-vasît*, Kahire: Dâru’d-Da‘ve, t.y., c. 1, s. 476; *Mu’cemu’l veciz*, y.y., t.y., s. 338; Luis b. Nicola Ma’lûf, *el-Müncid fi’l-luğa ve’l-edeb ve’l-‘ulûm*, Beyrut: Matbaa el-Katholica, 2010, s. 378.

⁶⁶ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, “تَشَدَّدٌ”, *Lisânu’l-Arab*, c. 3, s. 232-34; Murtaza Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, c. 8, s. 239-42.

⁶⁷ İbn Fâris, “تَشَدَّدٌ”, *Mu’cem-u mekâyisi’l-luğa*, c.3, s. 179.

⁶⁸ Zebîdî, “تَعْنَتٌ” *a.g.e.*, c. 5, s. 15; *Mu’cemu’l-vasît*, c. 2, s. 630; Luis, *a.g.e.*, s. 532.

⁶⁹ Zebîdî, “عَنْتٌ”, a. yer; İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. 5, s. 12-14.

ve müsamaha göstermeyen kişi” manasına, tenaannüt kelimesinin ism-i fail olan “müteannit” ise “inatçı, dik kafalı” anlamlarına gelir.

1.2. KUR’ÂN-I KERİM VE HADİSLERDEKİ KULLANIMI

Kur’ân-ı Kerim’de “teşeddüd” ve “teannüt” kavramları doğrudan geçmemektedir. Arapça “شد” fiilinin sıfat-ı müşebbehesi olan ve teşeddüd kelimesiyle aynı kökten türeyen “شديد” kelimesi ise Kur’an’da 52 yerde geçmektedir. Bunlardan 38 tanesi “azap, hesap, cezalandırma” kelimelerinin sıfatı olarak gelmiş olup hemen hepsi ahiretteki azap ve hesabın şiddeti yahut Allah Teâla’nın cezalandırmasının ne kadar can yakıcı olacağıyla ilgilidir. Bunların dışında kalan yerlerde ise farklı anlamlarda kullanılmış ve genelde kendinden önceki kelimenin sıfatı olarak gelmiştir.⁷⁰ “شد” fiilinin ism-i tafdil kalıbı olan “اشد” ifadesi de 30 yerde geçmektedir. Bu âyetlerde çoğunlukla iki şey arasında kıyaslamanın yapıldığı görülür.⁷¹ Aynı kökten olan ve “olgunlaşmak, belli bir yaşa, güce kuvvete ulaşmak” manasına gelen “اشد” kelimesi de 8 yerde geçmektedir.⁷² Kelimenin, Kur’an’da yukarıdaki manalardan çok az değişikliklerle farklı anlamlarda kullanıldığı yerler de vardır. Ancak biz burada kadar verdiğimiz manalarla yetineceğiz.

Teannüt kelimesi de Kur’ân-ı Kerim’de doğrudan geçmemektedir. Bunun yerine “sıkıntı, güçlük, çile” gibi anlamlara gelen “عنت” fiili farklı vezinlerde Kur’an’da 6 yerde geçmektedir ve hepsinde sözlük anlamında kullanılmıştır.⁷³

Âyetlerde de görüldüğü üzere çalışmamızın esas konusunu teşkil eden iki kelime Kur’an’da doğrudan geçmemiş fakat gerek kök halleriyle gerekse farklı kalıplarda kullanılmıştır. Her ne kadar teşeddüd ve teannüt kelimeleri Kur’an’da direk bu vezinde kullanılmamış olsa da kelimelerin ıstılahî anlamlarıyla âyetler arasındaki anlam yakınlığı dikkat çekmektedir.

Kur’ân-ı Kerim’den sonra, yukarıdaki kavramların hadis edebiyatında ne şekilde geçtiği göstermeye çalışılacaktır. Bunun için, klasik dönem hadis edebiyatı kitapları

⁷⁰ Misal olarak bkz. Hûd, 11/80 (ركن شديد); Ahzâb, 33/11 (زلزالا شديدا).

⁷¹ Misal olarak bkz. Bakara, 2/74, 85 (اشد العذاب, اشد قسوة).

⁷² Misal olarak bkz. En’am, 6/152; Yûsuf, 12/22; Kasas, 28/94.

⁷³ Söz konusu âyetler için bkz: Bakara, 2/220; Âl-i İmrân, 3/118; Nisâ, 4/25; Tevbe, 9/128; Tâhâ, 20/111; Hucurât, 49/7.

esas alınarak rivayet metinlerinde teşeddüd ve teannüt kelimelerinin hangi anlamlarda kullanıldığı tespit edilecektir. Söz konusu kavramlar, hadislerde çok fazla geçmesi sebebiyle burada bu kelimelerin ıstılah anlamına en yakın olanlarından örnekler verilecektir.

Tespit edebileğimiz kadarıyla “teşeddüd” kelimesi *Kütüb-i Sitte*’de geçmemektedir. Fakat Ebû Dâvud’un (v. 275) *Sünen*’inde, tef’îl kalıbında merfû olarak geçmekte olup, “(Durduk yere) nefislerinize **zorluk çıkarmayın**, sonra (Allah tarafından) size **zorluk çıkartılır**” şeklinde kullanılmıştır.⁷⁴ İbn Hibbân’ın (v. 354) *Sahih*’inde gelen yine merfû bir rivayetteyse kelime; “Salih kimseler için (bela ve sıkıntılarla onlara hayat) **zorlaştırılır**. Zira bir mümine bir dikenin ucu kadar, hatta daha ufak bir sıkıntı isabet ettiğinde muhakkak (o sıkıntıyla) günahları affolunmuştur”⁷⁵ şeklinde geçmektedir.

Bu rivayetlerde görüldüğü üzere Peygamberimiz “شدد” fiilini zorlaştırmak, sıkıntıya sokmak anlamında kullanmışlardır.

İbn Ebî Şeybe’nin (v.235) *Musannef*’inde; Mücahid’den (v. 104) gelen maktu’ bir rivayette ise bu kavram şu şekilde kullanılmıştır:

أَبُو بَكْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ: «لَا بَأْسَ إِذَا أَتَتْكَ الرِّيحُ، وَأَنْتَ مُحْرِمٌ أَنْ تَرْفَعَ ثَوْبَكَ إِلَى وَجْهِكَ، وَلَا بَأْسَ لِلْمَرْأَةِ إِذَا أَذَتْهَا الرِّيحُ أَنْ تَشُدُّ ثَوْبَهَا

“İhramlı olduğun zaman sana rüzgâr gelirse elbiseni yüzüne kaldırmada bir sakınca yoktur. Aynı şekilde bir kadına rüzgâr sıkıntı verirse elbisesinin üzerine yapışmasında (kadının elinde olmayan bir sebepten dolayı olduğundan) bir beis yoktur.”⁷⁶

Burada “teşeddüd” kelimesi Arap dilinde başka bir kalıpta elbisenin kişiyi sıkması anlamında kullanılmıştır. Buradan henüz 1. asırda ve tabiûn döneminde bu kelime lügat anlamıyla da olsa sıkılmak anlamında kullanıldığı sonucuna varılabilir.

⁷⁴ Ebû Dâvud, “Edeb”, 52. Ayrıca bkz. Buhârî, *Târîhu’l-kebir*, c. 4, s. 97.

⁷⁵ İbn Hibbân, *Sahih-u İbn Hibbân*, c. 7, s. 182.

⁷⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. 3, s. 284.

Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (v. 430) *Hilyetu'l-Evliyâ*'sında geçen bir rivayette ise "teşeddüd" kelimesi geçmektedir. Rivayet Hammad b. Seleme'den (v. 167) gelmektedir:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ جَعْفَرِ بْنِ حَمْدَانَ، ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنِي أَبِي، حَدَّثَنِي عَفَّانُ، ثنا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: "جَاءَ شُعْبَةُ إِلَى حُمَيْدٍ، فَسَأَلَهُ عَنْ حَدِيثٍ، فَحَدَّثَهُ بِهِ، قَالَ: أَسَمِعْتَهُ؟ قَالَ: أَحْسِبُهُ، قَالَ: فَقَالَ بِيَدِهِ هَكَذَا - أَيُّ لَا أُرِيدُهُ - فَلَمَّا قَامَ فَذَهَبَ قَالَ: «قَدْ سَمِعْتَهُ مِنْ أَنَسٍ، وَلَكِنْ تَشَدَّدَ عَلَيَّ، فَأَحْبَبْتُ أَنْ أَشَدَّدَ عَلَيْهِ»

Hammad b. Seleme şöyle demiştir; "Şu'be, Humeyd'e (v. ?) gelip bir hadis sordu, (Humeyd de kendisine) hadisi rivayet etti(kten sonra Şu'be, tekrar Humeyd'e) 'Bu hadisi semâ yoluyla mı aldın?' diye sorunca; "Sanırım" diye cevap verdi. (Hammad b. Seleme, bu cevaptan sonra Şu'be'nin) eliyle "Bu rivayeti istemem" şeklinde bir hareket yaptığını söyledi. Humeyd, kalkıp gittikten sonra Şu'be; "Ben bunu Enes'ten işittim, fakat o bana zorluk çıkardı, ben de ona zorluk çıkarmayı istedim" dedi.⁷⁷

Bu rivayette de görüldüğü gibi h. 160 yılında vefat eden Şu'be, Enes'in (?) kendisine zorluk çıkardığını teşeddüd fiiliyle anlatmıştır. Buradan anlaşılmaktadır ki h. 2 asırda teşeddüd filli lügavî anlamıyla beraber hadis rivayetinde zorluk çıkarmak şeklinde kullanılmaya başlanmıştır.

"Teannüt" kelimesiyse hadis edebiyatının hemen hepsinde ıstılahî manada kullanılmıştır. Fakat erken dönem siyer ve hadis eserlerine kaynaklık etmesi sebebiyle İbn Hişâm'ın (v. 230) *Sîre*'sindeki bir rivayetin başlığına yer vererek, teannüt ve teşeddüd kelimelerinin hadis edebiyatındaki örneklerini vermeye son vereceğiz:

تَعَنَّتْ قُرَيْشٌ فِي عَدَمِ اسْتِمَاعِهِمْ لِلرَّسُولِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَمَا أَنْزَلَهُ تَعَالَى

"Kureyş (Kabileleri)'nin Hz. Peygamber'i ve Allah Teâla'nın kendisine indirdiği vahyi dinlememedeki inatçılığı"⁷⁸

Bu misalde de görüldüğü gibi burada teannüt kelimesi sözlük anlamında kullanılmıştır. Örnekleri artırmak mümkündür fakat esas konumuz bu olmayıp buradaki

⁷⁷ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Hilyetu'l-evliyâ*, c. 7, s. 150.

⁷⁸ Ebu Muhammed Abdülmelik b. Hişâm, *Sîret-u İbn Hişâm*, thk. Mustafa es-Sakâ vd., 2. b., Mısır: Matbaat-u Mustafa, 1955, c. 1, s. 316.

amacımız sadece bu kelimelerin hadis edebiyatındaki kullanımlarını göstermeye çalışmak olduğundan bu örnekten sonra, teşeddüd ve teannüt kelimelerinin ıstilahî anlamlarına geçilecektir.

1.3. İSTILAHÎ ANLAMI

Hadis terimi olarak teşeddüd yahut teannüt “cerhte işi sıkı tutmak, en ufak bir sebepten dolayı cerh etmede aşırıya kaçmak”⁷⁹ anlamında kullanılır. Kelimelerin ism-i fail vezni olan müteşeddid ve müteannit ise hadis ıstilahında “hadis râvilerini cerh etmede katı davranan, ta’dîl etmedeyse işi çok sağlam tutan, (bir râvinin) bir-iki yanlışını gördüğü anda hemen onu cerh ederek hadisini zayıf sayan âlim”⁸⁰ anlamında kullanılır. Cerh ve ta’dîlde aşırıya kaçmayı, münekkidin bir râviyi basit bir dil sürçmesinden, küçük bir hatadan, kendi itikadına yahut amelde uyduğu bir mezhebe muhalif tutum içerisinde olması sebebiyle cerh etmesi şeklinde de tanımlanabilir.⁸¹ Bir münekkidi teşeddüd, itidal yahut müsamahakâr olmakla vasıflandırmak, o âlimin râviler için verdiği hükümler, onları cerh ederken takındığı tavır yahut cerh ederken kullandığı sözlerinin umumiyetle nasıl olduğuyla alakalıdır. Bundan dolayı bazı müteşeddid âlimler, yer yer tesâhül yahut itidal gösterebilir, biz ise burada onların çoğunlukla takındığı tavrı göz önünde bulundururuz. Bunun için ulemânın her hadis râvisi için gösterdikleri teâmül ve ahkâmı anlamak zor bir iştir ve hadis ilminde çok az âlim buna vakıf olabilmıştır.⁸²

Son dönem hadis usulcülerinden Tehnevî (v. 1974) *Kavaid fi ulum’il-hadis* isimli eserinde, “Büyük Hadis İmamlarından da Olsa Her Cerh Edenin Cerhi Kabul Edilmez, O İmamın Cerhinin Kabulünü Engelleyen Maniler Vardır” başlığı altında, cerhleri kabul edilmeyen imamların özelliklerini sayarken, bir râviyi cerh eden âlimin, râvi tenkidinde aşırıya kaçanlardan olmaması gerektiğini söylemiştir.⁸³ Zira cerh etmedeki katılıklarından dolayı, böyle imamların bir râviyi tevsîk ve ta’dîl etmesi

⁷⁹ Abdurrahman b. İbrahim el-Humeysî, *Mu’cem-u ‘ulûmi’l-hadîsi’n-Nebevî*, 1. b., Cidde: Dâru’l-Endülüs, 2000, s. 74.

⁸⁰ Zehebî, *Zikru men yu’temedu kavluhû fi’l-cerh ve’t-ta’dîl*, thk. Ebû Ğudde, (*Erbe’u resâil fi ‘ulûmi’l-hadîs*’in içinde), 5. b, Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1990, s. 171.

⁸¹ Eymen Mahmud Mehdî, *el-Cerh ve’t-ta’dîl beyne’n-nazariyye ve’t-tatbîk*, 1. b., Tantâ: y.y, 2007, s. 35.

⁸² Mahmud Mehdî, *a.g.e.*, s. 35.

⁸³ Zafer Ahmed et-Tehnevî, *Kava’id fi ‘ulûmi’l-hadîs*, 3. b., Beyrut: Dâru’l-Kalem, 1972, s. 178.

muteberdir lakin cerh etmesi durumunda ise ancak başka bir imam onun görüşüne uyduğu takdirde kabul edilir.

Hicrî sekizinci asır muhaddislerinden Zehebî (v. 748), cerh ve ta'dilde hükümleri muteber olan âlimleri önce haklarında hüküm verdikleri şahıs sayılarına göre üçe ayırmıştır. Bu üç grup şu şekildedir;

- 1- İbn Ma'în (v. 233) ve Ebû Hatim er-Razî (v. 277) gibi, râvilerin hemen hepsini ele alan âlimler.
- 2- İmam Mâlik (v. 179) ve Şu'be b. el-Haccac (v. 160) gibi, râvilerin pek çoğunu ele alanlar.
- 3- İbn Uyeyne (v. 198) ve İmam Şâfiî (v. 204) gibi, bazı râvileri ele alanlar.⁸⁴

Bu taksimden sonra Zehebî her üç gruptaki âlimlerin de üç kısma ayrıldığını söyler ve cerh-ta'dil ulemâsını bu ilimde gösterdikleri tavırlara göre şöyle taksim eder;

- 1- Bu âlimlerden bir grup cerhte katı davranır (müteaanit), ta'dil etmedeyse işi çok sıkı tutar. Bunlar bir râvinin bir iki yanlısını gördükleri anda hemen o râvinin hadisini zayıf sayarlar. Bu gruba girenlerden biri, bir şahsı tevsîk etti mi onun sözüne dört elle sarıl, tevsîkine itimat et, uy. Fakat birini zayıf sayınca, bu taz'ifte başkası ona muvafakat ediyor mu araştır. Eğer uyuyorsa ve o şahsı bu işin ehillerinden hiç biri tevsîk etmiyorsa, o şahsı zayıf demektir. Biri o şahsı tevsîk etmiş ise, işte bu, "cerh müfesser olmadıkça kabul edilmez" sözü kendisi için söylenmiş bir kimsedir. Yani, farz edelim ki İbn Ma'în, sebebini beyan etmeden biri hakkında "zayıftır" demiş olsun. Sonra da bir başkası bu şahsı tevsîk etmiş bulunsun. İşte bu durumda o şahsın rivayet ettiği hadisin sahih sayılmasında tevakkuf edilir. Zira böyle bir rivayet hasen hükmü verilmeye daha yakındır. İbn Ma'în, Ebû Hâtim er-Razî ve el-Cûzcânî (v. 259) cerh ve ta'dilde işi sıkı tutan âlimlerdendir.
- 2- Diğer bir grup da birinci grubun tam aksinedir. (Yani cerh ve ta'dilde işi o kadar sıkı tutmaz, gevşeklik gösterirler.) Ebû İsa et-Tirmizî (v. 279), Ebû Abdillah el-Hâkim (v. 405) ve Ebû Bekir el-Beyhakî (v. 458) gibi âlimler

⁸⁴ Zehebî, *a.g.e.*, s. 171.

mütesâhildirler. (Bu grupta olanlar ilk kısımdakilerin aksine râviyi cerh ya da ta'dîl ederken toleranslı davranırlar.)

- 3- Ahmed b. Hanbel (v. 241), Buhârî (v. 256), Ebû Zur'a (v. 264) ve İbn Adî (v. 365) gibi bir grup cerh ve ta'dîl âlimi de bu ilimde ilk iki grubun arasında bir yol tutmuş, itidal ve insaf ölçüleriyle hareket etmişlerdir.⁸⁵

Zehebî'den yaklaşık bir buçuk asır kadar sonra kendisinden iktibasla bu taksimi veren Sehâvî (v. 902), konuyu biraz daha açarak ele almıştır. Müteşeddid bir âlim olan Yahya b. Ma'în'in bir râviyi taz'îf ettiği halde, Buhârî yahut bir başkasının aynı râviyi tevsîk edebileceğini belirtmiştir.⁸⁶ Dolayısıyla İbn Ma'în'e göre daha mutedil olan Buhârî'nin hükmünün geçerli olduğunu ima etmiştir. Zehebî ise bu hususta "Bu ilimle uğraşan aynı tabakadaki âlimler asla zayıf bir râvinin tevsîkinde yahut sika bir râvinin taz'îfinde icma etmezler" hükmünü vermiştir.⁸⁷ Sehâvî aynı eserinde Zehebî'nin bu ifadesini beyan sadedinde "Ricâl münekkitlerinin her tabakasında müteşeddid ve mutavassıt/mutedil âlimler bulunur" açıklamasını yaptıktan sonra, âlimlerin ricâl tenkidi hususunda hangilerinin daha sıkı davrandığının kısa bir mukayeseli listesini vererek şöyle bir tespit yapmıştır:

Birinci tabakadaki Şu'be (v.160) ve Sevrî'den (v. 161) Şu'be (ricâl tenkidinde) daha katıdır.

İkinci tabakadaki Yahya el-Kattân (v. 198) ve Abdurrahman İbn Mehdi'den (v.198), Yahya (ricâl tenkidinde) daha katıdır.

Üçüncü tabakadaki Yahya b. Ma'în (v.233) ve Ahmed b. Hanbel'den (v.241) Yahya b. Ma'în (ricâl tenkidinde) daha katıdır.

Dördüncü tabadaki Buhârî (v. 256) ve Ebû Hatim'de (v. 277) ise, Ebû Hâtim Buhârî'den (ricâl tenkidinde) daha katıdır.⁸⁸

⁸⁵ Zehebî, *a.g.e.*, s. 172.

⁸⁶ Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *el-Mütekellimûne fi'r-ricâl*, (thk. Ebû Ğudde, *Erbe'u resâil fi 'ulûmi'l-hadîs* içerisinde) s.139.

⁸⁷ Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fi tavdîhi Nuhbetü'l-fiker*, thk. 3. b., Nureddin İtr, Dımaşk: Matbaatu's-Sabah, 2000, s. 138.

⁸⁸ Sehâvî, *a.g.e.*, s. 144.

Ricâl tenkidinde râviler hakkında hüküm beyan eden otorite isimleri ilk kez bu şekilde tasnif eden Zehebî'nin taksiminden de anlaşılmaktadır ki âlimler mizaçları gereği cerh ve ta'dilde aynı ölçülerle hareket etmemişlerdir. Aynı şekilde gerek hadisin senedinde gerekse metninde hüküm belirtirken farklı mizaçlarla hareket ettiklerinden, ister bir râvinin tevsîk yahut taz'ifinde olsun isterse bir hadis için sahih, hasen, zayıf ya da uydurma hükmünü vermede olsun ortaya çıkan farklılık buradan gelmektedir. Yukarıdaki gruplandırmayı göz önünde bulundurduğumuzda mütesâhil/gevşek davranan bir cerh-ta'dil otoritesinin kusur görmediği bir özellik müteşeddîd/müteannit bir otorite tarafından büyük bir cerh sebebi sayılacağından râvi hakkında verilen hüküm tamamen bir zıtlık arz edebilir. Dolayısıyla bu âlimlerin tespit ve eserlerinden istifade ederken bu husus kesinlikle göz ardı edilmemelidir. Aksi takdirde bir râvi yahut hadisin sıhhati hakkında yanlış kanaat belirtilebilir. Bu yüzden hadis imamlarından Nesaî (v.303); “Bana göre, bir râvi, terki hususunda bütün ricâl münekkitleri icmâ' etmedikçe terkedilmemelidir”⁸⁹ demektedir. Konuyla ilgili olarak Ali b. el-Medîni'den (v. 234) şöyle bir rivayet aktarılmaktadır; “Yahya b. Saîd ile Abdurrahman b. Mehdî (v. 198) bir râvinin terkinde ittifak ettikleri zaman o kimseden hadis rivayet etmem. Fakat bu iki münekkit ihtilaf ederlerse Abdurrahman b. Mehdî'nin görüşünü alırım. Çünkü o, ikisi arasında en orta yollu olandır. Yahya'da ise teşeddüd vardır.”⁹⁰

Çalışmanın bundan sonraki başlığında, teşeddüd ve teannüt kavramlarını hadis usulü âlimlerinin nasıl işlediği ele alınacaktır. Bunu yaparken ilk dönem hadis usulü eserleriyle, son dönem eserlerinde kavram bir anlam değişmesi yahut kayması yaşamış mı ya da ilk kez bu kavramlar kimin tarafından hangi âlim için kullanılmış o tespit edilmeye çalışılacaktır.

⁸⁹ Hadis münekkitlerinin terki gereken her râvide icmâ etmeleri imkânsızdır. Gerek bu açıklamadaki gerekse Zehebî'nin yukarıdaki “bu ilimle uğraşan aynı tabakadaki âlimler asla zayıf bir râvinin tevsikinde yahut sika bir râvinin taz'ifinde icmâ etmezler” ifadesindeki kapalılığı gideren Ali el-Kari, buradaki “icmânın “galip çoğunluk” olduğunu söylemiştir. Yani bu cümle “bütün ricâl münekkitleri” diye değil “ricâl münekkitlerinin galip çoğunluğu terk etmedikçe bir râvi terk edilmez” şeklinde anlaşılması daha uygun gözükmektedir. Aynı şekilde Zehebî'nin ifadesini de “ricâl âlimlerinin galip çoğunluğu bir râvi hususunda zıt hüküm vermezler” şeklinde anlamalıyız. (Ali el-Kari'nin açıklaması için bkz; Ebû Gûdde, *Erbe'u Resail*, s. 140, muhakkikin dipnotu, no:2).

⁹⁰ Ebû'l Hafs Ömer b. Ahmed b. Şâhin, *Zikru men ihtelefe'l-'ulemâ ve nukkâdi'l-hadis*, thk. Ebû Muâz, Tarık b. 'Avdillah, 1. b., Kâhire: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1992, s. 16.

1.4. HADİS USULÜ LİTERATÜRÜNDEKİ KULLANIMI

Günümüze ulaşan ilk hadis usulü eseri sayılan⁹¹ Râmhürmüzî'nin (v. 360) *el-Muhaddis 'u-l fâsıl beyne 'r-râvi ve 'l-vâi* isimli eserinde her ne kadar “teşeddüd/teannüt” kelimelerine rastlayamadıysak da, en eski hadis usulü kitabı olan eserde “teşeddüd” kelimesiyle aynı kök ve manada olan “شَدَّدَ” fiili yer almaktadır. Müellifin bab başlığında kullandığı fiil şu şekilde geçmektedir; “مَنْ شَدَّدَ فِي ذَلِكَ” (Bu hususta işi sıkı tutan kimseler). Müellifin buradaki kastı, hadisleri ezberleyerek rivayet etme hususudur. Başlığın hemen altında verdiği rivayet şöyledir:

Half b. Temîm (v. 206) şöyle demiştir: “Ben Süfyan es-Sevrî'den (v.161) yaklaşık on bin kadar hadis yazdım. Bunu arkadaşıma haber vermek istedim ve Zâide'ye (v.161) ‘Ey Ebu's-Salt! Ben Süfyan es-Sevrî'den yaklaşık on bin kadar hadis yazdım’ dedim. Bana ‘O hadislerden ezberlediklerin ve kulaklarınla duydukların dışındakilerden başkasını rivayet etme!’ şeklinde cevap verdi.⁹²

Râmhürmüzî'nin verdiği örnekte de görülmektedir ki, Zâide isimli muhaddis hadisleri kitaptan değil de semâ yoluyla alma ve ezbere rivayet etme hususunda teşeddüd göstermekte, hadislerin muhaddisten illa işitilerek alınmış olma hususunda ısrar etmektedir. Buradan anlıyoruz ki “işî sıkı tutma” anlamında “شَدَّدَ” fiili ilk hadis usulü eserinden itibaren kullanılan bir fiildir ve daha sonra bu fille de bağlantılı olarak terimleşmiştir.

Teşeddüd kelimesinin hadis usulü edebiyatına örnek olması bakımından Hatîb el-Bağdâdî'nin (v.463) *el-Câmi' li-ahlaki'r-râvi* isimli eserinde geçen şu ifade de önemlidir:

Şu'be: “Ben bunu Enes'ten işittim, fakat o bana hadisi rivayet esnasında **zorluk çıkardı**. Ben de ona (Humejd'e) **zorluk çıkarmayı** istedim” dedi.⁹³ Bu örnekte de görüyoruz ki teşeddüd fiili zorluk çıkarma anlamında ıstılahî olarak Hatîb el-

⁹¹ Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 5.

⁹² Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen er-Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne 'r-râvi ve 'l-vâ'i*, thk. Muhammed el-Hatîb, 3. b., Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984, s. 601.

⁹³ Ebû Bekir Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlakir'r-râvi adabi's-sâmi'*, thk. Mahmud Tahhan, 1. b., Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1983, c. 2, s. 46.

Bağdâdî'nin muhaddisin adabına dair kaleme aldığı eserinde de kullanılmıştır. Aynı müellifin hadis usulüne dair yazdığı *el-Kifâye* isimli eserinde “تَشَدَّدٌ” fiilinin, cerh ve ta'dilde işi sıkı tutmak anlamında kullanıldığı tam olarak görülmektedir.

Ebû Bekir el-Esrem (v.273); “Ebû Abdillâh yani Ahmed b. Hanbel'i (v. 241) şöyle derken işittim” dedi: “Abdurrahman (v. 198) bir şahıstan rivayette bulunduğu zaman onun o şahıstan rivayeti o şahsın sika olduğuna dair bir hüccettir.” Ahmed b. Hanbel sözüne şöyle devam etti: “Abdurrahman ilk zamanlarda başkalarından rivayet etmede **tesâhül gösterirdi** fakat daha sonra **işî sıkı tutmaya başladı**. O, Câbir el-Cu 'fi'den (v. 128) rivayet ederdi fakat daha sonra ondan rivayeti terk etti.”⁹⁴

Yine aynı eserde, hicrî üçüncü asrın hadis otoritesi Ahmed b. Hanbel'in hadis rivayetiyle ilgili bir şartında, çalışmamızın mevzusunu teşkil eden “teşeddüd” kelimesinin fiil halinin kullandığını görüyoruz:

Ahmed b. Hanbel; “Hz. Peygamber'den (sav) helal, haram, sünnetler ve ahkâma dair hususlarda rivayette bulunurken o hadisin isnadında işî **çok sıkı tutardık**; fakat Hz. Peygamber'den (sav) amellerin faziletleri yahut (dinde) herhangi bir hüküm vaz' etmeyen rivayetlere gelince onların isnadında işî yokuşa sürmez, **müsamahakâr davranırdık**.”⁹⁵

Buradaki rivayette de görülmektedir ki, hicrî 3. asırda hadiste ricâl otoritesi olan isimler, “تَشَدَّدٌ” fiilini cerh-ta'dil ve hadis isnadında/usulünde işî sıkı tutmak anlamında kullanıyorlardı.

Kendisinden sonraki bütün hadis usulü eserlerini etkileyen⁹⁶ İbnü's-Salah (v. 643) ise meşhur hadis usulü *Ulûmu'l-hadis* adlı eserinde “تَشَدَّدٌ” fiilini aşırıya kaçmak anlamında kullanmıştır. Müellif, kitabının 26. Bölümünde, “Hadis Rivayetinin Özellikleri, Edâ Şartları ve Bu Konuyla İlgili Olan Hususlar” başlığı altında şöyle bir tespit yapmaktadır:

⁹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*, thk. Ebû Abdillâh es-Sevrakî, İbrahim Hamdî el-Medenî, 2. b., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989, s. 92.

⁹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 134.

⁹⁶ Koçyiğit, *a.g.e.*, s. 6.

“Bir grup hadis rivayetinde **aşırı titizlik gösterdi** ve ifrata kaçtı (ölçüyü aştı), diğer bir grupsa **gevşeklik gösterip** tefrite düştü (yeterli ölçüyü yakalayamadı). ‘Ezberinden ve hafızasından rivayet etmeyen râvinin rivayetinden başkası delil olmaz’ diyenlerin gittiği yol, aşırıya kaçanların tuttıkları yoldur. Bu da İmam Mâlik (v. 179) ve Ebû Hanîfe’den (v. 150) rivayet edilmiştir. İmam Şâfiî’nin yolundan giden Ebû Bekir es-Saydalanî el-Mervezî de (v. 292) bu yoldan gitmiştir. (Bu tavrı benimsemiştir.)⁹⁷

İbnü’s-Salâh’ın buradaki açıklamasında işi sıkı tutmayı, Râmihürmüzî’nin eserine benzer şekilde kullandığını görüyoruz. Her iki müellif de eserinde “تَشَدُّدٌ” fiilini hadisi ezberden rivayet etmede ısrarcı olmak manasında kullanmışlardır.

Bu bölümde, çalışmamızın konusunu oluşturan “teşeddüd” ve” teannüt” kelimelerinin ilk dönem hadis usulü eserlerinde nasıl kullanıldığını gösterilmeye çalışılmıştır. Elbette ki bu eserlerde işi sıkma tutma anlamında yalnızca bu fiiller kullanılmamıştır. Yahut bu eserlerde “teşeddüd” manasına gelecek başka ifadeler yok değildir. Fakat buradaki amacımız sadece bu fiillerin nasıl geçtiğini ilk dönem eserlerden itibaren irdelemeye çalışmaktır. Hadis usulü eserlerinde hangi noktalarda teşeddüd gösterildiğini ileride tespit etmeye çalışırken, daha fazla misal göstülecektir. Aynı zamanda sadece usul eserlerinde değil, cerh-ta’dîl, tabakat ve teracim türü eserlerde de bu fiil kullanılmaktadır. Buradaki tetkikimizde gördük ki ilk dönem hadis usulü eserlerden beri kullanılan teşeddüd fiili, günümüze kadar hadis usulünde aynı anlamda kullanılmış ve herhangi bir değişme yahut anlam kaymasına uğramamıştır. Araştırmanın ilerleyen safhasında ilgili eserlerden yeterince iktibas yapılacağı için buradaki misallerle yetinmeyi uygun görüyoruz.

Bu bölümden sonra çalışmanın ana kısmını oluşturan şu sorulara cevap aranmaya çalışılacaktır: Müteşeddid olmakla vasıflandırılan âlimler kimlerdir? Bu isimlerden istifade ederken hangi hususlara dikkat edilmelidir? Müteşeddid âlimlerin teşeddüd sebepleri nelerdir? Bu âlimler her yerde aynı şekilde teşeddüd göstermişler midir? Hadis âlimlerinin müteşeddid ulemânın ictihadları neticesindeki tutumları nelerdir?

⁹⁷ Ebû Amr Takiyuddin b. Salâh eş-Şehrezûrî, *Mukaddimet-u ibni’s-Salâh*, thk. Nureddin Itr, 1. b., Beyrut: Dâru’l-fikr, 1986, s. 208.

2. CERH-TA‘DİLDE TEŞEDDÜD

Hadis ilminin en gelişmiş branşı sayılan cerh-ta‘dîl ilminde⁹⁸, her âlimin aynı mizaçla hareket etmediği bir önceki bölümde zikredilmişti. Cerh-ta‘dîl hadis tenkidinin alt kollarından biridir daha ziyade hadis rivayetiyle alakalıdır. Bundan dolayı, “Hadis ilminde teşeddüd şu asırda başlamıştır” diye bir sınırlama yapmak oldukça zordur. Çünkü rivayet ve tenkit işlemi beraber başlamıştır. Onun için muhaddisler, her tabakada müteşeddid ve mutedil âlimlerin beraber bulunabileceğini söylemişlerdir. Fakat ilk dönemlerdeki münekkitler son dönemdekilere göre daha az teşeddüd göstermişlerdir.⁹⁹ İbn Hacer (v. 852), tesâhül ve teşeddüden sakındırma bahsinde konuyla alakalı olarak; “Afet burada (bir râviyi cerh etme hususunda) bazen hevâ ve fasit bir maksattan dolayı meydana gelir ki mütekaddimun ulemâmızın sözleri pek çok kez bundan beridir. Bazen de (cârihin) akidesine ters bir durumda söz konusu olur ki bu durum mütekaddimûn ve müteahhirûnda çoğu kez mevcuttur. Dolayısıyla bu sebeplerden olan cerhi umumileştirmek gerekmez”¹⁰⁰ demiştir.

Teşeddüdün başlangıcı ve içeriğiyle alakalı bu kısa bilgiden sonra, şimdi cerh ve ta‘dilde müteşeddid olan âlimlere geçilecektir.

2.1. MÜTEŞEDDİD ÂLİMLERİN LİSTESİ

Bu kısımda hadis ilminde müteşeddid olmakla meşhur âlimlerin isim listesi verilecektir. Bu liste, müteşeddid olma özelliği değil vefat sıralaması göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Cerh-ta‘dîl ilminde müteşeddid olarak vasıflandırılan ünlü otorite isimler şunlardır: Şube b. el-Haccac (v. 160)¹⁰¹, İmam Mâlik (v. 179)¹⁰², Yahya b. Saîd el-Kattân (v. 198)¹⁰³, Ebû Nuaym el-Fazl b. Amr (Dükeyn) (v. 219)¹⁰⁴,

⁹⁸ Çakan, *Anahatlarıyla Hadis*, s. 79.

⁹⁹ Mehdî, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁰⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 139.

¹⁰¹ İbn Hacer, *en-Nüket alâ Kitabi İbn Salâh*, thk. Rebi' b. Hâdî el-Medhalî, 1. Baskı, Medine: İmâdetü'l-Bahs, 1984, c. 1, s.75

¹⁰² Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî (İbn Ebî Hâtim), *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1. b., nşr. Beyrut: Dâru İhyai't-Tür'âs, 1952, c. 1, s. 23.

¹⁰³ Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşâr Avaad Ma'rûf, 1. b., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980, c. 17, s. 438. Ayrıca bkz. Zehebî, *el-Mûkaza fî 'ilmi mustalahi'l-hadis*, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, 9. b., Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2016, s. 83.

¹⁰⁴ Mehdî, *a.g.e.*, s.45.

Affân b. Müslim es-Saffâr (v. 220)¹⁰⁵, Nuaym b. Hammad el-Huzâî (v. 228)¹⁰⁶, Yahya b. Ma'în (v. 233)¹⁰⁷, Ali b. el-Medînî (v.234)¹⁰⁸, el-Cûzcânî (v. 259)¹⁰⁹, Ebû Hatim er-Râzî (v. 275)¹¹⁰, İbn Hirâş (v. 283),¹¹¹ Nesâî (v. 303)¹¹², el-Ukaylî (v. 322)¹¹³, İbn Ukde (v. 332)¹¹⁴, İbn Hibbân (v. 354)¹¹⁵, Ebü'l-Feth Muhammed b. el-Hüseyn el-Ezdî (v. 374)¹¹⁶, İbn Hazm el-Endelüsî (v. 456)¹¹⁷, Ebü'l-Hasen ibnu'l-Kattan (v. 628)¹¹⁸. Ayrıca Cûzekânî (v. 543), İbnü'l-Cevzî (v. 597), el-Mevsilî (v. 622), es-Sâğânî (v. 650), İbn Teymiyye (v. 728) el-Mecid Firuzâbadî (v. 817)¹¹⁹ ve Muhammed Nâsiruddin el-Elbânî (v. 1999)¹²⁰ gibi son dönem müelliflerinden olan isimler de yazdıkları eserlerde göstermiş oldukları tavırdan dolayı müteşeddîd sayılmışlardır.¹²¹

Müteşeddîd âlimleri iki grupta mütalaa etmek mümkündür. Birinci grupta, umumî manada müteşeddîd âlimler ki bunlar, bir râviyi cerh ederken, mezhep, bölge vs. gibi tahsise gitmeden sadece râviyi cerh etmede aşırıya kaçanlardır. Müteşeddîd âlimlerin çoğunluğunu bu grup oluşturur. İkinci grupta ise belli sebeplere istinaden hususi olarak teşeddüd gösteren âlimler ki bunlar gerek bir bölgeye gerekse bir

¹⁰⁵ Zehebî, *Siyer-u a'lami'n-nubelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvût, vd., 3. b., y.y: Müessesetü'r-Risâle, 1985, c. 10, s. 250.

¹⁰⁶ İbn Hacer, *Hedyu's-sârî mukaddimet-u Fethi'l-bâri*, thk. Muhibuddin el-Hatîb vd., 1. b., Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1959, s. 470.

¹⁰⁷ Zehebî, *el-Mûkîza*, s. 83.

¹⁰⁸ İbn Ebî Hâtîm, *a.g.e.*, c. 7, s. 73.

¹⁰⁹ Zehebî, *Zikru men yu'temedu kavluhu*, s. 172; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 1. b., nşr. Matbaatu Dâireti'l-Me'ârif, 1906, c. 1, s. 118.

¹¹⁰ Zehebî, *el-Mûkîza*, s. 83.

¹¹¹ Zehebî, a. yer.

¹¹² Muhammed Abdülhayy b. Muhammed el-Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, 9. b., Kahire: Dâru's-Selâm, 2009, s. 275.

¹¹³ Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Fıkhu Ehli'l-Irak ve hadîsuhum*, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, Mısır: el-Mektebü'l-Ezheriyye, t.y., s. 53-85.

¹¹⁴ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bişerhi Elfîyyeti'l-hadîs*, thk. Ali Hüseyin Ali, 1. b., Mısır: Mektebetü's-Sünne, 2003, c. 4, s. 363.

¹¹⁵ Leknevî, *a.g.e.*, s. 275.

¹¹⁶ Tehânevî, *a.g.e.*, s. 177-78.

¹¹⁷ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, c. 10, s. 320.

¹¹⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf, 1. b., y.y: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 2003, c. 13, s. 866.

¹¹⁹ Leknevî, *a.g.e.*, s. 328.

¹²⁰ H. İbrahim Kutlay, *Hadîste Sened Tenkidi.*, s. 277.

¹²¹ Abdülhayy el-Leknevî, *et-Ta'liku'l-mümecced 'alâ Muvatta'i'l-İmam Muhammed*, thk. Takyeddin en-Nedvî, 4. b., Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2005, c. 1, s. 126.

mezhebin görüşüne olan tutumlarından dolayı râviyi cerh ederken taassup ve teşeddüd gösterenlerdir.¹²²

Müteşeddid âlimleri tek tek ele almadan önce, hadis tenkidini başlatan ilk nesil olan sahâbe neslini de zikretmek lazımdır. Yukarıda da belirtildiği gibi, rivayet ve tenkit, hadisin iç içe doğmuş iki dalıdır, dolayısıyla tenkit faaliyetleri hadis rivayetinin doğduğu ilk nesil olan sahâbe döneminden başlatılmalıdır. Sahâbe döneminde de rivayetleri tenkit eden ve bu tenkitlerinde teşeddüd gösteren sahâbîler mevcuttur. Müteşeddid âlimlere yol göstermeleri hasebiyle selef münekkitleri olarak onların isim ve tenkit metotları kısaca ele alınacaktır.

2.1.1. Hadis Tenkidinde Teşeddüd Gösteren Sahâbîler

Sahâbe, sözlükte “bir kişiyle birlikte bulunmak, onunla dost ve arkadaş olmak” anlamındaki “sohbet” kökünden türeyen Arapça “sâhib” kelimesinin çoğuludur. Sahâbe ile birlikte ashâb kelimesi de sıkça kullanılmaktadır.¹²³ Terim olarak muhaddislerin hemen hepsinin kabul ettiği anlamıyla; “Müslüman olarak Hz. Peygamber’le arkadaşlık eden veya onu bir kere görmüş olan herkes”¹²⁴ şeklindedir. Bu tanımları aynen kabul eden İbn-i Hacer (v. 852), Hz. Peygamber’i mümin olarak gördükten sonra İslam dini üzere ölmeyi de eklemiştir.¹²⁵

Gerek Kur’an’daki âyetlerden, gerekse rivayet malzemelerinden anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber’in arkadaşları manasına gelen sahâbe kelimesi, Rasulullah döneminde kullanılmaya başlanmış ve İslam tarihinin erken dönemlerinden itibaren ıstılahî anlamını kazanmıştır.

Sahâbe, Kur’ân-ı Kerim’de yer alan: “Size bir fâsık haber getirirse doğruluğunu iyice araştırın”¹²⁶ âyeti gereğince bilhassa Hz. Peygamber’den nakledilen rivayetler konusunda oldukça hassas davranıyorlardı. Zira yine “Bu iftirayı işittiklerinde erkek ve

¹²² Mehdî, *a.g.e.*, s. 40.

¹²³ Mehmet Efendioğlu, “Sahâbe”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2008, c. 35, s. 491.

¹²⁴ Buhârî, “Ashâbu’n-Nebî”, 1.

¹²⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcüd, Ali Muhammed Muavviz, 1. b., Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1994, c. 1, s. 8.

¹²⁶ Hucurât, 49/6.

kadın müminler olarak hepinizin birbiri hakkında hüsn-i zan besleyerek ‘bu bir iftiradır’ demeleri gerekmez miydi?”¹²⁷ ilahi emrince duydukları her şeyi hemen kabul etmiyorlar, belli başlı tenkit kriterlerinden geçiriyorlardı. Zira vahyin direk muhatabı olan bu ilk nesil, Kur’an ile varoluşsal bir bağ içerisinde olduklarından, her âyeti hayatlarında tatbik etme gayreti içindeydiler.

Çalışmanın ana mevzusu sahâbe dönemi hadis tenkidi olmadığından burada sadece, o döneme ait münekkitlerin isimlerini ve o isimlerden müteşeddid olarak addedilen iki sahâbînin hadis tenkidindeki tutumlarından örnekler verilecektir. Böylece hadis rivayetiyle beraber teşeddüd vasıflı tenkit hareketinin nasıl ortaya çıktığı daha iyi kavranmış olacaktır.

Hz. Peygamber’den sonra sünnetin korunmasında ve aktarılmasında başrolü alan sahâbe, Peygamberimizin vefatından sonra da O’nun zamanında olduğu gibi hadis ve sünnetin içine onlardan olmayan şeylerin karışmasını önlemek için tenkit faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu meyanda örneğin hadisi nakleden kişinin zaptını kontrol etmeleri, gerektiğinde şahit istemeleri, yeri geldiğinde râviye yemin ettirmeleri, hadisi ilk duyan şahsa ulaşmaya çalışmaları ve rivayet edilen hadisi ellerindeki diğer rivayetlerle mukayese etmeleri hadis tenkidindeki titizliğin başlangıcı addedilebilir.¹²⁸ Sahâbe dönemi tenkit faaliyetlerinde ön plana çıkan sahâbî isimleriye şunlardır; Hz. Ebûbekir (v. 13), Hz. Ömer (v. 23), Hz. Ali (v. 40), Hz. Âişe (v. 58), İbn Abbas (v. 68), Enes b. Mâlik (v.93), Ubade b. es-Samit (v. 34), Abdullah b. Selam (v. 43) ve Abdullah b. Mesud (v. 32).¹²⁹ Bu sahâbîlerin her birinin kendine özgü ilim ve tenkit metotları varsa da bu çalışmada, sahâbe dönemindeki teşeddüde örnek kabilinden, titizliğiyle meşhur iki sahâbî üzerinde kısaca durulacaktır.

¹²⁷ Nûr, 24/12.

¹²⁸ Abdullah Aydın, *Hadiste Tespit Yöntemi*, s. 137.

¹²⁹ Sehâvî, *el-İ’lân bi’t-tevbiḥ limen zemme’t-târîḥ*, thk. Salih el-İclî, 1. b., Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1986, s. 163; Osman Güner, “Hadis Rivayeti Açısından Sahâbeye Yönelik Bazı Eleştirilerin Tahlili, İslam’ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri”, *Kutlu Doğum Sempozyumu 2001*, Ankara: TDV Yayınları, 2003, s. 631.

2.1.1.1. Hz. Ömer

Doğum tarihi tam net olarak belirlenemeyen fakat kuvvetli ihtimale göre Fil Vakası'ndan 13 sene sonra miladi 584 yılında doğan, Hz. Peygamber'in bi'setinin 6. Yılında yani m. 616 yılında Müslüman olan, H.13 ila 23 yılları arasında halifelik yapıp h. 23 yılında şehîd edilen bu büyük sahâbînin tam ismi Ebû Hafs Ömer b. el-Hattâb b. Nüfeyl b. Abdiluzzâ el-Kureşî el-Adevî'dir. Lakabı doğruyu yanlıştan ayıran anlamına gelen el-Fâruk'tur. Hz. Peygamber'in kayınpederi olan Hz. Ömer, aynı zamanda O'nun vahiy kâtibidir.¹³⁰ Bizzat Hz. Peygamber tarafından, Allah tarafından ilhama nail olduğu teyit edilmiş¹³¹ hatta sahâbîlerin çoğunun beyan ettiği bir görüşe muhalif bir fikir beyan ettiğinde çoğu zaman Cenab-ı Hak katından âyetle tasdik edilmiştir.¹³²

Kişilik olarak da sert bir mizaca sahip olan Hz. Ömer¹³³, dini yaşama ve onu diğer kuşaklara aktarma noktasında da son derece hassas bir kişiliğe sahiptir. Halife olduğu dönemde bazı sahâbîleri hadis rivayetinden sakındırmış ve kendisinin bu tutumu İbn Hibbân tarafından hadis tenkidinin ilk teşebbüsü olarak değerlendirmiştir.¹³⁴ Bununla beraber Hz. Ebûbekir de Zehebî tarafından rivayetleri kabul etmede ilk ihtiyatlı davranan şahıs olarak nitelendirilmiştir.¹³⁵

Yukarıda da belirtildiği üzere, rivayet ve tenkit iç içe olduğundan birini diğerinden ayırt etmek neredeyse imkânsız gibidir. Elbette ki sahâbe döneminde sistematik diyebileceğimiz bir hadis usulü bulunmadığından¹³⁶ her bir münekkit sahâbînin aynı metotla hareket ettiğini söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Fakat hadis usulünde ıstılah olarak kullanılan müteşeddîd ve mütesâhil tabirlerini yine rivayet

¹³⁰ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Fayda, "Ömer", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, c. 34, s.44-51.

¹³¹ Tirmizi, "Menâkıb", 47.

¹³² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî şerh-u Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhibbuddin el-Hatîb, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1958, c. 2, s. 50-1.

¹³³ Mehmed Saîd Hatiboğlu, *İslâmî Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, 1. b., Ankara: OTTO, 2015, s. 39-40.

¹³⁴ Mustafa Macit Karagözoğlu, *Zayıf Râviler Duafâ Literatürü ve Zayıf Rivayetler*, 1. b., İstanbul: İFAV, 2014, s. 113.

¹³⁵ Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz*, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. b., Beyrut, 1998, c. 1 s. 2. Burada Hz. Ebû Bekir'in ihtiyatlı olanların ilki olarak zikredilmesinin sebebi kanaatimizce ilk halife olduğundan ileri gelmektedir. Yoksa hemen bir sonraki paragrafta bahsedildiği üzere rivayette işi sıkı tutmanın başlangıcını tayin etmek pek mümkün gözükmemekle beraber ciddi bir teşeddüdün başlangıcının örnekleri Hz. Ömer döneminde görülmektedir.

¹³⁶ Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, 5. b., İstanbul: İFAV, 2012, s. 29.

döneminin öncüleri olan sahâbe nesli içinde örneklerinin başladığını söylemek kanaatimizce mümkün gözükmemektedir. Tenkitle hadis rivayeti iç içe olunca, kaçınılmaz olarak tenkidin mizacı da gündeme gelecektir. Dolayısıyla rivayette sıkılık yahut gevşeklik şu sahâbî ile başlamıştır diyemesek de Hz. Ömer'in hadis rivayeti ve tenkidindeki tavrında gördüğümüz örnekler, müteşeddîd âlimler için bir örneklik teşkil edebilecek mahiyettedir.

Bunun örneği olarak Hz. Ömer'in bir vakıada şehadette bulunan bir şahıs için gösterdiği tutum gösterilebilir. Bir kimse, Hz. Ömer'in yanında bir şahıs için şehadette bulununca, Hz. Ömer o şahsa kendisini tanımadığını söyleyerek tanıyan birini getirmesini ister. Hazirûndan birisi ayağa kalkarak şahitlikte bulunan şahsı tanıdığını söyleyince Hz. Ömer, tanıdığını iddia eden şahsa, bahsettiği kişiyle hiç komşuluk, ticaret yahut yolculuk yapıp yapmadığını sorar. Adam bunlardan hiç birisini yapmadığını söyleyince, “Hayır, sen gerçekte onu tanımıyorsun” dedikten sonra, tanımadığı şahsa dönerek “Git seni tanıyan birini getir” der ve o şahsın şahitliğini kabul etmez.¹³⁷ Hadis usulünde de bir şahsın hem ismen hem de vasıf olarak tanınması önemli bir husustur. Aynı zamanda şahitlik ve hadis rivayetinin en önemli ortak noktası “bir haberin, olayın, sözün” nakledilmesidir. Dolayısıyla Hz. Ömer burada şahitlikte bulunacak şahsın gerçekten güvenilir olup olmadığını anlayıncaya kadar şahitliğini reddetmiş, bu konuda müteşeddîd âlimlerin tutumuna örnek oluşturabilecek bir tavır sergilemiştir.

Bir diğer rivayette Hz. Ömer'in hadisin tartışmalı mevzularından biri olan haber-i vahidle alakalı tutumu görülür. Muteber hadis kitaplarının birçoğunda geçen bu rivayette, Fâtıma bint-i Kays (v. 54), Hz. Ömer'e gelerek, Hz. Peygamber'in kendisine nafaka ve mesken hakkının olmadığını söyleyince Hz. Ömer, işittiği bir şeyi iyice belleyip bellemediği belli olmayan bir kişinin sözüyle, Allah'ın Kitabı ve Hz. Peygamber'in sünnetini bırakmayacağını söylemiştir.¹³⁸ Burada da görülmektedir ki, Hz. Ömer, Kur'an ve sünnetin ilkelerine ters düşen bir rivayeti getiren kişinin zaptında ihtiyat göstermiş, hatta rivayeti reddetmiştir.

¹³⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 83.

¹³⁸ Müslim, “Talâk”, 6; Tirmizî, “Talâk ve Liân”, 5; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 41.

Hız. Ömer'in bu tavizsiz tutumunun örnekleri, hadislerin yazıya geçirilmesi meselesinde de müşahede edilir. Bu hususla ilgili rivayette Hz. Ömer bir ara Resulullah'ın hadislerini yazdırıp bir araya toplamayı düşünmüş ve ashapla bu konuda istişare etmiştir. Sahâbe bu konuda kendisine onay vermiş ancak bir ay süren görüşmelerin neticesinde Hz. Ömer geçmiş ümmetlerden birinin kitaplar yazarak Allah'ın kendilerine gönderdiği kitabı terk ettiklerini söylemiş, binaenaleyh Allah'ın kitabını hiçbir şeyle gölgelemeyeceğini beyan etmiştir.¹³⁹ Hz. Ömer'in Kur'an için gösterdiği bu hassas tutum, hadislerin erken dönemde tedvin edilmesine mani olmuş ve şifahi olarak nakledilmesi dört halife döneminde de devam etmiştir.¹⁴⁰ Tabi ki bu son iki rivayette Hz. Ömer'in hassasiyetinin sünnet dâhil hiçbir şeyin Kur'an seviyesinde görülmemesini, Allah'ın kitabı yerine insanların başka şeylerle meşgul olmalarını kerih görmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Zira konuyla ilgili olarak, insanların birbirlerinden sözler naklederek Allah'ın kitabını unuttuklarını, bu yüzden de insanların sürekli Kur'an ile meşgul olmalarını istemiştir.¹⁴¹ Bir keresinde de minberden insanların evlerinde bulunan kitapların toplanması emrini vermiş ve ellerindeki tüm kitapları da yaktırıştır.¹⁴²

Ebû Musa el-Eş'arî ile olan rivayetinde de Hz. Ömer'in, hadisin tessebbütüne karşı titiz tavrı görülmektedir. Kendisinin duymadığı bir hadis için mezkûr sahâbîden şahit isteyen Hz. Ömer'e Ubeyy b. Ka'b (v. 33), Peygamber'in ashabına eziyet etmemesini söyleyince Hz. Ömer, isteğinin sadece duyduğu rivayeti tahkik ettirmek olduğunu söylemiştir. Fakat şahit getirinceye kadar da Ebû Musa el-Eş'ari (v. 42) cezalandırılma tehdidi almıştır.¹⁴³ Aynı şekilde Mescid-i Nebevi'yi genişletme teşebbüsü gösterdiğinde kendisine hadisle karşı çıkan Übey b. Ka'b'ın naklettiği rivayete itibar etmemiş ve şahit istemiştir. Peygambere iftira gibi bir ağır bir vebalden ötürü zan altında kalan bu sahâbî, Hz. Ömer'e sitem edince, halife kendisine "Vallahi

¹³⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, nşr. İhyau's-Sünne, Beyrut, t.y., s. 49.

¹⁴⁰ Ahmet Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 33.

¹⁴¹ Ebû Zür'a Ubeydullah b. Abdülkerîm er-Râzî, *Târîh-u Ebî Zur'a ed-Dımaşkî*, thk. Şükrullah Nımetullah el-Kavcânî, 1. b., Dımaşk: Mecme'u'l-Lügati'l-Arabiyye, 1982, s. 543.

¹⁴² Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 52.

¹⁴³ Müslim, "Âdâb", 7.

seni itham etmiyorum. Lakin naklettiğin hadisin çoğunluk tarafından malum, benim tarafımdan bilinmiyor olması garibime gitti” şeklinde cevap vermiştir.¹⁴⁴

Verilen örneklerde de görülüyor ki Hz. Ömer, rivayeti kendisine kim getirirse getirsin, ciddi manada tahkik ettirmiş ve bunu bir prensip haline getirmiştir. Bunun içindir ki Zehebî kendisi için “Nakilde tesebbütü hadisçiler için sünnet haline getirdi”¹⁴⁵ ifadesini kullanmıştır.

Halkı Kur’an hıfzı ve mütalaasından alıkoymamak için fazla hadis rivayetini yasaklayan Hz. Ömer’in¹⁴⁶ bir endişesi de Hz. Peygamber’in hadislerine, sözlerinden olmayan şeylerin karışmasıydı. Bu çekincesinden dolayıdır ki kendisi de gerek eksiltme gerek ekleme kaygısından dolayı tam olarak zapt edemediği bir hadisi rivayet etmediğini beyan etmektedir.¹⁴⁷

Buraya kadar zikredilen gerekçelerden dolayı Hz. Ömer, İbn Mesud (v. 32), Ebû Musa el-Eş’arî, Ebu’d-Derdâ (v. 32) gibi sahâbîleri fazla hadis naklettikleri için Medine’den çıkmalarına izin vermemiştir.¹⁴⁸ Irak’a gönderdiği bir grup kimseyi de orada hadis rivayetinden menetmiştir.¹⁴⁹ Bu şiddetli sakındırmalardan ötürüdür ki, en çok hadis rivayet eden sahâbî olan Ebû Hureyre (v. 58), Hz. Ömer’in devrinden sonra yaptığı rivayetleri, mezkur halifenin döneminde yapmış olsaydı Hz. Ömer’in kendisini kamçılacağını söylemiştir.¹⁵⁰

Hz. Ömer’in hadisçiliğinde iki hususun ön plana çıktığı görülür. Bunlardan biri tahkik, yani kendisine gelen bir haberin iyice araştırılması, diğeri de tahdit yani rivayetlerde belli oranda bir sınırlamaya gitmesidir. Bunlar, muhaddisler için titizliğin güzel örnekleridir. Onun içindir ki kendisinden sonra halife olan Hz. Osman minbere çıkarak, ilk iki halife döneminde işitmediği hadislerin rivayetlerinin caiz olmadığını

¹⁴⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa’d, *et-Tabakâtu’l-kübrâ*, thk. İhsan Abbas, 1. b., Beyrut: Dâr Sâdır, 1968, c. 4, s. 21-22.

¹⁴⁵ Zehebî, *Tezkire*, c. 1, s. 9.

¹⁴⁶ Zehebî, *a.g.e.*, c. 1, s. 11.

¹⁴⁷ İbn Sa’d, *a.g.e.*, c. 3, s. 292.

¹⁴⁸ Zehebî, *a.g.e.*, c. 7 s. 206.

¹⁴⁹ a. yer.

¹⁵⁰ a. yer.

söylemiş,¹⁵¹ Muâviye de özellikle Hz. Ömer'in döneminde rivayet edilen hadisleri tavsiye etmiştir.¹⁵²

2.1.1.2. Hz. Âişe

Hz. Peygamber'in eşlerinden olan, mü'minlerin annesi gibi şerefli bir lakabın sahibi, Hz. Ebûbekir'in kızı Hz. Âişe (r.anhâ), risâletin gelmesinden 4 sene sonra m. 614 yılında Mekke'de dünyaya gelmiştir. Çocukluğu hakkında elimizde çok fazla bilgi yoktur. Peygamberimizle evlendikten sonra büyük bir şöhrete kavuşan Hz. Âişe, h. 5 yahut 6. yılda gerçekleşen Beni Mustalik Gazvesinde bir iftiraya uğramış fakat Kur'ân-ı Kerim'in beyanıyla bizzat Allah tarafından temize çıkarılmıştır.¹⁵³ Hz. Peygamber'in, odasında ve kucağında olduğu halde ruhunu teslim ettiği bu mübarek hanım, 17 Ramazan h. 58 yılında bir Çarşamba gecesi Medine'de vefat etmiştir.¹⁵⁴

Sahâbe dönemi siyasetinde önde gelen isimlerden olan Hz. Âişe'nin¹⁵⁵ bizi ilgilendiren kısmı hadisçi kimliğidir. Zira Hz. Âişe, hadis, fıkıh, tefsir olsun İslami ilimlerin birçok alanında önde gelen bir isimdir.¹⁵⁶ Bu hanım sahâbînin hadis tenkitçiliği o kadar meşhur olmuştur ki kendisinin hadis tenkitleri hakkında müstakil eserler kaleme alınmıştır.¹⁵⁷

Hz. Âişe'nin sahâbeye yönelik hadis tenkitleri, gerek metne yönelik olsun gerekse hadisleri nakledenlere karşı olsun, kendisinden sonra gelecek muhaddislere büyük ölçüde ışık tutacak niteliktedir. Zira o, hadis ve nakilcileri tenkit ederken, adeta gerçek bir muhaddis-münekkit gibi davranmıştır. Kendisinin bir hadisi ya da râviyi tenkit ederken söz ettiği kriterleri şu şekilde sıralayabiliriz; Kur'an'a arz, sünnete arz, hadise arz, tarihe arz, akla arz, mantık ve dil kaidelerine arz.¹⁵⁸

¹⁵¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, c. 2, s. 336.

¹⁵² Müslim, "Zekât", 33.

¹⁵³ Nûr, 24/11-26.

¹⁵⁴ Mustafa Fayda, "Âişe", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989, c.2, s.201-205.

¹⁵⁵ Ebû Abdillâh Bedruddin Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *Hz. Âişe'nin Sahâbeye Yönelttiği Tenkitler*, çev. Bünyamin Erul, 10. b., Ankara: OTTO, 2015, s. 15.

¹⁵⁶ Mehmed Saîd Hatîboğlu, "Hz. Âişe'nin Hadis Tenkidçiliği", *AUİFD*, XIX (1973), s. 61.

¹⁵⁷ 3 eserin listesi ve detayları için bkz; Hatîboğlu, *a.g.m.*, s. 61-62.

¹⁵⁸ Zerkeşî, *a.g.e.*, mütercimim önsözü, s. 21.

Hız. ÂiŖe, parlak zekâsının yanında küçük yaŖtan beri Hız. Peygamber'le birlikte olma imkânı da elde edince, hadis rivayet ve tenkidinde müstesna bir mevki elde etmiŖtir.¹⁵⁹ Son derece kuvvetli bir tenkit zihniyetine sahip olan Hız. ÂiŖe, Hız. Peygamber'in ağzından çıkan bir sözü, O'nun huzurunda Kur'an'a arz ederek tenkitten geçirmiŖ ve neden öyle söylediğini sormuŖ, Hız. Peygamber de kendisine anlayamadığı hususu izah etmiŖtir.¹⁶⁰

Kanaatimizce, Hız. ÂiŖe'nin kendisine arz edilen rivayetleri değerlendirirken gösterdiği tavır da müteŖeddid oluŖuna örneklik teŖkil etmektedir. Kendisine, Hız. Ömer ve oğlu Abdullah'ın (v. 73), vefat eden bir kiŖiye ailesinin ağlaması yüzünden azap edileceğine dair Hız. Peygamber'den bir hadis naklettikleri ulaŖtıđında, önce bu iki büyük sahabânın adalet konusundaki haklarını teslim etmiŖ fakat akabinde kulaklarının yanıldığını söyleyerek konuyla ilgili âyetin yeterli olacağını söylemiŖtir.¹⁶¹

Sahâbe dönemi hadis rivayetinde, gerek o dönemde yalan olmaması,¹⁶² gerekse hadis rivayet zincirinde çok fazla tetkike tâbi tutulacak râvi olmaması hasebiyle, tenkit çoğunlukla metin üzerinden yapılmıŖtır.¹⁶³ Bunun en güzel örneklerini veren Hız. ÂiŖe, bir defasında kendisine Ebû Hureyre; "At, kadın ve evde uğursuzluk vardır" Ŗeklinde bir hadis rivayet edince, hemen ciddi bir Ŗekilde Ebû Hureyre'yi ve getirdiği rivayeti eleŖtirmiŖ, mevzunun Ebû Hureyre tarafından yanlıŖ ve eksik anlaŖıldıđını ifade etmiŖtir.¹⁶⁴

Hız. ÂiŖe'nin sahabenin hadis rivayetine yönelik yaptığı eleŖtirileri toplayan eserlerin en ünlüsü, ZerkeŖi'nin (v. 794) *el-İcâbe li irâdi me's-tedrakethü ÂiŖe ale's-sahâbe* adlı eseridir.¹⁶⁵ Konuyla ilgili örnekler oradan çoğaltılabilir. Lakin Hız. ÂiŖe'nin sahabeye yönelik tenkitlerinin teŖeddüdü hususunda birkaç misalle iktifa edilecektir. Eser incelendiğinde, hadis rivayetiyle meŖhur sahabîlerden Ebû Hureyre'nin 11 hadisi,

¹⁵⁹ Hatıboğlu, *a.g.m.*, s. 60.

¹⁶⁰ Buhârî, "Rikak", 49; Müslim, "Cennet", 18.

¹⁶¹ Hız. Ömer'in rivayetine itirazı için bkz. Müslim, "Cenâiz", 9, 32, İbn Ömer'in rivayetine itirazı için bkz. Müslim, "Cenâiz", 9. KrŖ. Buhârî, "Cenâiz", 33; Müslim, "Cenâiz", 9.

¹⁶² Bünyamin Erul, "Sahâbe Döneminde Tekzib ve Tekzibin Mahiyeti", *AÜİFD*, XXXIX, (1999), s. 458-59.

¹⁶³ Mehmed Saîd Hatıboğlu, *İslâmî Tenkid Zihniyeti*, s. 113-4.

¹⁶⁴ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, c. 3, s. 262.

¹⁶⁵ Saîd Hatıboğlu, "Hız. ÂiŖe'nin Hadis Tenkidciliği", s. 62.

İbn Abbas'ın (v. 68) 8, İbn Ömer'in de 11 hadisi Hz. Âişe tarafından eleştiri almıştır ki bu tenkitlerin büyük kısmı hadisleri zapt etmeyle ilgilidir. Kitap dikkatle incelenip Hz. Âişe'nin tenkit lafızlarına bakılacak olursa, onların adeta bir muhaddisin bir râviyi cerh ederken kullandığı ifadelerin benzeri oldukları görülür. Hz. Âişe bir hadisi veya sahâbîyi tenkit ederken, mücerret olarak eleştirmekle kalmamış, ona yönelttiği tenkidin sebebini de dile getirmiştir.

Hz. Âişe'nin, Zerkeşî'nin eserinden istifade ederek derleyebildiğimiz tenkit ifadeleri şunlardır; “O yalan söylememiştir lakin hataya düşmüş veya unutmuştur”, “Kulak yanılabilir”, “O, hadisi tam ezberleyememiş, Hz. Peygamber aslında şöyle dedi”, “O hata etmiş, Hz. Peygamber'i benden daha iyi mi tanıyor?”, “O, hadisin son kısmını duymuş ama başını duymamış,” “Peygamber'in oradaki kastı öyle değil şu idi”, “Allah ona rahmet eylesin, sizlere hadisin son tarafını aktarmış ama evvelini nakletmemiş”, “İbn Ömer hata etmiş”, “Şüphesiz ki siz yalan söylemediği gibi başkaları tarafından da yalanlanmayan iki şahıstan rivayet ediyorsunuz lakin kulak yanılır”.¹⁶⁶

Hz. Âişe'nin burada gösterdiği tenkit üslubunun ileride hadisçilere ışık tuttuğu açıktır. Zira son paragrafta da görülüyor ki Hz. Âişe, adeta “müfesser olmayan cerh kabul olunmaz” prensibinin temellerini atmıştır.

2.2. MÜTEŞEDDİD ÂLİMLERİN SINIFLANDIRILMASI VE TEŞEDDÜD ÖRNEKLERİ

Bölümün başında da ifade edildiği gibi hadis âlimleri gerek cerh ve ta'dilde gerekse hadisi usûlüne dair hususlarda sahih ya da zayıf saymada aynı şekilde hareket etmemişlerdir. Çoğunlukla karakterlerindeki sertlikten gelen sebeplere dayalı olarak güvenilir bir râviyi zayıf saymışlardır. Fakat her zaman bu durum böyle olmamıştır, yeri geldiğinde ise sırf mezhebi kaygılar yahut bir bölgenin hadis râvilerine gösterilen taassuptan dolayı bir râvinin taz'îf edildiği de olmuştur.

Bu bölümde müteşeddîd âlimler incelenirken, öncelik; hususi bir kayda bağlamadan genel olarak teşeddüd gösteren ricâl otoritelerine verilecektir. Zira

¹⁶⁶ Zerkeşî, *Hz. Âişe'nin Sahâbeye Yönelttiği Tenkitler*, s. 31-124.

müteşeddî dendiğinde öncelikle onlar kastedilmektedir.¹⁶⁷ Daha sonra bir takım özel kayıtlarla sınırlandırarak cerh-ta'dilde aşırıya kaçanlar ele alınacaktır.

2.2.1. Umumî Olarak Teşeddüd Gösterenler

2.2.1.1. Şu'be b. el-Haccâc

Tebe-i tabîîn neslinden olup hicri ikinci asrın en önde gelen simalarındandır. Dört yüzün üzerinde ünlü tâbiîden hadis dersi almış, bunlardan önemli bir kısmı da kendisinden hadis rivayet etmiştir. Kendisinin haklı şöhreti kütüb-i sittede yüzlerce rivayetinin bulunmasından gelir. Bu şöhrette cerh ve ta'dilde ilk kez söz söylemiş olmasının payı büyüktür.¹⁶⁸

Şu'be'nin (v. 160) cerh-ta'dilde gösterdiği teşeddüd o kadar meşhurdur ki, konuyla ilgili eserler tarandığında ilk olarak onun ismi göze çarpar. Hatta öyle ki hadis ricâlini tenkit ederken ilk teşeddüd gösteren münekkidin Şu'be olduğu söylenmiştir.¹⁶⁹ Şu'be'nin hadis ilmindeki maharetine dair âlimlerin yorumlarından bir kaçısı şu şekildedir;¹⁷⁰

İbn Receb (v. 795): “O, bu ilimde önde gelen bir otoritedir. Aynı zamanda gerek cerh ve ta'dilde gerekse isnadların muttasıl ve kopuk oluşu hakkında ilk kez geniş söz sahibi olan kişidir. İlet ilminin inceliklerini bilmede de öncüdür. Bu ilimde kendisinden sonra takip edilen imamlardan biridir.”¹⁷¹

¹⁶⁷ Mehdî, *a.g.e.*, s. 40.

¹⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Hatipoğlu, “Şu'be b. el-Haccâc”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, c. 39, s. 224-26.

¹⁶⁹ Veysel Özdemir“Cerh-Ta'Dil İlminde Müteşeddî Ve Mütesâhil Âlimler Ve Değerlendirmelerinden İstifâdede Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 136.

¹⁷⁰ Şu'be'nin hadisçiliğine dair geniş bilgi için bkz. Abdulvahap Özsoy, *Şu'be İbnü'l-Haccâc ve Hadisçiliği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2004.

¹⁷¹ Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Receb, *Şerh-u İleli't-Tirmizî*, thk. Hammad Abdurrahim Saîd, 1. b., Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1987, c. 1, s. 30.

Salih b. Muhammed (v. 293): “Ricâl konusunda ilk kez söz söyleyen kişi¹⁷² Şu’be b. el-Haccac’tır. Sonra kendisini Yahya el-Kattân, onu Ahmed b. Hanbel onu da Yahya b. Ma’în takip etmiştir.”¹⁷³

Abdullah b. İdris (v. 192): “Şu’be, muhaddislerin emindir.”¹⁷⁴

İmam Şâfiî (v. 204): “Şu’be olmasaydı Irak’ta hadis bilinmezdi.”¹⁷⁵

Nesâî: “Hadis ilmi konusunda Allah’ın emin kulları şu üç kişidir; Şu’be, Mâlik b. Enes, Yahya b. Saîd el-Kattân.”¹⁷⁶

Hadis konusunda otorite isimlerin başında gelen Şu’be’nin hadis ilmindeki yeriyle alakalı ricâl ve tabakat eserlerinde hep takdir edici yorumlar yapılmakla beraber cerhteki teşeddüdü özellikle vurgulanmıştır. Bunlardan bazısı şu şekildedir:

Kurre b. Süleyman el-Cehdamî (v. ?): “Bana İmam Mâlik, ‘Şu’be’niz ricâl konusunda işi çok sıkı tutuyor’ derdi.”¹⁷⁷

Abdullah b. Mübârek (v. 181): “Ricâl tenkidinde, Şu’be’den daha çok eleştiren birini görmedim.”¹⁷⁸

Zehebî (v. 748): “Şu’be, (ricâl değerlendirme hususunda) müteannittir.”¹⁷⁹

Sehâvî (v. 902): “Şu’be, sadece sika olan râvilerden nakleden kimselerin en meşhuru idi. Zira o ricâl konusunda işi çok sıkı tutar, yalnızca güvenilir olan isimlerden hadis rivayet ederdi. Ancak Asım b. Ali (v. 221) Şu’be’nin şöyle dediğini söylemiştir: ‘Ben size ancak sika râvilerden hadis rivayet ederim. Böyle olmayan râvilerden

¹⁷² Şu’be, ricâl konusunda ilk kez söz söylemekle meşhur olmasıyla birlikte, bu hususta ilk söz söyleyen kişinin o olmadığı açıktır. Bunun için İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*’sinde; Salih’in bu sözünü naklettikten sonra, âlimlerin Şu’be’yi ricâl hakkında ilk kez konuşan olarak nitelendirmelerinin sebebinin, onun bu işe ilk kez ciddi manada eğilen kişi olmasından kaynaklandığını, yoksa cerh-ta’dîlin Hz. Peygamber ve Sahâbe döneminde de mevcut olduğunu söylemiştir. Bkz. İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 389.

¹⁷³ İbn Receb, *a.g.e.*, c. 1, s. 448.

¹⁷⁴ a. yer.

¹⁷⁵ a. yer.

¹⁷⁶ Zehebî, *Siyer-u a’lâm*, c. 6, s. 106.

¹⁷⁷ Mizzi, *a.g.e.*, c. 13, s. 503.

¹⁷⁸ Ebû Zür’a er-Râzî, *Suâlâtü'l-Bürzei li Ebi Zür’a ve meahû Kitabu Esmâi'd-du'afâ*, thk. Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî, 1. b., Kâhire: el-Fâruk el-Hâdise, 2009, s. 382.

¹⁷⁹ Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ*, thk. Nureddin Itr, Katar: İdâret-u İhyâu't-Türâs, t.y., c. 2, s. 792.

naklettiğim ise üç tanedir (başka bir nüshada “30 tanedir” ifadesi vardır).’ Bu, Şu’be’nin sika olmayandan da naklettiği hususunda bir itirafıdır. O halde onun rivayetleri araştırmaya tâbidir fakat her halükarda o, metruk yahut zayıf olduğunda ittifak edilen kimselerden rivayette bulunmazdı.”¹⁸⁰

Buradaki âlimlerden Abdullah b. Mübârek ve İmam Mâlik’in Şu’be hakkında yapmış oldukları değerlendirmelerden anlıyoruz ki, ricâl hakkında teşeddüd gösterme ifadesi daha hicri ikinci asrın ortalarına gelmeden kullanılmaya başlamıştır. İbn Hacer de Şu’be’yi, birinci tabakadaki yani tâbiûnun en müteşeddid âlimi olarak vasıflandırmıştır.¹⁸¹

Şu’be’nin, hadis rivayetindeki titizliğinin yanında, muhtemelen tabiatındaki sertlikten kaynaklanan sebeplerle râvileri ağır ifadelerle cerh ettiği de olmuştur. Örneğin; Ebû Hârûn Abdî’yi (v. 134) “Ondan hadis rivayet etmektense boynumun vurulmasını isterim daha iyi”¹⁸² diyerek cerh etmiştir.

Şu’be’nin, güvenmediği bir râviden hadis alırken izlediği yöntem de ilginçtir. Amr b. Ali (v. 249), Şu’be’nin hadis rivayet edecek olanlara yalan rivayette bulunmamalarına dair yemin verdirdiğini, bundan sadece Hâlid b. Hâris (v. 186) ile Muaz b. Muaz’ı (v. 198) istisna tuttuğunu söylemiştir.¹⁸³ Buradaki rivayetten de anlaşılmaktadır ki bu iki râvi Şu’be’nin gözünde sika oldukları için onlara yemin ettirmeyi gerek görmemiştir.

Şu’be, râvileri genelde umumî olarak cerh etmiş, herhangi bir mezhep ya da bölge taassubu göstermemiştir. Fakat hadis rivayetinde râvide aranan şartlardan biri olan mürüvvet şartında özellikle çok titiz davrandığından bazı sika râvileri mecruh saydığı olmuştur. Cerh ederken zikrettiği sebepler arasında, bir râvinin evinden tambur sesi gelmesi,¹⁸⁴ bir râviyi satranç oynarken görmesi,¹⁸⁵ bir râvinin katır koşturduğuna

¹⁸⁰ Sehâvî, *a.g.e.*, c. 2, s. 45.

¹⁸¹ Sehâvî, *el-Mütekellimûne fi’r-ricâl*, s. 144.

¹⁸² Zehebî, *Siyer-u a’lâm*, c. 7, s. 221.

¹⁸³ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, c. 1, s. 141.

¹⁸⁴ İbn Ebî Hâtîm, *a.g.e.*, c. 1, s. 153; Leknevî, *er-Ref’ ve’t-tekmîl*, s. 80-81. Şu’beye, evinden tambur sesi gelen râviyi cerh etmesine Vehb b. Cerîr’in itirazı için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 112.

¹⁸⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 111.

şahit olması¹⁸⁶ gibi cerhi gerektirmeyecek sebepler vardır. Ayrıca Ebân b. Ayyaş (v. 140) ve Yezid er-Rakkâşî'yi (v. 120) de ibadetle fazla meşgul olmaları sebebiyle hadis ilmine yeteri kadar vakit ayıramayacaklarını düşündüğü için sert bir üslupla tenkit etmiştir.¹⁸⁷

Şu'be, birçok otorite isim tarafından müteşeddid olarak vasıflandırılmakla birlikte, kendisinin cerh ettiği râvilerden hadis rivayet etmesi sebebiyle de tenkide uğramıştır. Örneğin, Şu'be, Âsım b. Ubeydullah'ı (v. 132) hadis uydurmak gibi ağır bir ithamla cerh etmesine rağmen¹⁸⁸ adı anılan râviden hadis rivayet etmesi sebebiyle İmam Mâlik tarafından tenkit edilmiştir.¹⁸⁹

Eymen Mahmud, konuyla ilgili çalışmasında Şu'be'nin teşeddüdüne dair bilgi verirken, muayyen bir râvi için teşeddüd ve teannütünü gösteren bir nass bulamadığını söylemiştir. Bunun tek istisnasının İbn Hacer'in Hâlid b. Mihrân'ın (v. 141?-142?) tercemesini verirken “Şu'be onu amelle ilgili bir husustan dolayı cerh etti” beyanında olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁰ Şu'be'yi değerlendirirken teşeddüd gösterdiğini söyleyenlerin kastının “O, sadece sika olan kimselerden rivayet ederdi, zayıf ve metruk râvilerden rivayet etmekten de son derece kaçınırdı. Fakat bir râviyi tenkit ederken, cerhi gerektirmeyen bir sebepten dolayı cerh ettiği olurdu” olduğunu söylemiştir. Mizzî'nin (v. 742), Şu'be ile ilgili “Ricâl ilminde (geniş bilgi sahibi olması), hadis ilminde basiretli olması, senetlerdeki râvilerde işini çok sağlam tutan biri olması (sebebiyle bu dalda adeta) tek bir ümmetti”¹⁹¹ sözünü nakleden Eymen Mahmud, Şu'be'nin ricâl konusundaki tutumunu “bu teşeddüd değil, itidalin ta kendisidir” şeklinde vasıflandırmıştır.¹⁹²

Şu'be'nin ricâl konusunda gösterdiği teşeddüdün, daha ziyade bir râvide olması gereken özelliklerden biri olan adalet vasfında olduğu görülür. Kendisinin adalet kavramına yüklediği mana dolayısıyla, ona göre cerh olan, başka bir otorite tarafından

¹⁸⁶ Leknevî, *er-Ref' ve 't-tekmîl*, s. 80.

¹⁸⁷ İbn Receb, *a.g.e.*, c. 1, s. 389-90.

¹⁸⁸ Mizzî, *a.g.e.*, c. 13, s. 502.

¹⁸⁹ Ebû Ahmed Abdullah İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvîd, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997, c. 6, s. 387.

¹⁹⁰ İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, s. 400.

¹⁹¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. 12, s. 490.

¹⁹² Mehdî, *a.g.e.*, s. 42.

cerh sebebi olarak görülmeyebilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, “Şu’be ricâl hususunda teşeddüd gösterirdi” denirken, “râvinin adaleti hususunda çok titiz davranırdı” ifadesi kastedilmektedir. Fakat yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere, bazen cerh ettiği râviden hadis rivayet ettiği de olmuş yani bu konuda yer yer müsamahakâr davranmıştır. Yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere günümüz hadisçilerinden de Şu’be’nin râviler hakkındaki tutumunu aşırı değil de mutedil olarak değerlendiren de mevcuttur. Demek ki otorite olan ismin tutumunu belirlerken, o âlimin tavrına yaklaşımın kişiden kişiye değişebileceği, bunu değerlendirirken de bir görecelilik olduğu hususu akıldan çıkarılmamalıdır.

2.2.1.2. *İmam Mâlik*

Büyük bir muhaddis ve fıkhîta imam olmasının yanında, ricâl ilminde de tartışmasız otorite isimlerdendir. Kendisi hakkında âlimlerin hep övgü ve takdir dolu sözleri vardır. Bir kısmı tabiûnun büyüklerinden olmak üzere dokuz yüz kadar hocası, bini aşkın da talebesi vardır.¹⁹³

İmam Mâlik (v. 179) ricâl eserlerinde teşeddüdüyle tanınan âlimlerden biridir. Ali b. el-Medîni, Süfyan b. Uyeyne’den (v. 198) nakille; “Ricâl tenkidi hususunda Mâlik kadar işi sıkı tutan ve râvilerin durumunu ondan daha iyi bilen biri yoktu”¹⁹⁴ dediğini söylemiştir. Ayrıca İbn Hacer de Zeyd Ebû Ayyaş’ın (v. ?) tercemesini verirken “Ricâl tenkidinde titizlik göstermesine rağmen Mâlik kendisine itimat etti”¹⁹⁵ demektedir. Kanaatimizce münekkitle bu tespiti götüren, İmam Mâlik’in hadis ilmi için hoca ve talebe seçimindeki titizliğidir. Zira kendisinden şöyle bir söz nakledilmiştir: “Mescid-i Nebevî’nin sütunları dibinde ‘Allah’ın Resulü şöyle buyurdu’ diyerek hadis nakleden birçok kişi gördüm. Bunların hepsi de devletin hazinesi kendilerine emanet edilecek kadar güvenilir kimselerdi. Fakat hadis ilminin ehli olmadıkları için hiç birinden hadis rivayetinde bulunmadım”.¹⁹⁶ Aynı şekilde

¹⁹³ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Özel, “Mâlik b. Enes”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, c. 27, s. 506-13.

¹⁹⁴ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c. 1, s. 13.

¹⁹⁵ İbn Hacer, *Telhîsu’l-habîr fî tahrîci ehâdîse er-Râfi’i’l-kebîr*, nşr. Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. b., 1989, c. 3, s. 25.

¹⁹⁶ Kâdî İyâz b. Mûsâ b. İyâz, *Tertîbu’l-medârik ve takribu’l-mesâlik*, thk. İbn Tâvî et-Tancî, 1. b., Mağrib: Matbaat-u Fedâle, 1965, c. 1 s. 136.

hocalarından Abdurrahman b. Hürmüz'e (v. 117) İmam Mâlik'in talebe arkadaşları neden sadece Mâlik ve Abdülaziz b. Ebî Seleme'nin (v. ?) sorularına cevap verip kendi sorularına cevap vermediğini sorduklarında, Abdurrahman; "Mâlik ve Abdülaziz, her söyleneni almayıp tartıp süzgeçten geçiriyor. Siz ise ne söylenirse alıyorsunuz" şeklinde cevap vermiştir.¹⁹⁷

İmam Mâlik'in titizliğinin bir diğer göstergesi de hadis râvilerinde olması gereken şartları tadat ederek cerh-ta'dîl ilminin yolunu açmış olmasıdır. Zira konuyla ilgili olarak, sefahat ve bid'at ehli olan, günlük hayatında yalan söyleyen, yaşlılıktan dolayı ihtilata uğrayan kimselerden hadisin alınamayacağını ilk kez İmam Mâlik tespit etmiştir.¹⁹⁸ Böylece bu ilmin taşıyıcılarının nasıl olması gerektiğinin kriterlerini belirleyerek, titizliğiyle, ehli olmayanlardan hadis alınmasının önüne geçmeye çalışmıştır. Kâdı İyaz (v. 544) da İmam Mâlik ve Mâlikî mezhebinin âlimlerine tahsis ettiği eserinde, "Kendisinden Hadis Rivayet Edecek Olanları İyice Araştırması" başlığı altında İmam Mâlik'in talebe seçiminde nasıl titiz olduğuna dair örnekler vermiştir.¹⁹⁹ Kendisinin hadis konusunda son derece hassas oluşunun bir başka misali, ilk yazdığında on bin hadisten meydana getirdiği *Muvatta'* isimli eserini gözden geçirme neticesinde 1720 hadise kadar düşürmesinde de görülebilir.²⁰⁰

Kaynaklardan iktibaslarla verilen misallerden anlaşıldığı kadarıyla İmam Mâlik dinî ve ilmî hassasiyetinden kaynaklanan saiklerle hadis rivayetinde teşeddüd göstermiş ve müteşeddid olarak nitelendirilmiştir. Fakat onun teşeddüdü diğer ricâl otoritelerinde olduğu gibi işi yokuşa sürmek değil, muhtemelen disiplinli olmak manasında bir teşeddüddür.

2.2.1.3. Yahya b. Saîd el-Kattân

Şu'be b. el-Haccac, Süfyan es-Sevrî, Evzaî (v. 157) ve İmam Mâlik gibi hadis ilminde otorite olan kimseler, Yahya el-Kattân'ın (v. 198) hocalarından sadece bir kısmıdır. Hem büyük otoritelere talebelik etmiş, hem de büyük isimler kendisinden

¹⁹⁷ Kâdı İyâz, *Tertîbu'l-medârik*, c. 1, s. 162.

¹⁹⁸ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, s. 403.

¹⁹⁹ Kadi İyâz, *a.g.e.*, c. 1, s. 130-39.

²⁰⁰ Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 16. b., İstanbul: İFAV, 2015, s. 72.

hadis rivayet etmişlerdir. Yahya, hadis ilmindeki en önde gelen muhaddis âlimler için kullanılan “emîrû’l-mü’minîn fi’l-hadîs, imâmü’l-muhaddisîn” gibi vasıflarla nitelendirilmiştir. Özellikle ricâl ve ilel sahasında otorite isimlerdendir.²⁰¹

Yahya el-Kattân, her biyografik eserde ilmi ve kişiliğiyle övülmesinin yanında ricâl alanındaki tatbikatında hep teşeddüdüne vurgu yapılmış bir hadis âlimidir. Bilhassa Zehebî, hadis ricâline dair kaleme aldığı eserlerin hemen hepsinde Yahya’nın teşeddüdüne özellikle vurgu yapmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır;

Mîzânü’l-i’tidâl isimli eserinde, Süfyan es-Sevrî’nin (v. 198) tercemesi verilirken, Yahya el-Kattân’ın bu muhaddisi h. 197 yılında ihtilata uğradığı, dolayısıyla kendisinden o yıldan sonra yapılan rivayetlerin bir şey ifade etmediği görüşünü verdikten sonra, onun bu tutumunun cerh-ta’dilde çok fazla müteannit olmasından ileri geldiğini söyler. Çünkü Zehebî’ye göre Süfyan mutlak olarak sikadır ve hiçbir şekilde ihtilata da uğramamıştır. Vefatından birkaç ay önce Mekke’de Süfyan’dan gelen bir bilgi ile kendisinin cerh edilemeyeceğini söylemiş, bu cerhin Yahya’nın teannütü dolayısıyla olduğunu söylemiştir.²⁰²

Aynı eserde Seyf b. Süleyman’ın (v. 150) tercemesinde, Yahya’nın, müteşeddid olmasına rağmen, kendisinden hadis rivayet ettiğini belirtmiştir.²⁰³

Sika râvileri topladığı eserindeyse, Habîb b. Muallim’in (v. 130) biyografisinde Yahya’nın Habîb’de teşeddüd gösterdiğini, hiçbir şekilde kendisinden hadis rivayet etmediğini söylemiştir.²⁰⁴ Aynı eserde, Harb b. Şeddâd’ın (v. 161), Buhârî ve Müslim tarafından hüccet kabul edilip, Ahmed b. Hanbel tarafından da tevsîk edilmesine rağmen, Yahya’nın kendisinden hadis rivayet etmediğini belirtmiş, bunun onun teşeddüdünden ileri geldiğini ima etmiştir.²⁰⁵

²⁰¹ Geniş bilgi için bkz. Erdinç Ahatlı, “Yahyâ b. Saîd el-Kattân”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, c. 43, s. 262.

²⁰² Zehebî, *Mîzânü’l-i’tidâl fi nakdi’r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, 1. b., Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1963, c. 2, s. 171.

²⁰³ Zehebî, *Mîzân*, c. 2, s. 255.

²⁰⁴ Zehebî, *er-Ruvâtu’s-sikât el-mütakellimu fihim bimâ lâ yücibu redduhum*, thk. Muhammed el-Mevsilî, 1. b., Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1992, s. 79

²⁰⁵ Zehebî, *a.g.e.*, s. 81.

Yahya'yı teannütle niteleyen bir tek Zehebî değildir. Yahya'nın talebelerinden Ali b. el-Medini tarafından da müteşeddîd olduğu çeşitli vesilelerle dile getirilmiştir.²⁰⁶ Aynı şekilde müteaahir ulemâdan İbn Hacer de Yahya'nın teşeddüdüne dikkat çekerek, taz'îf ettiği râvilerin teferrüdünde dikkate alınmaması gerektiğini beyan etmiştir.²⁰⁷ Zeylaî (v. 762), Yahya'nın ricâl konusundaki şartlarının ağır olduğuna dikkat çekmiş,²⁰⁸ Leknevî (v. 1886) de kendisini cerh-ta'dîlde aşırıya kaçanlar arasında zikretmiştir.²⁰⁹

Yahya b. Saîd el-Kattân, müteşeddîd vasfını hak eden bir münekkittir. Tespitimize göre teşeddüd ve teannütüne dair ulemâ arasında tam bir ittifak vardır. Cerh ettiği râvilerden anlayabildiğimiz kadarıyla, rivayetinde bir iki yanlışı tespit edilen yahut kendisi hakkında sika unvanından başka bir sıfatla sıfatlanan râvileri dahi mecruh saymıştır. Her ilimde olduğu gibi hadis ilminde de titizlik elbette ki güzeldir fakat fazla aşırıya kaçması sebebiyle âlimler tarafından da tenkit edilmiş, teferrüt ettiği birçok cerhi de geçersiz sayılmıştır.

2.2.1.4. Yahya b. Ma'în

Hadis ilminde özellikle cerh-ta'dîl dalının uzmanlarından. Kendisi için "Allah sanki bu ilim için onu yarattı. Hâfıza ve kavrayışta adeta Allah'ın nişanelerindendi. Sünnetle uğraşmaktan dünyayı elinin tersiyle itti" gibi övücü ifadelerle anılan Yahya (v. 233), vefatından sonra olduğu gibi yaşarken de ricâl ilminde görüşlerine başvuru isimlerden olmuştur.²¹⁰

Zehebî, İbn Hacer ve Leknevî gibi ricâl tenkidi otoriteleri kendisini cerh-ta'dîlde müteşeddîd saymışlardır.²¹¹ İbn Teymiyye (v. 728), onun teşeddüdü hakkında şöyle demiştir: "Ebû Hâtim ve İbn Ma'în râvileri tezkiye etme bakımından insanların en

²⁰⁶ Mizzî, *a.g.e.*, c. 17, s. 438; Zehebî, *a.g.e.*, c. 3, s. 673.

²⁰⁷ İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, s. 463.

²⁰⁸ Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf ez-Zeylaî, *Nasbu'r-râye li-ehâdîsi'l-Hidâye*, thk. Muhammed Avvâme, 1. b., Cidde: Dâru'l-Kible, 1997, c. 2 s. 439.

²⁰⁹ Leknevî, *a.g.e.*, s. 275.

²¹⁰ Zehebî, *Siyer-u a'lâm*, c. 11, s. 79-81; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. 9 s. 283-286; Ebû'l Abbas Ahmed b. Muhammed b. Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân ve enbâ ve ebnâ'u'z-zamân*, thk. İhsan Abbas, 7. b., Beyrut: Dâr Sâdir, 1994, c. 6 s. 139-41.

²¹¹ Zehebî, *el-Mükîza*, s. 82; İbn Hacer, *en-Nüket*, c. 1, s. 482; Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmil*, s. 275.

zorluk çıkarırlardır.”²¹² Kendisinin bu husustaki titizliğinin sebebini şu sözüyle açıklamak mümkün gözükmemektedir; “Hadis rivayet ettikten sonra o rivayetimde hata yapmışımdır korkusuyla gece gözüme uyku girmez.”²¹³ Hatta öyle ki yakın dostu dahi olsa gerektiğinde cerh etmekten kaçınmamıştır.²¹⁴

İbn Ma‘în’in teşeddüdüne misal olarak;

İbn Teymiyye, Meymun b. Siyah’ın (v. 111?-120?) tercemesini verirken, kendisinden Buhârî ve Nesâî’nin hadis rivayet ettiğini aktardıktan sonra, İbn Ma‘în’in bu râviyi zayıf saydığını söylemiş ve akabinde onun bunu pek çok sika râviye yaptığını ifade etmiştir.²¹⁵

İbn Ma‘în’in teannütüne dair bir örnek de İmam Şâfi‘î (v. 204) hakkındaki şu değerlendirmesidir. Zira Yahya b. Ma‘în, İmam Şâfi‘î gibi bir âlim hakkında dahi “sika değildir” demiştir. Ahmed b. Hanbel’e, İbn Ma‘în’in bu sözü nakledilince “Yahya, Şâfi‘î’yi nereden tanıyor? Hayır, o ne Şâfi‘î’yi tanıyor ne de Şâfi‘î’nin ne dediğini biliyor!” şeklinde cevap vermiştir. Konuyu aktaran İbn Abdilberr (v. 463) ise kişinin bilmediği şeyin düşmanı olduğunu söylemiş, İbn Ma‘în’in ise rivayete göre İmam Şâfi‘î’ye teyemmüm hakkında bir mesele sorulduğunda o soruya bilmiyorum dediği için zayıf saydığını aktarmıştır.²¹⁶

Yahya b. Ma‘în’in cerh ve ta‘dildeki teşeddüdüyle alakalı çok fazla örnek yoktur. Konuyu araştıran Eymen Mahmud da âlimlerin ricâl tenkidinde kendisinin sözlerini kabul ettiklerini, teşeddüd gösterdiği yerlerinse az ve nadir olduğunu söylemiştir.²¹⁷

Burada da görüyoruz ki, müteşeddid olmakla vasıflandırılrsa dahi, bir âlim çoğunlukla itidal sahibi olabilir. Dolayısıyla teşeddütünün nereden kaynaklandığını

²¹² Ebü’l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhâlîm b. Mecciddîn b. Teymiyye, *Mecmû’u’l-fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed, 1. b., y.y.: Dâr-u Advai’s-Selef, 2003, c. 24, s. 349.

²¹³ Mizzî, *a.g.e.*, c. 31, s. 559.

²¹⁴ ‘İsam Ahmed el-Beşîr, *Usul-ü menheci’n-nakd ‘inde ehli’l-hadîs*, 3. b., Beyrut: Müessesetü’r-Reyyân, 1992, s. 35.

²¹⁵ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, c. 6, s. 425-6.

²¹⁶ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Abdilberr, *Câmi’u beyâni’l-‘ilmi ve fadlih*, thk. Ebü’l-Eşbâl ez-Züheyli, 1. b., Suudi Arabistan: Dâr-u İbni’l-Cevzî, 1994, c. 2, s. 1113-4.

²¹⁷ Mehdî, *a.g.e.*, s. 46.

bilerek diğerk münekkitlerin değerdendirmeleriyle birlikte müteşeddid olarak nitelenen ulemâdan istifade etmek gerekir. Ayrıca İbn Ma'în bazı râviler hakkındaki kanaatlerini daha sonra değıştirmiştir. Dolayısıyla onun, bir râvi hakkındaki tüm görüşleri toplanıp öylece hüküm verilmesi gerekir.²¹⁸

2.2.1.5. *Ali b. el-Medîni*

Daha çok ibnü'l Medîni diye meşhur olan Ali b. el-Medîni (v. 234), hadis alanının özellikle ilel dalında önde gelen isimlerdendir. Süfyan es-Sevrî, Yahya el-Kattân gibi bu ilmin üstatlarından hadis ilmini öğrenmiş, Buhârî, Ebû Dâvûd (v. 275), Ebû Hâtim gibi büyük muhaddislere de hocalık yapmıştır. Hadis ilminin her alanında söz sahibidir.²¹⁹ İmam Buhârî gibi hadis ilminin en büyük üstadı dahi “Kendimi Ali b. el-Medîni'nin haricinde hiç kimsenin yanında küçük hissetmedim” diyerek onun bu ilimdeki büyüklüğünü vurgulamıştır.²²⁰

İbnü'l-Medîni de cerh-ta'dilde teşeddüde nitelendirilen âlimler arasındadır. Hadis ilmindeki hassasiyetini: “Bu dindir (dolayısıyla dikkatli ve âdil olmak gerekir), o (yani babam) hadiste zayıftır” diyerek babasını dahi cerh etmesinden anlamak mümkündür.²²¹ İbn Ebi Hâtim, Fudayl b. Süleyman en-Nemîri'nin (v. 180?-186?) hal tercemesinde, Ebû Zür'a'nın kendisi için “hadiste gevşektir” dediğini zikrettikten sonra “fakat kendisinden, müteşeddid olmasına rağmen Ali b. el-Medîni hadis rivayet etti” demiştir.²²² İbn Ebi Hâtim'in bu sözünü, Mizzî de nakletmiştir.²²³

Hadiste tartışmasız otorite olanlar tarafından müteşeddid sayıldığı halde ibnü'l-Medîni'nin herhangi bir râvide teşeddüd gösterdiğine dair bir örneğe rastlamadık. Kanaatimizce ilk kez İbn Ebi Hâtim tarafından müteşeddid olarak nitelendirildikten sonra ileriki dönemlerde bu şekilde vasıflandırılmaya devam edilmiştir. Biz kendisinin mutedil münekkitlerden olduğu kanaatini taşıyoruz.

²¹⁸ Karagözoğlu, *a.g.e.*, s. 134.

²¹⁹ Geniş bilgi için bkz. M. Ali Sönmez, “Ali b. Medîni”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989, c. 2, s. 411.

²²⁰ Zehebî, *Siyer-u a'lâm*, c. 9 s. 107.

²²¹ Sehâvî, *Fethu'l-muğis*, c. 4, s. 356.

²²² İbn Ebi Hâtim, *a.g.e.*, c. 7, s. 72-73.

²²³ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, c. 23, s. 274.

2.2.1.6. Ebû Hâtim er-Râzî

Hadis almak niyetiyle yaptığı yolculuklarla meşhur olan Ebû Hâtim er-Râzî (v. 277), ele aldığımız diğer münekkitler gibi büyük hadis âlimlerinden hadis tahsil etmiş ve hadiste önde gelen isimlere hocalık yapmıştır. Ebû Hâtim özellikle ricâl ilminde uzman bir münekkittir. Oğlu İbn Ebî Hâtim er-Râzî'nin (v. 327) babasının hadis râvilerine dair kanaatlerini topladığı eseri *el-Cerh ve't-ta'dîl*'in neredeyse tamamı günümüze kadar ulaşmıştır.²²⁴

Ebû Hâtim müteşeddîd olarak vasıflandırılmayı hak eden âlimlerden birisidir. Zira başta Zehebî olmak üzere pek çok âlim kendisini cerh-ta'dîlde müteşeddîd olarak vasıflandırmıştır. Zehebî'nin kendisi için yaptığı yorum kayda değerdir; “Ebû Hâtim birisini tevsîk ettiği zaman hiç şüphe duymadan onun tevsîkine itimat et zira o ancak gerçekten sika olanları tevsîk eder. Fakat bir râviyi zayıf saydığına yahut ‘kendisiyle ihticac edilmez’ hükmü verdiğini gördüğün zaman tevakkuf et. Ta ki başkasının Ebû Hâtim’le aynı görüşte olduğunu görene kadar. Eğer başkasının onun taz’îf ettiği bir râviyi tevsîk ettiğini görürsen, Ebû Hâtim’in cerhine aldırış etme. Zira kendisi cerh-ta'dîlde aşırıya kaçan biridir. Hatta öyledir ki Buhârî'nin râvilerinden bir grup için ‘hüccet değildir, kavi değildir’ vb. sözler söylemiştir.”²²⁵

Zehebî daha birçok eserinde Ebû Hâtim’in müteşeddîd olduğunu söylemiştir.²²⁶ Zehebî’den başka İbn Hacer,²²⁷ İbn Teymiyye,²²⁸ İbn Kayyim (v. 751)²²⁹ ve Leknevî²³⁰ de Ebû Hâtim’in müteşeddîd olduğunu beyan etmişlerdir.

²²⁴ İbrahim Canan, “Ebû Hâtim er-Râzî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, c. 10, s. 150.

²²⁵ Zehebî, *Siyer-u a'lâm*, c. 13, s. 260.

²²⁶ Zehebî, *a.g.e.*, c. 8, s. 295; a. mlf., *Mîzân*, c. 1, s. 29; a. mlf., *Tezkire*, c. 2, s. 8; a. mlf., *er-Ruvâtu's-Sikât*, s. 41.

²²⁷ İbn Hacer, *Bezlu'l-mâ'ûn fî fadli't-tâ'ûn*, thk. Ahmed Abdülkadir el-Kâtib, Riyaz: Dâru'l-Âsîma, t.y., s. 117.

²²⁸ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, c. 24, s. 349.

²²⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Kayyim el-Cevziyye, *Hâşiyet-u İbn Kayyim 'alâ Sünen-i Ebî Dâvûd ('Avnu'l-ma'bûd şerh-u Sünen-i Ebî Dâvûd ma'a şerhi'l-Hâfız İbn Kayyim el-Cevziyye* içerisinde basılmış), thk. Abdurrahman Muhammed Osman, 2. b., Medîne: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1968, c. 1 s. 472..

²³⁰ Leknevî, *a.g.e.*, s. 275.

Ebû Hâtim'in, cerh-ta'dîl eserlerine baktığımız zaman, teşeddüdüne dair pek çok misal bulmamız mümkündür. Burada bunlardan bir kaçını zikredeceğiz.

Zehebî, fakih olan İbrahim b. Halid el-Kelbî'nin (v. ?) tercemesinde, mezkur şahsı Nesâî ve pek çok kişinin tevsîk ettiğini söyledikten sonra, Ebû Hâtim'in el-Kelbî'yi re'yi ile hüküm vermesi sebebiyle cerh ettiğini ve bunun teannüt olduğunu belirtmiştir. Ardından da “Allah kendisini affetsin lakin bu Ebû Hâtim'in aşırılığıdır.” demiştir.²³¹ *Tezkiretü'l-huffâz* isimli eserinde de Yahya b. Bükeyr (v. ?) ile alakalı ulemânın sika saydığını zikrettikten sonra, Ebû Hâtim'in kendisi için “Hadisi yazılır fakat kendisiyle ihticac edilmez” dediğini ekler. Ardından da “Ebû Hâtim'in ricâl konusundaki teşeddüdü bilinmektedir ancak Buhârî ve Müslim bu râvi ile ihticac etmektedirler” açıklamasını yapmıştır.²³²

Ebû Hâtim'in ricâl hususundaki teşeddüdünü dile getirenlerden biri de İbn Hacer'dir. O, Muhammed b. Ebî Adî'nin (v. 192?-194?) tercemesinde, Ebû Hâtim, Nesâî ve İbn Sa'd'ın kendisini tevsîk ettiğini ancak Zehebî'nin eserinde Ebû Hâtim'in bu şahıs için “onunla ihticac edilmez” hükmünü verdiğini söylemektedir. Devamında da “O halde bakılır. Ebû Hâtim'in bu hususta işi sıkı tutma huyu vardır. Fakat bu şahısla pek çok kişi de ihticac etmiştir” demiştir.²³³

Buralardaki örneklerden anlıyoruz ki, Ebû Hâtim hadis ilmindeki derinliği ve ricâl alanındaki uzmanlığına rağmen, müteannitliğinden kaynaklanan sebeplerden ötürü cerh edilmemesi gereken birçok râviyi cerh etmiştir. Zehebî ve İbn Hacer gibi bu işin otoritesi olan âlimlerin tenkidinden kurtulamayan Ebû Hâtim'den istifade ederken dikkatli olmalı, başka birisi cerh etmiyorsa yahut cerhinin sebebini açıklamamışsa o râvi hakkında zayıf değerlendirmesi yapılmamalıdır.

2.2.1.7. Nesâî

Kütüb-i Sitte imamlarından olan Nesâî (v. 303), muteber hadis kitaplarından addedilen dört sünenin müellifinden biridir. Kaynaklar, gerek şahsı gerekse

²³¹ Zehebî, *Mizan*, c. 1, s. 29.

²³² Zehebî, *Tezkire*, c. 2 s. 8.

²³³ İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, s. 441, aynı eserde Ebû Hâtim'in teannüt sebebiyle cerh ettiği kimselerin örnekleri için bkz. s. 461, 462, 464.

hadisçiliğiyle ilgili övgü dolu sözlerle doludur. Özellikle hadis lafızları hususunda aşırı titiz olan İmam Nesâî'yi, hadis tenkidi alanında Buhârî ve Ebû Zür'a er-Râzî seviyesinde kabul eden âlimler vardır. Ayrıca fikhu'l-hadis alanında da öne çıkan isimlerdendir.²³⁴

Nesâî, hadisin her alanında titizliğiyle maruf olan muhaddislerdendir. Ricâl ilmindeki titizliği öyle şöhret bulmuştur ki bazı âlimler onun hadis ricâli için koştuğu şartların Buhârî ve Müslim'den daha ağır olduğunu söylemişlerdir.²³⁵ Bu görüşe katılanlardan Zehebî de onun Buhârî ve Müslim'in ricâlinden bazı şahısları zayıf saydığını beyan etmiştir.²³⁶ Zehebî ve İbn Hacer Nesâî'nin bir râvi hakkında görüşlerini aktarırken müteşeddid olduğuna dikkat çekmişlerdir.²³⁷ Ayrıca Leknevî de kendisini cerhte aşırıya kaçanlar arasında zikretmiştir.²³⁸

İmam Nesâî'nin hadis ricâlinde gösterdiği teşeddüdün örnekleri çoktur. Bunlardan bazıları şunlardır:

Zehebî, Eş'as b. Abdurrahman'ın (v. 191?-200?) tercemesinde, İmam Nesâî'nin Eş'as için "Sika değildir, hadisi yazılmaz" ifadesini cerhte aşırıya kaçmak olarak addetmiştir. Zira akabinde İbn Adıyy'in mezkûr râvi için "Hadislerinin metninde münker olacak bir şey görmedim. Nesâî onu cerh ederken ölçüyü kaçırmıştır" dediğini aktarmıştır.²³⁹

Nesâî'nin pek çok yerde teannütüne dikkat çeken İbn Hacer de, Habîb el-Muallim'in (v. 130) tevsîkinde ittifak olunmasına rağmen Nesâî'nin kendisi hakkındaki cerh ifadesinin aşırıya kaçmak olduğunu belirtmiştir.²⁴⁰ Aynı eserinde Hüdbe b. Halid'in (v. 235?-239?) delil olmaksızın Nesâî tarafından zayıf sayıldığı belirtilmiştir.²⁴¹

²³⁴ Geniş bilgi için bkz. M. Yaşar KANDEMİR, "Nesâî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, c. 32 s. 563-65.

²³⁵ Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, Muhammed b. Musa el-Hâzîmî, *Şurûtu'l-eimmeti's-sitte ve yelîhi Şurûtu'l-eimmeti'l-hamse*, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984, s. 26.

²³⁶ Zehebî, *Siyer*, c. 14, s. 131.

²³⁷ Zehebî, *Mizân*, c. 1, s. 437; İbn Hacer, *Hedyu's-sâri*, s. 387; ayrıca bkz. Leknevî, *a.g.e.*, s. 279.

²³⁸ Leknevî, *a.g.e.*, s. 275.

²³⁹ Zehebî, *el-Muğnî*, c. 1, s. 91.

²⁴⁰ İbn Hacer, *a.g.e.* s. 461.

²⁴¹ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 464.

Görüldüğü üzere Nesâî'nin teşeddüdü ricâl eserleri incelendiğinde hemen göze çarpan bir husustur. Zira, Buhârî ve Müslim gibi otoritelerin hadisleriyle ihticac ettiği râvileri dahi cerh etmesi kendisinin bu hususta ne kadar sıkı davrandığının bir göstergesidir. Ayrıca delilsiz olarak bir râviyi cerh etmesi, âlimlerin tenkidine sebep olmuştur. Dolayısıyla tevsîk ettiği şahıslar hakkında şüphemiz bulunmayan Nesâî'nin mecruh saydığı râviler hakkındaki hükmü için ulemânın "itibara alınmaz" kaidesine biz de katılmaktayız.

2.2.1.8. *İbn Hibbân el-Bustî*

Zamanının ünlü hadis ve fıkıh âlimi olan ibn-i Hibbân (v. 354), başta hadis olmak üzere tıp, kelam, astronomi gibi bilgi sahibi olduğu alanlarda iki binden fazla hocadan ders almıştır. İlim için yaptığı uzun ve çileli yolculuklarıyla meşhur olan İbn Hibbân, nübüvvetle ilgili görüşünden dolayı zındık olmakla itham edilerek bulunduğu şehirden sürülmüş ve Halife tarafından ölüme mahkûm edilmiştir. Sekseni aşkın yaşının üzerinde eceliyle vefat etmiştir. Kabrinin tam olarak nerede olduğun hakkında ihtilaf vardır.²⁴²

İbn Hibbân'ın pek çok eseri olmasına rağmen, çok azı günümüze ulaşabilmiştir.²⁴³ Kendisinin hadis tenkit metodunu tespit ve tayin edebileceğimiz günümüze ulaşan üç önemli eseri vardır ki bunlar *Kitâbu's-sikât*, *Kitâbu'l-mecrûhîn* ve *et-Tekâsim ve'l-envâ'* isimli eserleridir. Ayrıca sahih hadisleri toplama gayesiyle eser yazan müelliflerin de sonuncusu kabul edilir.

İbn Hibbân, kendisinden sonra yazılan ricâl kitaplarına bakıldığında, râviler hakkında kanaatine başvurulmuş bir âlimdir fakat yer yer bu eserleri yazan müellifler tarafından çoğu râvi hakkındaki bu kanaatleri eleştiri sebebi olmuştur. Hatta öyle ki, cerh etmede müteşeddid olduğu ileri sürüldüğü halde ta'dîl etmede mütesâhil olduğunu söyleyenler vardır.²⁴⁴ Tespit edebildiğimiz kadarıyla hadis usulü konularında tesâhül gösteren müellif, ricâl tenkidinde özellikle râvileri cerh etmede müteşeddid âlimler tabakasındandır. Çünkü verilecek örneklerden de görüleceği üzere bu konuda bu alanın

²⁴² M. Ali Sönmez, *İbnu Hibbân Cerh-Tâdil Metodu*, İstanbul: Umran yayınevi, t.y., s. 3-7.

²⁴³ Karagözoğlu, *a.g.e.*, s. 92.

²⁴⁴ M. Ali Sönmez, *a.g.e.*, s. 1.

otoriteleri tarafından müteşeddid olarak vasıflandırılmakla kalmamış, birçok tenkide de maruz kalmıştır. Râviler üzerinde yaptığı teorik izahlar sebebiyle²⁴⁵ kendisini cerhta‘dîlin filozofu olarak anan isimler de vardır.²⁴⁶

Zehebî, konuyla ilgili eserinde İbn Hibbân’a yüklenen münekkitlerdendir. Râvilerin tercemelerini verirken kitabının pek çok yerinde İbn Hibbân’ın bu konudaki teşeddüdüne dikkat çeken Zehebî,²⁴⁷ kendisini (râvileri) yerin dibine batıran, (cerh ederken adeta kesip biçen bir) kasap olarak nitelendirmiştir.²⁴⁸ Konuyla ilgili olarak İbn Hibbân’a gerçekten yüklenen Zehebî, sika bir râviyi cerh etme gerekçesiyle ilgili olarak “âdeti üzere boş konuşuyor”²⁴⁹ demiş, İbn Ma‘în gibi müteşeddid bir münekkidin tevsîk ettiği başka bir sika râvi hakkındaysa İbn Hibbân’ın kendisini cerh ettiğini belirttikten sonra “İbn Hibbân sikaları keser-biçer hatta (öyle bir ileri gider ki) ağzından ne çıktığını bilmez!”²⁵⁰ demektedir. Aynı şekilde Ebû Saîd el-Alâî (v. 761),²⁵¹ İbn Hacer²⁵² ve Leknevî²⁵³ de İbn Hibbân’ın cerhte aşırıya kaçan biri olduğunu söylemişlerdir.

Ayrıca İbn Hibbân da *Sahih*’inin mukaddimesinde cerhteki teşeddüdüne işaret ederek, her ne kadar insanlar arasında çok meşhur olsalar da pek çok hadisi râvilerinden dolayı terk ettiğini hatta birçok sika ve adalet sahibi râviden gelen hadisleri ulemânın cumhurunun bilmediği fakat kendisinin bildiği illetlerden dolayı terk ettiğini söylemiştir.²⁵⁴

İbn Hibbân’ın cerhte müteşeddid olarak nitelendirilmesinin en büyük sebeplerinden biri de; onun *Kitâbu’s-sikât*’ında pek çok güvenilir olarak zikrettiği ismi,

²⁴⁵ Karagözoğlu, *a.g.e.*, s. 92.

²⁴⁶ Sönmez, konuyla alakalı yazdığı eserinde İbn Hibbân’ın filozof olarak anılmasını bu alandaki otoritesinin hafife almak olmak değerlendirmiştir. (Bkz. Sönmez, *a.g.e.*, s. 2).

²⁴⁷ Zehebî, *Mizân*, c. 3, s. 45. Ayrıca bkz. *a.g.e.*, c. 3, s. 101, *a.g.e.*, c. 4, s. 8.

²⁴⁸ Zehebî, *a.g.e.*, c. 2, s. 148.

²⁴⁹ Zehebî, *a.g.e.*, c. 3, s. 45.

²⁵⁰ Zehebî, *a.g.e.*, c. 1, s. 274.

²⁵¹ Ebû Saîd Halil b. Keykeldî el-Alâî, *el-Muhtelîtin*, thk. Rifat Fevzi Abdülmuttalib, Ali Abdülbasit Mezîd, 1. b., Kâhire: Mektebetü’l-Hâncî, 1996, s. 117.

²⁵² İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme, 1. b., Suriye: Dâr er-Reşîd, 1986, s. 238, ayrıca bkz. *a.g.e.*, s. 361, 314, 126, 260, 262.

²⁵³ Leknevî, *a.g.e.*, s. 275.

²⁵⁴ İbn Hibbân el-Büstî, *Sahîh u İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaûd, 1. b., Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1988, c. 1, s. 165.

Kitâbu'l-mecrûhîn'inde zayıf olarak vasıflandırmasıdır.²⁵⁵ İbn Hacer de kendisini, aynı şahsı iki farklı tabakadan zannederek iki farklı şahıs olarak göstermesini eleştirmiş *Kitâbu's-sikât*'ta veya *Kitâbu'l-mecrûhîn*'de söz konusu râvileri gaflet eseri ayrıca taz'îf ve tevsîk ettiğini ileri sürmüştür.²⁵⁶

Dipnotlarda verilen örneklere bakılacak olursa, İbn Hibbân gerek kendi beyanıyla gerekse münekkitlerin beyanıyla cerhte aşırıya kaçmıştır. Cerh ettiği râvinin cerh sebebini verdikten sonra cerh sebebiyle alakalı olarak örnek vermemesi münekkit muhaddislerin tepkisini çekmiş, bu sebeple taz'îf ettiği pek çok râviyle alakalı görüşleri makbul sayılmamıştır. Zira sadece mutedil âlimlerin değil, bu işte gerçekten teşeddüd gösteren isimlerin dahi tevsîk ettiği râvileri cerh etmiştir. Neticede, İbnü's-Salâh'ın söyleyip, Zehebî ve İbn Hacer'in de kendisinin bu sözünü onayladığı gibi İbn Hibbân, râvilerle alakalı hükümlerinde fâhiş hata yapmıştır,²⁵⁷ dolayısıyla cerhlerine son derece ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

Buraya kadar zikrettiğimiz münekkit âlimler, cerh-ta'dilde müteşeddid sayılmakla birlikte, görüldüğü üzere herhangi bir sınırlamaya gitmeksizin, kendilerince cerh sebebi olarak gördükleri hususlarda –örneğin mürüvvetinde bir takım problemler bulunması, münker rivayetleri olması, zayıf şeyhlerden rivayette bulunması, bidat ehli olması gibi- hadis râvilerini cerh etmişlerdir.

2.2.2. Özel Bir Sebebe Bağlı Olarak Teşeddüd Gösterenler

Çalışmada buraya kadar zikredilen münekkitler, mecruh saydığı râvileri cerh ederken özel bir nedene bağlı olarak teşeddüd göstermemişlerdir. Bu grupta ele alınacak münekkit âlimler ya bir beldenin râvilerine yönelik olarak yahut da hasmı olduğu bir mezhebin râvisine müteveccih olarak teşeddüd göstermişlerdir. Burada husûsî bir sebepten kastımızsa, bu gruptaki âlimler özel bir sebebe bağlı olarak –bir belde halkından olmak ya da belirli bir mezhebin mensubu olmak gibi- hadis râvilerini cerh etmişlerdir. Burada, örneklerle bu gruptaki münekkit âlimleri incelemeye çalışacağız.

²⁵⁵ Sönmez, *a.g.e.*, s. 131-4.

²⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, c. 1, s. 304; İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, s. 393.

²⁵⁷ Nâsiruddîn el-Elbânî, *Sahih-u Mevâridi'z-zam'an ilâ Zevâid-i İbn hibbân*, 1. b., Riyâd: Dâru's-Samî'i, 2002, c. 1, s. 9.

2.2.2.1. el-Cûzcânî

Horasan bölgesindeki Cûzcân'da doğduğu için el-Cûzcânî diye anılan Ebû İshak İbrahim b. Ya'kûb (v. 259), ilim tahsili için o dönemde meşhur olan şehirleri gezdikten sonra Dımaşk'a yerleşmiş ve hayatının sonuna kadar orada kalmıştır. Hocaları arasında en çok Ahmed b. Hanbel'den faydalanan Cûzcânî'ye, Ebû Dâvûd (v. 275), Tirmizî (v. 279), Nesâî, Ebû Zûr'a er-Râzî (v. 264) ve İbn Huzeyme (v. 311) gibi hadis ilminin önde gelen simaları talebelik yapmışlardır. Dımaşk'a yerleştikten sonra, orada Dımaşk'ın muhaddisi olarak anılmış ve vefat edinceye kadar orada kalmıştır. Eserlerinden bir kısmı günümüze ulaşmıştır.²⁵⁸

Cûzcânî, hadis tenkidinde müteşeddîd âlimlerden sayılan bir hadis tenkitçisidir. Örneklerde de görüleceği üzere Zehebî,²⁵⁹ İbn Hacer ve Kevserî (v. 1952) gibi âlimler tarafından müteşeddîd ulemâdan sayılmıştır. Kendisini bir önceki gruptan ayıran husus, Cûzcânî'nin özellikle Kûfeli muhaddislerle, Şia'ya nispet edilen râvilere karşı gösterdiği aşırı tutumudur. İsmi anılan münekkitler onun bu özel tutumuna karşı dikkat çekerek hadis talebelerini ikaz etmişlerdir.

İbn Hacer, Cûzcânî'nin Kûfelilerle ilgili cerhlerinin itibara alınmaması gerektiğini söyledikten sonra sebebini şöyle açıklamıştır: “Cerh ettiği râvi ile aralarında itikadî açıdan düşmanca bir ihtilaf olduğu için, kendisinin Kûfelilerle alakalı cerhlerinde tevakkuf gerekir. Bu konuda uzman bir kişi, Cûzcânî'nin Kûfe halkı için şaşılacak bir görüşünü gördüğünde düşünür (ve anlar ki) bu, Kûfe halkının Şiilikle şöhret bulmuş olmasından dolayıdır. Görürsün ki o, onlardan zikrettiği bir kısım râvinin cerhi hakkında tevakkuf etmez ve onları keskin bir dil ve yıkıcı ifadelerle cerh eder. Öyle ki A'meş (v. 148), Ebû Nuaym (v. 430) ve Ubeydullah b. Musa (v. 212?-213?-214?) gibi hadis ilminde otorite, rivayette köşe taşı olan isimleri dahi taz'îf etmiştir! Bundan dolayıdır ki onun misli yahut ondan daha uzman bir münekkit kendisiyle zayıf gördüğü bir râvi hakkında muaraza ederse, tevsîk edenin görüşü kabul edilir.”²⁶⁰ Ayrıca İbn

²⁵⁸ Geniş bilgi için bkz. İ. Lütfi Çakan, “Cûzcânî, Ebû İshâk”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, c. 8, s. 98.

²⁵⁹ Zehebî, *Zikru men yu'temedu kavluh*, s. 172.

²⁶⁰ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, thk. Dâiretü'l-Ma'rif en-Nizâmiye, 2. b., Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1971, c. 1, s. 16.

Hacer konuyla ilgili açıklama yaptığı başka bir eserinde, Yahya b. Ma'în, Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim ve Nesâî'nin sika hükmünü verdiği Şîî bir râvi hakkında Cûzcânî'nin "sapık, zemmedilmiş mezhebe mensup" dediğini aktardıktan sonra, "Her ne kadar Şia'ya mensup biri de olsa o hadiste güvenilirdir rivayetlerinde bir beis yoktur" hükmünü vermiştir. Bahsi geçen âlimlerin tutumlarının o râvi hakkında insaflı olduğunu, Cûzcânî'nin ise teşeddüd gösterdiğini belirterek, bir râvinin hadis rivayeti açısından problemlili olduğunu bidat ehli bir mezhebe bağlı olmasından değil, dâîsi olmasının hadis rivayeti açısından problemlili olduğunu belirtmiştir.²⁶¹

Zahid el-Kevserî de Cûzcânî hakkında şöyle demiştir: "Tenkit ehli arasında Cûzcânî'nin Kûfe ehli için yaptığı cerhlerin geçersiz olduğu şöret bulmuştur."²⁶²

Zehebî, Eclah b. Abdullah el-Kûfî'nin (v. 106) tercemesini verirken âlimlerin kendisi hakkında en fazla "zayıf, kavi değil" gibi hafif cerh ifadeleriyle nitelendirdiğini söylemiş ayrıca bahsi geçen râvinin Şii olduğunu belirtmiştir. Kendisi için tevsîk ifadeleri de kullanılan bu râvi için Cûzcânî'nin ise "iftiracı" vasfını kullandığı belirtmiştir.²⁶³ Hadis ilminde bilinmektedir ki bir râvinin zayıf olması ayrı, en ağır cerh ifadesi olan²⁶⁴ hadis uydurmakla itham edilmesi ayrı bir husustur. Ayrıca bahsi geçen râviyi hadis vaz' etmekle itham eden başka bir kimse de yoktur. Cûzcânî burada cerhte aşırı kaçmıştır. Aynı eserinde başka bir râvinin tercemesini verirken, tabiûnun sikalarından olduğunu, herkesin kendisini tevsîk etmekle beraber kendisinde bir parça teşeyyu' bulunduğunu aktardıktan sonra, Cûzcânî'nin râvi hakkındaki cerhini vermeden önce "âdeti olduğu üzere sert ifadelerle kendisine yüklenmiştir!" diyerek burada da Cûzcânî'nin Kûfe ve Şia taifesine karşı aşırı tutumuna dikkat çekmiştir.²⁶⁵

İbn Hacer de Cûzcânî'nin Kûfe ehline karşı gösterdiği tutuma dikkat çekmiş,²⁶⁶ ilgili yerlerde pek çok münekkatin tevsîk ettiği râvileri "Hak yoldan saptı, kötü mezhebe mensuptu, sapık" gibi ifadelerle cerh ettiğini belirtmiştir. Bahsi geçen mecruh râviler Kûfeli ve Şia mezhebine mensup dâî olmayan râvilerdir. Fakat buradaki

²⁶¹ A.mlf., *Tehzîb*, c. 1 s. 93, 94.

²⁶² Kevserî, *a.g.e.*, s. 116.

²⁶³ Zehebî, *Mîzan*, c. 1, s. 79.

²⁶⁴ Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, 1. b., İstanbul: İFAV, 1998, s. 55.

²⁶⁵ Zehebî, *Mîzan*, c. 2 s. 66.

²⁶⁶ İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, s. 390, 446.

açıklamalarından birinde İbn Hacer, Cûzcânî'nin Ehl-i Nâsibe'den olduğunu, bunun da Şia'nın zıddı olduğunu belirtmiştir.²⁶⁷ En sonunda da “Pek çok kez söylediğim gibi eğer Cûzcânî Kûfe ehlinden birini cerh ederse mutaassıp bir şekilde Nasb ehlinden olduğu için cerhi kabul edilmez” demiştir.²⁶⁸

Buraya kadar verilen bilgilerden de anlaşılmaktadır ki, mezhep taassubu hem cerh ederken katı bir dil kullanılmasına yol açmış hem de güvenilir olmakla nitelendirilse dahi râvilerin haksız yere cerh edilmesine sebebiyet vermiştir. O halde Cûzcânî örneğinde görüldüğü üzere mezhebine taassupla bağlı olan bu gruptaki münekkitlerin tenkitlerini ele alırken diğer münekkit ulemânın eleştirileriyle mukayese edip teannüt edip teferrüt ettikleri yerlerdeki cerhlerinden kaçınmak gerekir.

2.2.2.2. *el-Ukaylî*

Ebû Cafer Muhammed b. Amr el-Ukaylî (v. 322), duafâ literatüründe sistematik ve ayrıntılı bilgi veren müelliflerin ilkidir. Elimizde kendisi hakkında çok fazla bir bilgi bulunmayan münekkidin, hadis alanında cerh-ta'dîle yoğunlaştığı görülmekte olup, diğer alanlardaki ilmi faaliyetleri hakkında malumat yoktur. Hadis alanında pek çok eserinin bulunduğu müellifin kitaplarından sadece 4 tanesi günümüze kadar ulaşabilmiştir.²⁶⁹

Ukaylî de ricâl tenkidinde müteşeddid olmakla ve cerhte aşırı gitmekle vasıflanan âlimlerdendir. Zayıf râvileri toplamak maksadıyla kaleme aldığı meşhur eseri *Kitâbu'd-du'afâ*'nın tam adına baktığımızda dahi müellifin teşeddüdünü görmek mümkündür; “*Kitâbü'd-duafâ ve men nüsibe ile'l-kezibi ve vad'i'l-hadis ve men ğalebe alâ hadîsihi el-vehmü ve men yütthemü fî ba'di hadîsihi ve mechûlin ravâ mâ lâ yutâbe'u aleyhi ve sâhibi bid'atin yaĝlû fîha ve yed'û ileyhâ ve in kânet hâluhû fî'l-hadîsi müstekîmeten*”. Eserin ismindeki özellikle son kısım “her ne kadar hadisteki hali düzgün olsa da bidat konusunda aşırı kaçan yahut bidate davetçi olan” kısmı hadiste

²⁶⁷ Cûzcânî Dımaşk ahalisinin mezhebini benimseyerek Nasibî olmuştur ki bu Hz. Osman taraftarı olup, Hz. Ali karşıtı olmak anlamına gelmektedir. Şia'ya mensup Kûfeli muhaddisleri bu sebeple tenkit etmiştir. (Karagözoğlu, *a.g.e.*, s. 55).

²⁶⁸ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 446.

²⁶⁹ Karagözoğlu, *a.g.e.*, s. 86-87. Ayrıca bkz. Mehmet Emin Özafşar, “Ukaylî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, c. 42 s. 59.

sika olsalar dahi güvenilirliklerine zarar gelmeyecek şekilde tenkide uğramışları zayıf saydığını göstermektedir.

Ukaylî'yi teşeddüdü sebebiyle tenkit edenlerin başında diğer örneklerde de olduğu gibi Zehebî gelmektedir. Zehebî kendisini, Ali b. el-Medîni gibi bu işte uzman olan bir muhaddisi cerh ettiğinden dolayı ciddi şekilde eleştirmiştir. Ayrıca Ukaylî'nin küçük bir sürçme yahut hatayla râvileri cerh ettiğini de söylemiştir.²⁷⁰ Aynı zamanda Kevserî, Ukaylî'nin cerhte teannüt gösterenlerin en büyüğü olduğunu söylemiştir.²⁷¹

Zehebî, Ukaylî'yi Duafâ'sında halku'l-Kur'an meselesine cevap vermesinden ötürü, Ali b. el-Medîni'yi zayıf saydığı için eleştirmiştir. Leknevî, eserinde konuyla ilgili ayrıntılara geçmeden önce başlığı "Ukaylî'nin Râvileri Cerhteki Dik Kafalılığının Beyanı" şeklinde vermiştir. Bölümün başında râvileri mütabaatı olmayan hadisleri naklettiği için cerh ettiğini ve bu cerhin ulemâ tarafından geçersiz sayıldığı bilgisini verdikten sonra Zehebî'nin Ukaylî'yi mezkur meseleden dolayı eleştirmesine geçmiştir. Burada Zehebî, ibnü'l-Medîni'den Buhârî gibi bir uzman ismin birçok hadis naklettiğini belirtmiş, halku'l-Kur'an meselesinde de ilk başta öyle bir meyli olduğunu fakat sonra tövbe ettiğini beyan etmiştir. Devamında da bu gibi isimleri terk edecek olursak ortada ilim diye bir şeyin kalmayacağını söyleyen Zehebî, "Senin aklın yok mu ey Ukaylî?! Kimin hakkında konuştuğunu biliyor musun sen?! (Ali b. el-Medîni vb. isimlerin) bulunduğu tabakadaki insanların senden daha güvenilir olduğunu sanki bilmiyor gibisin!" diyerek ciddi şekilde müellife yüklenmiştir. Ayrıca seleften kimsenin hiçbir kimseyi mütabi'i olmayan hadisler naklettiği için cerh etmediğini söylemiş küçücük hatalardan dolayı sikaların cerh edilemeyeceğini, sika olmanın gûnahtan masum olmak anlamına gelmediğini söylemiştir.²⁷²

Ukaylî'nin cerh sebebi sadece halku'l-Kur'an'a yönelik değildir. Duafâ'sında Ömer b. Ebî Zâide (v. 150) için "Kaderî görüşe mensuptu fakat hadiste sağlamdır" demiştir.²⁷³ Burada görüyoruz ki bahsi geçen râvi her ne kadar sağlam olsa da Kaderî mezhebinin görüşünü paylaştığı için müellif tarafından cerh edilmiştir. Ayrıca Kûfeli

²⁷⁰ Zehebî, *a.g.e.*, c. 3, s. 140.

²⁷¹ Kevserî, *Fıkhu ehli'l-İrâk ve hadîsuhum*, s. 53-85.

²⁷² Leknevî, *a.g.e.*, s. 405-09.

²⁷³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Ukaylî, *ed-Du'afâu'l-kebir*, thk. Abdulmu'tî Emin Kal'acî, 1. b., Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, 1984, c. 3, s. 178.

Sadaka b. Yesâr (v. 132) da bahsi geçen eserde önce Muhtar es-Sekâfi (v. 67) üzerinden bir dönem Şîliği benimsediğine dair vurgu yapılmış fakat bu görüşünden daha sonra rücu ettiği için müellif tarafından sika addedilmiştir.²⁷⁴

Ukaylî'nin mezhep taassubu sebebiyle yönelttiği en meşhur tenkitler, mezhep imamı Ebû Hanîfe (v. 150) ve takipçilerine yönelttikleridir. Öyle ki bu eleştirilerine karşı müstakil eserler derlendiği gibi,²⁷⁵ yeri geldikçe bu tenkitlere değinen âlimler de olmuştur.²⁷⁶

Örnekler daha fazla uzatılabilir lakin buraya kadar verilen misallerden Ukaylî'nin gerek itikatta gerekse amelde kendi mezhebinden olmayan râvilere karşı müteşeddid bir tutum içinde olduğu görülür. Hele hele Ebû Hânîfe (v. 150) gibi tüm ilim dünyasında övgüyle anılan bir şahsı halku'l-Kuran meselesi hakkında konuştuğu gerekçesiyle zararlı ve sika değil deyip, İslam dünyasına ondan daha zararlı bir şahıs gelmemiştir, sika ve güvenilir değildir, İslam dinini adım adım eksiltiyordu²⁷⁷ gibi hak etmediği vasıflarla anmak ideolojik taassuptan başka bir şey değildir. Gerek zayıf yollarla gelen rivayetlere yer vererek râvileri cerh etmesi,²⁷⁸ gerekse de mezhebî bir teannüt içinde bulunması sebebiyle kendisinden son derece ihtiyatla istifade edilmelidir.

Konuyu daha fazla uzatmayıp münekkitlerin hususi taassuplarına dair ikazlar zikredildikten sonra müteşeddid âlimlerin teşeddüd göstermelerine sebep olan hususları özetleyerek bu bölüme son vereceğiz. Zikri geçen âlimlerden örneğin, İbn Hirâş (v. 283) için İbn Hacer, Şam şehrinin muhaddislerine karşı itikadî açıdan açık bir düşmanlık içinde olduğundan o beldeye yönelik râvilere karşı tenkitlerinde ilgilileri uyarılmış ve buna dair örnekler vermiştir.²⁷⁹ İbn Ukde diye şöhret bulan Ahmed b. Muhammed b. Saîd de (v. 332) Sehâvî tarafından Şîi olduğu bilgisi verildikten sonra Şia'nın karşıt

²⁷⁴ Ukaylî, *a.g.e.*, c. 2, s. 208.

²⁷⁵ Ukaylî'nin talebesi Yusuf b. Ahmed el-Mekkî (v. 388), üstadının Ebû Hanîfe'ye yönelik yersiz eleştirilerine karşı, mezkûr İmam'ın üstünlüğünü anlatan bir eser kaleme almış ve bu eserdeki bahsi geçen rivayetler İbn Abdilberr'in *el-İntikâ fî fedâili'l-eimmeti's-selâseti'l-fukahâ* isimli eserinde nakledilmiştir. (İbn Abdilberr, *el-İntikâ fî fedâili'l-eimmeti's-selâseti'l-fukahâ*, (thk. Abdülfettah Ebû Ğudde), Dâru'l-Beşairi'l-İslâmiyye, Beyrut, 1997, s. 187 vd.).

²⁷⁶ Zahid el-Kevserî, *a.g.e.*, s. 53-83; Leknevî, *a.g.e.*, s. 407 (neşredeninin dipnotu) .

²⁷⁷ Ukaylî, *a.g.e.*, c. 4, s. 268.

²⁷⁸ Karagözoğlu, *a.g.e.*, s. 90.

²⁷⁹ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, c. 1, s. 16

görüşü olan Rafizîler hakkındaki cerhlerine karşı uyanık olunması ihtarında bulunulmuştur.²⁸⁰ Son olarak da Nuaym b. Hammad el-Huzâî'nin (v. 228) İbn Hacer tarafından ehl-i re'ye karşı olan tenkitlerinde haddi aşan bir tutum içinde olduğu söylenmiş,²⁸¹ binaenaleyh özellikle Hanefî mezhebi mensuplarına karşı yaptığı cerhlerde dikkatli olunması konusunda ikaz edilmiştir.

2.3. MÜTEAHHİRÛN DÖNEMİNE AİT MÜTEŞEDDİD SAYILAN MÜELLİFLER

Mütekaddimûn dönemi sonrası²⁸² özellikle uydurma yahut zayıf hadisleri toplamayı gaye edinen müelliflerin cerh-ta'dilde itidali aştıkları gözlemlenmiştir. Dolayısıyla bu gruptaki âlimler bazı zayıf yahut sahih hadisler hakkında dahi uydurma hükmü vermişlerdir. Çağımızın ricâl otoritelerinden olan Leknevî'nin verdiği liste ve kısa açıklamasıyla bu gruptaki âlimlere özetle temas etmekte fayda mülâhaza ediyoruz. Eserlerinde teşeddüd gösteren müteahhirûn dönemi hadis müellifleri ve eserlerinin adı şu şekildedir;²⁸³

1. Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. el-Cevzî (v. 597), *el-Mevzû'ât* ve *el-İlelu'l-mütenâhiye fi'l-ehâdîsi'l-vâhiye*,
2. Ömer b. Bedr el-Mevsîlî (v. 622), *Risâle fi'l-mevzû'ât*,
3. el-Hasen b. Muhammed es-Sâğânî (v. 650), *el-Mevzû'ât*,
4. el-Hüseyn b. İbrahim el-Cûzekânî (v. 543), *el-Ebâtil* ve *'l-menâkîr* ve *'s-sihâh* ve *'l-meşâhîr*,
5. İbn Teymiyye el-Harrânî (v. 728), *Minhâcu's-sünneti'n-Nebeviyye*,
6. Mecidüddin Muhammed b. Yakub Firuzâbadî (v. 817), *Sifru's-sa'de*.

²⁸⁰ Sehâvî, *Fethu'l-muğis*, c. 4, s. 363.

²⁸¹ İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, s. 447.

²⁸² Bu dönemden kastımız h. 5 asır ve sonrasıdır. (Bkz. Murteza Bedir, "Mütekaddimûn ve Müteahhirûn", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, c. 32, s. 186-7.)

²⁸³ Leknevî, *a.g.e.*, s. 325-31.

Ayrıca bu listeden başka çağımız muhaddislerinden Nâsıruddin el-Elbânî (v. 1999) de *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-da'ife* isimli eserindeki tutumundan dolayı müteşeddîd olarak nitelendirilmiştir.²⁸⁴

Leknevî verdiği listenin sonunda buradaki âlimlerin pek çok sahih hadise zayıf ya da uydurma hükmü verdiklerine, az bir zayıflığı olan hadisleriyse kuvvetli cerh ifadeleriyle bâtil saydıklarına işaret etmiştir. Buradaki eserlerden istifade ederken özellikle uydurma hükmü verilen hadislerin iyice tetkik edilmesi gerektiğini, buradaki âlimlerden başka o hadislere mevzû hükmü verenin olup olmadığının iyice araştırılması gerektiğini söylemiştir.²⁸⁵ Konuyla ilgili eserleri dipnotlarda tetkik eden Ebû Ğudde (v. 1997), Süyûtî'nin "*Ta'akkubât 'alâ Mevzûât*" isimli eserinden iktibasla önemli bir bilgiye ışık tutmuştur. Özetle burada Süyûtî, İbnü'l-Cevzî'nin²⁸⁶, Müslim ve Buhârî'nin *Sahih*'lerindeki birer rivayet başta olmak üzere, Kütüb-i Sitte müelliflerine ait yetmiş dokuz rivayetle, otuz sekiz tanesi Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer alan rivayetin uydurma saydığı tespitini yapmıştır. Süyûtî eserde normalde uydurma sayılamayacak 300 adet hadisin uydurma sayıldığını tespit ettiğini de söylemiştir.²⁸⁷ Elbânî de *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-da'ife*'sinde zayıf saydığı bazı hadisleri daha sonraki incelemeleri sonucunda *Silsiletü'l-ehâdîsi's-Sahîha*'sında sahih saymıştır.²⁸⁸ Ayrıca aynı müellif bir eserinde Buhârî'nin bir hadisini zayıf sayarken başka bir eserindeyse hasen saymıştır.²⁸⁹

Yukarıdaki tetkikler neticesinde görülüyor ki bahsi geçen eserlerden istifade ederken ilgili müelliflerin cerh-ta'dilde aşırıya kaçtıklarını, bazı rivayetleri iyi tetkik etmeden acele karar verdikleri göz önünde bulundurularak istifade edilmelidir. Konuyla ilgili rivayeti tetkik ederken hadis uydurmakla itham ettikleri şahsın mutedil münekkitler tarafından aynı hükmün verilip verilmediğine bakarak ilgili rivayet diğer hadis ve ricâl eserleriyle mukayeseli olarak incelenmelidir.

²⁸⁴ H. İbrahim Kutlay, *a.g.e.*, s. 277-78.

²⁸⁵ Leknevî, *a.g.e.*, s. 331.

²⁸⁶ Ayrıca İbnü'l-Cevzî, zayıf râvileri topladığı "*Kitabu'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*" isimli eserinde mecruh saydığı râvilerle alakalı olarak sadece cerh edenleri vermesi, tevsik eden münekkitlerin ta'dillerini belirtmemesi sebebiyle Zehebî ve İbn Hacer tarafından eleştirilmiştir. Müellifin bu tutumu müteşeddîdliğinden kaynaklanmaktadır. (Karagözoğlu, *a.g.e.*, s. 165)

²⁸⁷ Leknevî, *a.g.e.*, s. 325 (neşreden dipnotu). İbnü's-Salâh da İbnü'l-Cevzî'nin uydurma saydığı hadislerin uydurma olmadığını belirtmiştir. (Konuyla ilgili bkz. İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 99).

²⁸⁸ H. İbrahim Kutlay, *a.g.e.*, s. 277.

²⁸⁹ H. İbrahim Kutlay, *a.g.e.*, s. 288.

3. TEŞEDDÜD SEBEPLERİ

Her insan Allah tarafından farklı farklı mizaçlarda yaratılmıştır. Dolayısıyla tabiatlarındaki bu farklılık, hadis tenkidi faaliyetlerine de tabii olarak yansımıştır. Müteşeddîd münekkitlerin de bu denli aşırıya kaçmalarının bir takım sebepleri vardır. Bahsi geçen münekkitlerin gerek biyografilerinden gerekse cerh-ta'dilde kullandıkları üsluptan hareketle teşeddüd göstermelerinin sebeplerini tespit etmeye çalıştık. Kısaca bunları ele alacağız.

İnsanın tabiatı çalıştığı sahalara da bir şekilde yansımaktadır. Dolayısıyla müteşeddîd olan âlimler hayatlarındayken de sert mizaçlı olan kimselerdir. Yapılarındaki bu sert tutum hadis tenkitlerine de yansımıştır. Misal olarak, bu konuda en tavizsiz isimlerden olarak bilinen Yahya el-Kattân'a, sika saymadığı bir râvi sorulduğunda yüz şeklinin değiştiği nakledilmiştir.²⁹⁰ Şu'be'nin ise sahih saymadığı bir hadisi rivayet ettiği için rivayeti aktaran şahsa tokat attığı, mecruh râvilerle karşılaşmamak için yağmurlu ve sıcak havalarda dahi olsa bulunduğu ortamı terk ettiği aktarılmıştır.²⁹¹ Tâhir el-Cevâbî'nin ilgili yerde verdiği örneklerden de anlaşılıyor ki müteşeddîd muhaddisler günlük hayatlarında da sert mizaçlı olan kişilerdir.²⁹²

İkinci olarak müteşeddîd âlimlerin râvilerde aradıkları şartların başında gelen “adalet” mefhumunda gösterdikleri titizliği söyleyebiliriz. Râvide aranan adaletin 5 özellik olduğu hadis ilminde bilinen bir husustur fakat müteşeddîd muhaddisler özellikle mürüvvet konusunda hassasiyet göstermişlerdir. İlgili yerde gösterildiği üzere Şu'be'nin evinden tambur sesi gelen râviyi cerh etmesi elbette ki bir cerh sebebi değildir. Fakat Şu'be bu konuda aşırı titiz olduğu için bahsi geçen râviyi mecruh saymıştır. Pek tabii burada da görüldüğü üzere mürüvveti zedeleyen şartların neler olduğu hususunda münekkitler farklı tutum içinde olduklarından bu da râviyi taz'îf etmede âlimden âlime değişiklik göstermesine sebep olmuştur.²⁹³

²⁹⁰ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c. 4, s. 275.

²⁹¹ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, c. 7, s. 150.

²⁹² Muhammed Tâhir el-Cevâbî, *el-cerh ve't-ta'dil beyne'l-müteşeddîdîn ve'l-mütesâhilîn*, 1. b., y.y: Dâru'l-Arabiyye, 1997, s. 454-57.

²⁹³ Abdullah Karahan, *Hadis Râvilerinin Güvenilirliği (Tespiti, İmkânı ,Hadisin Sıhhatine Etkisi)*, 1. b., Bursa: Sır Yayıncılık, 2005, s. 166.

Mürüvvetle ısrar etmelerinin sebebinin nassları korumadaki hassasiyetten kaynaklandığını söyleyebiliriz. Çalışmaya başlarken de belirtildiği gibi Kur'an'dan sonra yazılı kaynak olan hadisler dinden sayılmış, dolayısıyla kimlerden alındığına dikkat edilmesi gerektiği hususunda titiz davranılması istenmiştir.²⁹⁴ Bu yüzden üçüncü sebep olarak, cerhte aşırıya kaçan muhaddislerin bu tutumlarının nassları en güzel şekilde koruma altına almak istemelerinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Ahmed b. Hanbel'in ahkâma dair rivayetlerde gösterdiği sıklık bunun güzel bir örneğidir.

Müteşeddid münekkitlerin teşeddüd sebeplerinden biri de, Leknevî'nin de belirttiği üzere, bazı mezhep ve bölge halkına olan taassuptur. Leknevî bu konuda: "Bil ki münekkitlerden bir kısmının da bazı şehirlere ve mezheplere karşı teannütü vardır ki bunların hiç birisi de cerh sebebi değildir. O halde yapılacak iş meseleyi iyice araştırmaktır"²⁹⁵ dedikten sonra Zehebî'nin birçok eserinde tasavvufla iştilal eden kimseleri gereksiz yere cerh ettiğinden bahsetmektedir.²⁹⁶ Zehebî itikatta selef akidesine bağlı olduğundan Eş'arilere karşı sert tutumlu olmakla da itham edilmiştir.²⁹⁷ Ayrıca İbn Adî, Hatîb el-Bağdâdî, Ukaylî gibi âlimler eserlerinde sırf mezhep taassubundan dolayı Ebû Hanîfe ve takipçilerini kötülemişler bunun bir yansıması olarak da Elbâni senedinde Ebû Hanîfe'nin ismi geçtiği için bir hadisi zayıf saymıştır.²⁹⁸ Bu olay bize mezhepte taassuptan kaynaklı teannütün günümüzde de devam ettiğini göstermektedir.

Râviyi ta'dîl etmede çok titiz davranan muhaddis münekkitlerin hassas olduğu bir diğer nokta halku'l-Kur'an meselesi ve buna bağlı olarak yöneticilere yakın olma arzusudur. İslam tarihinin elim hadiseleri arasında sayılan bu olay, Abbasiler Dönemi'nin üç halifesi zamanında Kur'an'ın mahlûk olup olmadığına dair tartışmayla

²⁹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 121.

²⁹⁵ Leknevî, *a.g.e.*, s. 308.

²⁹⁶ Leknevî, *a.g.e.*, s. 310.

²⁹⁷ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübki, *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, thk Muhammed Mahmud et-Tanâcî, Abdülfettah Muhammed el-Halva, 3. b., y.y: Hicr, 1992, c. 9 s. 103-4. Selefî itikadî benimsediğinden felsefeye ve filozoflara karşı olan Zehebî bahsi geçen tabakayı cerhle değil küfürle itham etmiştir. Konuyla ilgili bkz. Mustafa Ertürk, *Filozof-Tabib Muhaddisler*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007, s. 25-27. Ayrıca bkz. Zehebî, *Mizân*, c. 1, s. 539.

²⁹⁸ Detaylı bilgi ve Elbâni'ye verilen cevaplar için bkz. Muhammed Abdurreşid en-Nu'mânî, *Mekânetu'l-İmâm Ebî Hanîfe fi'l-hadîs*, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, 4. b., Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, s. 117-25. (Eser, Enbiya Yıldırım tarafından "İmam A'zam Ebû Hanîfe'nin Hadis İlmindeki Yeri" adıyla dilimize çevrilmiş olup OTTO yayınları tarafından 2015 yılında Ankara'da basılmıştır.)

başlamış, neticede birçok âlim mihne hadiseleri denen bu olayda canını yitirmiştir. Fakat Halife Mütevekkil'in (v. 247) müdahalesiyle olay sona erdiğinde bu ideolojik savaşı hadisçiler kazanmış, râviler mihne olaylarında gösterdikleri tavra göre de kritik edilmeye başlanmıştır.²⁹⁹ Neticede Ali b. el-Medînî ve Buhârî gibi birçok isim bu alanın otoriteleri tarafından tenkit edilmiş ve kendilerinden hadis alınmayacağı belirtilmiştir. İbnü'l-Medînî de cerh sebebi olarak dünya karşılığında dinini satmak gibi ağır bir ithamla suçlanmıştır.³⁰⁰ Dolayısıyla müteşeddid bir münekkidin bu meselelerden dolayı cerh ettiği bir râvi görüldüğünde ihtiyatlı davranılmalıdır.³⁰¹

Titiz olmak, bilhassa dini nassları koruma altına almaya çalışırken güzel bir husustur lakin her şeyde olduğu gibi burada da fazlası zarardır. Zira görüldüğü üzere bir iki hatasından dolayı yahut sırf bir bölgeden olduğu için ya da bağlı olduğu mezhepten değil diye bir râviyi cerh etmek pek de insafıca bir hareket olmasa gerektir. Kusursuzluk ve mükemmellik şüphesiz ki Allah'a aittir. Bundan dolayıdır ki müteşeddid âlimler dahi yer yer tavizkar davranarak sika saymadıkları halde hadislerinin alınabileceğini belirttikleri şahıslar olmuştur. Zehebî'nin de Ebü'l Hasen ibnü'l-Kattan'ın teşeddüdünü eleştirirken dediği gibi, “unutmak ve değişmekten kim salim kalabilir ki?”³⁰² Dolayısıyla müteşeddid âlimlerin saydığımız noktalardaki bir cerhine yahut müfesser olmayan bir taz'îfine denk gelindiğinde bir başka mutedil bir münekkit tarafından aynı râviye yöneltilen bir tenkit var mı bakmalı eğer tenkit yoksa mutedil olanın tevsîki alınmalıdır.

²⁹⁹ Halku'l-Kur'an meselesinin cerh-ta'dile etkisinin örnekleri ve bu konuda geniş bilgi için bkz. Abdülfettah Ebû Ğudde, *Mes'elet-u halki'l-Kur'an ve eseruhâ fi sufûfi'r-ruvâti ve'l-muhaddisîn ve kütübi'l-cerhi ve't-ta'dil*, Beyrut: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1971.

³⁰⁰ Detaylı bilgi için bkz. M. Emin Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı*, 2. b., Ankara: OTTO, 2015, s. 62 vd.

³⁰¹ Mezhep taassubu ve Halku'l-Kur'an meselesi gibi sebeplerden dolayı cerh örnekleri için bkz. Karahan, *a.g.e.*, s. 121-32.

³⁰² Zehebî, *Mizan*, c. 4, s. 301.

2. BÖLÜM

CERH-TA'DÎLDE TESÂHÛL VE MÜTESÂHİL ÂLİMLER

1. TESÂHÛL KELİMESİNİN ANLAM VE KAPSAMI

1.1. SÖZLÜK ANLAMI

Tesâhül kelimesi Arapça'da “سَهْلٌ” fiilinden tefâul vezninde türemiş bir mastardır. Fiilin mastarı olan suhûlet sözlükte; “yumuşamaya meyletmek, sertliği azalmak, kolaylaşmak, hafiflemek, düz ve engebesiz arazi” manalarına gelirken; tesâhül kelimesinde ise; “müsamaha göstermek, bir kimseye yumuşak ve hoşgörülü davranmak, kolaylaştırmak, zorluk çıkarmamak, bir şeyde kolaylık göstermek ” gibi anlamlar bulunmaktadır.³⁰³ Fiili ism-i fail vezni olan “mütesâhil” kalıbına sokulduğunda; “hoşgörülü davranan, müsamâhalı, yumuşak davranışlı, ihmalkâr” gibi anlamlar elde edilir.

Suhûlet mastarının lügatteki diğer vezinlerine bakıldığında; “kolaylaştırmak, gevşeklik göstermek, hoş görülü olmak” gibi manalara geldiği görülür.³⁰⁴ Dolayısıyla fiilden “kolaylık göstermek” anlamı çıkarıldığı gibi, “bir konuda yeteri kadar ihtimam göstermemek, dikkatsiz olmak” gibi ihmalkârlığa delalet eden manaları elde etmek de mümkündür.

Kur'an-ı Kerim'de ise kolaylığı ifade etmek için “يُسِّرُ” kelimesi kullanılmış olup,³⁰⁵ tesâhül başta olmak üzere diğer “سَهْلٌ” fiili ve türevleri yer almamıştır.

³⁰³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “سَهْلٌ” c. 11, s. 349; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-vasît*, c. 1, s. 458.

³⁰⁴ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, c. 29, s. 239.

³⁰⁵ Bakara, 2/185; Zâriyât, 51/3; Talâk, 65/4; İnşirâh, 94/6.

1.2. HADİSLERDEKİ KULLANIMI

Tesâhül kelimesi tespit edebildiğimiz kadarıyla Kütüb-i Sitte'deki rivayetlerdeki bulunmamaktadır. Fakat Saîd b. Mansûr'un (v. 227) *Sünen*'i ve Ebû Dâvûd'un (v. 275) *Kitâbu'l-Merâsil*'inde merfû olarak geçmektedir.³⁰⁶

Beyhakî'nin (v. 458) *Sünen*'i³⁰⁷ ile İbn Hacer'in (v. 852) *el-Metâlibu'l-âliye*³⁰⁸ isimli eserinde ise sened tenkidi ile ilgili olarak kullanılmıştır. Hâkim (v. 405) *Müstedrek*'inde Abdurrahman b. Mehdî'ye (v. 198) ait rivayeti zikretmiş ve bu rivayetin prensibine bağlı kalarak *Sahihayn*'da yer almamasına rağmen özellikle dua vb. konularda ibn-i Mehdî'nin mezhebine uyacağını ifade etmiştir. İlgili yerde ibn-i Mehdî şöyle demektedir; “Biz, Hz. Peygamber'den helal, haram ve ahkâma dair hadis rivayet ederken isnatta işi sıkı tutar, senetteki râvileri iyiden iyiye tenkitten geçirirdik. Fakat amellerin sevap ve günahına dair konular ile mübahlar ve dualar hakkındaki rivayetlerde ise isnatta işi sıkı tutmazdık.”³⁰⁹

Burada müşahede edilmektedir ki hicri ikinci asırda tesâhül kelimesi hadis terminolojisindeki anlamıyla kullanılmış ve bu da mütekaddimûn dönemi hadis eserlerindeki yerini almıştır.

Yaptığımız incelemeye göre her ne kadar tesâhül kelimesinin kök ve diğer türevleri hadis metinlerinde çokça geçiyor olsa da tefâul vezninde neredeyse hiç kullanılmamaktadır. Kullanıldığı yerlerde ise ıstilahî manada kullanılmıştır. İleride örnekler zikredileceği için tesâhül kelimesinin hadis terminolojisindeki anlamına geçebiliriz.

1.3. İSTILAHÎ ANLAMI

Yukarıda lügat manası verilen tesâhül kelimesi tıpkı teşeddüde olduğu gibi hadis ıstilahında sözlük anlamına yakın olarak kullanılmıştır. Hadis terimi olarak tesâhül

³⁰⁶ Saîd b. Mansur, *Sünen*, c. 2, s. 330; Ebû Dâvûd, *Kitâbu'l-merâsil*, s. 224.

³⁰⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. 1, s. 479.

³⁰⁸ İbn Hacer, *el-Metâlibu'l-âliye*, c. 6, s. 42.

³⁰⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek 'ala's-Sahihayn*, c. 1, s. 666.

“Teşeddüdün zıddı olup hadis uyduran ve metruk râviler hariç, râvileri cerh etmede toleranslı davranmak, mecruh sayılan râvileri tevsîk etmek ve onların hadisleriyle ihticâc etmek, aynı zamanda da meçhul ve mestûr râvileri güvenilir saymak”³¹⁰ anlamlarına gelir. Mütesâhil ise hadis ilminde “Râvileri cerh ve ta’dîl ederken titizlik göstermeyen, gevşek davranan cerh-ta’dîl âlimi”³¹¹ demektir. Ayrıca tesâhül; hadis âlimlerinin râvileri tevsîk etmek için koyduğu kural ve kaidelere, cerh-ta’dîl tatbiki esnasında riayet göstermeyip ihmalkârlık göstermeleri şeklinde de tanımlanabilir.³¹² Hadis ilminde tesâhül göstermenin bir tarifi de; “Bir hadisi kabul ederken hadis ilmindeki edânın şart ve kaidelerindeki bir takım kuralların görmezden gelinip bir kısmıyla yetinilmesi”³¹³ şeklinde yapılmıştır. Buradaki tariflerden de anlıyoruz ki mütesâhil âlimler müteşeddid olanların aksine râvileri ta’dîl ederken işi o kadar sıkı tutmamışlar, bir kısım özelliklerin bir râvide olduğunu gördükten sonra onlarla yetinerek o râviyi tevsîk etmişler, cerh-ta’dîl tatbikinde o kadar ince eleyip sık dokumamışlardır.

Müteşeddid âlimler özellikle râvideki adalet şartında titizlik göstermişler, bunun yanında sika râvilere bir iki kez muhalefet eden yani çok az yanlışı çıkan râvileri de mecruh saymışlardır. Fakat mütesâhil münekkitlerde bu durum tam tersinedir. Yani bu gruptaki münekkitler adalet ve zapt şartlarını tam taşımayan râvileri de tevsîk etmişlerdir. Örneğin adalete taalluk eden meçhul ya da mestur râviler hususunda tesâhül gösterip, bu durumdaki bir râvinin haberiyle ihticâc edebilmişlerdir. Yahut hafızasının bozukluğu sebebiyle zaptı problemlili olan râvileri de güvenilir kabul edebilmişlerdir. Konuyla ilgili olarak İmam Şâfiî (v. 204); “Atâ b. Ebî Rebâh (v. 114) kendisine bir şey sorulduğu zaman hemen kendinden önceki ulemâdan bir şeyler rivayet ederdi (fakat rivayet ettikten sonra) ‘ben bu rivayeti işittim fakat sağlam birinden değil’ derdi”³¹⁴ diyerek Atâ’nın yer yer sağlam kişilerden rivayette bulunmadığına dikkat çekmiştir. Aynı şekilde Yahya el-Kattân da Ma’mer b. Râşid’in (v. 153) meçhul râvilerden naklettiği hadislerin yazılamayacağını, çünkü kendisinin hadisi kimden aldığına dikkat

³¹⁰ Humeysî, *Mu’cem-u ‘ulûmi’l-hadisi’n-Nebevî*, s. 74.

³¹¹ Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 130.

³¹² Eymen Mahmud Mehdî, *el-Cerh ve’t-ta’dîl beyne’n-nazariyye ve’t-tatbîk*, s. 65.

³¹³ Tâhir el-Cevâbî, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, s. 407.

³¹⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Ma’rifetü’s-sünen ve’l-âsâr*, thk. Abdulmu’tî Emin Kal’acî, 1. b., Kahire: Dâru’l-Vefâ, 1991, c. 1, s. 142.

etmeden rivayet ettiğini söylemiştir.³¹⁵ Şa'bî (v. 104) de Katade'yi (v. 117) geceleyin odun toplayıcısı olarak nitelemiş, yani hadisleri kimden rivayet ettiğine bakmadan naklettiğine dikkat çekmiştir.³¹⁶

Yukarıda da geçtiği gibi insanın fitratındaki sertlik ve yumuşaklık hadis ilmindeki cerh-ta'dîl faaliyetlerine zaman zaman yansımıştır. Dolayısıyla teşeddüde olduğu gibi tesâhülde de “Şu tarihte râvilerin tenkidinde tesâhül gösterilmeye başlanmıştır” şeklinde bir tarihlendirme yapmak pek mümkün gözükmemektedir. Bu yüzden İbn Hacer her dönemde mutedil ve müteşeddid âlimlerin beraber bulduklarını söylemektedir.³¹⁷ Mütesâhil âlimlerin vefat tarihlerini göz önüne alındığında râvileri ta'dîl etmede tesâhül göstermenin teşeddüd ve itidale nazaran daha geç bir devirde ortaya çıktığı söylenebilir. Hadisleri muhafaza etmek üzere mütekaddimûn ulemâsı ifrat ve itidal olmak üzere ikiye ayrılmış, daha sonra onların koymuş olduğu şartları biraz daha yumuşatan mütesâhil münekkitler ortaya çıkmıştır.³¹⁸

Tesâhülün hadis ıstılâhında hadisin edâ ve tahammülünde gevşeklik göstermek anlamı da vardır. Tahammül ve edâda tesâhül göstermek daha çok münavele, i'lâm ve vasıyyeti geçerli bir hadis alma yolu saymak yahut kitabı kaybolan bir muhaddisin ezberlemediği halde hâfızasından rivayet etmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

1.4. HADİS USÛLÜ LİTERATÜRÜNDEKİ KULLANIMI

Buradaki amaç tesâhül kelimesinin ilk hadis usulü eserlerindeki kullanımından başlanarak sonradan bir anlam değişmesine uğrayıp uğramadığını tespit etmeye çalışmaktır.

Hadis usulünün bilinen ilk eseri olan *el-Muhaddisu'l-fâsil*'de tesâhül kavramına rastlanmamaktadır. Tesâhül konusunda hususi başlıklar açan Hatib el-Bağdâdî'nin (v. 463) *el-Kifaye*'sinde bu kavramın nasıl kullanıldığını gösteren bol miktarda örnek bulunmaktadır. Burada bahsi geçen eserdeki örneklerden bazılarına değinilecektir.

³¹⁵ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, s. 418.

³¹⁶ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, c. 8, s. 353.

³¹⁷ İbn Hacer, *en-Nüket*, c. 1, s. 75.

³¹⁸ Mahmud Mehdî, *a.g.e.*, s. 66.

Hatîb el-Bağdâdî, eserinde cerh-ta‘dilde mütesâhil olmak meselesine geçmeden önce şöyle bir başlık açmıştır;

“Ahkâm Hadislerinde İşi Sıkı Tutma, Fezâil-i A‘mal Konularındaysa (Tesâhül Göstermenin) Cevazı Bâbı –seleften pek çok kimseden vârid olmuştur ki helal ve haram konularındaki hadislerde sadece töhmetten tamamen berî ve zandan tamamen uzak kimselerin hadislerinin rivayetleri caizdir. Fakat terğib, öğüt ve bunlara benzer konularda böyle olmayanların hadislerinin yazılması caizdir.”³¹⁹

Başlığın altında yer alan Ebû Zekeriya el-‘Anberî’ye (v. 344) ait rivayette tesâhül kavramı şöyle kullanılmıştır; “Eğer bir hadis helali haram kılmaz, haramı helal yapmaz, bir hüküm vaz etmez, terğib-terhib nevinden yahut ruhsat bildiren bir konuda olursa, o hadisin râvilerinde *müsamahakâr davranılarak* bazı hususlar görmezden gelinebilir.”³²⁰

Aynı şekilde, müellif daha önce geçtiği gibi Ahmed b. Hanbel’in de isnatta müsamahakâr olmayı tesâhül kelimesi ile ifade ettiğini göstermiştir.³²¹

Hatîb el-Bağdâdî, “Hadis Rivayetinde Gevşeklik Göstermekle Tanınan Kişilerin Delil Olarak Alınamayacağı Bâbı” şeklinde bir başlık da açarak bu konuda müsamahakâr davrananların hadislerinin hüccet olarak kullanılamayacağını ifade etmiştir.³²² Hadis tahammül ve arz metotlarından biri olan icazet hakkında Ebû Zur’a er-Râzî’nin (v. 264) yorumunu aktarırken de tesâhül kelimesini kullanmaktadır;

Ebû Zur’a’ya hadis ve hadis kitaplarının icazetle rivayeti hakkında sorulduğunda şöyle cevap vermiştir, “Ben bu şekilde hadis nakleden kimse görmedim, eğer bu konuda *göz yumarsak* ortada ilim diye bir şey kalmadığı gibi ilmi istemenin de bir manası olmaz. Bu (yani icazetle hadis rivayeti) ilim ehlinin takip ettiği bir metot değildir.”³²³

>>>بَابُ التَّشَدُّدِ فِي أَحَادِيثِ الْأَحْكَامِ , وَالتَّجَوُّزِ فِي فَضَائِلِ الْأَعْمَالِ قَدْ وَرَدَ عَنْ غَيْرِ وَاحِدٍ مِنَ السَّلَفِ أَنَّهُ لَا يَجُوزُ حَمْلُ الْأَحَادِيثِ الْمُتَعَلِّقَةِ بِالتَّخْلِيلِ وَالتَّخْرِيمِ إِلَّا عَمَّنْ كَانَ بَرِيئًا مِنَ التَّهْمَةِ , بَعِيدًا مِنَ الظَّنِّ , وَأَمَّا أَحَادِيثُ التَّرْغِيبِ وَالمَوَاعِظِ وَنَحْوِ ذَلِكَ فَإِنَّهُ يَجُوزُ كِتَابُهَا عَنْ سَائِرِ المَشَائِخِ <<

³¹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 133.

³²⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 134.

³²¹ a. yer.

³²² Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 152.

³²³ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 315.

Müellif, bir başka eserinde de gerek bâb başlıklarından³²⁴ gerekse verdiği rivayetlerden tesâhül kelimesini hadiste gevşeklik manasında kullanmıştır.³²⁵ Lakin bu eserde dikkat çeken bir rivayet, Yahya el-Kattân'ın (v. 198) tefsir hakkındaki rivayetlerle ilgili söylediği yöntem hakkındadır. Konuyla ilgili nakledilen haber şu şekildedir;

Yahya b. Saîd; “Hadis ilminde tevsik edilmeyen râvilerden tefsir naklederken işi gevşek tutun” deyip (bir takım râvileri saydıktan sonra) “Bunlar hadis ilminde bu işe layık değildir fakat kendilerinden tefsirle ilgili rivayetler nakledilebilir” dedi.³²⁶

Buradaki rivayette görülmektedir ki ricâl tenkidinde ittifakla müteşeddî olan Yahya, tefsirle ilgili rivayetlerde tesâhül gösterilebileceğini ifade etmiştir. Demek ki teşeddüde nitelenen bir münekkit yer yer tesâhül gösterebilmektedir. Hatîb el-Bağdâdî'nin naklettiği rivayetler ve bâb başlıklarından da anlaşılmaktadır ki h. 2 asırdan kendi asrına kadar, tesâhül kelimesi ıstılahî olarak hadis terminolojisinde rivayette gevşek davranmak manasında kullanılmıştır.

Müteahhirûn döneminin hadis usulü müelliflerinden olan Kâdî İyâz da (v. 544) hadisleri yazıya geçirirken titiz olunması gerektiğini, bu konuda gevşeklik gösterilmesinin affolunamayacağını söylerken tesâhül kelimesini kullanmıştır.³²⁷ Bu dönemin en etkili usul müellifi olan İbnü's-Salâh, Hâkim en-Neysâbûrî'nin (v. 405) *Müstedrek*'inde sahih hükmü verdiği hadisler hakkında şöyle bir yorumda bulunmuştur; “O, sahih hadisin şartı konusunda adımları geniş bir kimsedir. Bu konuda hüküm vermede *gevşek davranmıştır*.”³²⁸ Aynı şekilde müellif, Kütüb-i Sitte'deki rivayetlerin hepsinin sıhhatinde tüm âlimlerinin ittifak ettiğini söylemenin tesâhül olduğunu zira bu eserlerde birçok münker ve zayıf hadisin bulunduğu açık olduğunu söylemiştir.³²⁹ İbnü's-Salâh'tan verilen bu iki örnekteki kullanım, cerh-ta'dîl ilmindeki tesâhülden çok

³²⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvi*, c. 1, s. 140. <<كَرَاهَةُ السَّمَاعِ مِنَ الضُّعْفَاءِ إِذَا كَانَ الرَّأْيُ صَاحِحًا. السَّمَاعُ، غَيْرَ أَنَّهُ مُتَسَاهِلٌ فِي الرَّوَايَةِ، وَمَعْرُوفٌ بِالْغَفْلَةِ، فَالسَّمَاعُ مِنْهُ جَائِزٌ، غَيْرَ أَنَّهُ مَعْرُوفٌ وَيُضَعَّفُ حَالَهُ>>

³²⁵ Örneğin İbn Mehdî, müzakere esnasında hadis rivayetinde gevşeklik gösterdiğini söylemiştir. Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, c. 2, s. 37.

³²⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, c. 2, s. 194.

³²⁷ Kâdî İyâz, *el-İlmâ' ilâ ma'rifet-i usûli'r-rivayeti ve takyîdi's-semâ*, thk. Es-Seyyid Ahmed Sakr, 1. b., Kâhire: Dâru't-Turâs, 1970, s. 192.

³²⁸ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 22.

³²⁹ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 40.

sahih hükmünü vermede gevşeklik göstermek anlamında olduğu açıktır. Çünkü bir hadis sadece râvileri ile değil senedindeki kopukluk yahut metninin problemlili olup olmayışına göre de tashîh yahut taz'îf edilir. Bu hükmü vermede gevşeklik göstermeyi de İbnü's-Salâh tesâhül fiiliyle anlatmıştır. Müellifin tesâhül kelimesini ricâl tenkidinde gevşeklik göstermek manasında kullandığı yerler de vardır.³³⁰ Pek tabii olarak müellifin eseri üzerine yapılan çalışmalarda da tesâhül kelimesi ricâl tenkidinde gevşeklik manasında kullanıldığı gibi³³¹ hadis usulünde müsamahakâr olmak anlamında da kullanılmıştır.³³²

Örneklerin çoğaltılması mümkündür fakat hadis usulü edebiyatında tesâhül kelimesinin kullanıldığı yerler bakımından verilen örneklerin çalışmamız için yeterli olduğu inancındayız. Zira usul eserlerine baktığımızda ilk usul kitabından günümüzde yazılan eserlere kadar usul kitaplarında tesâhül kelimesi cerh ve ta'dilde gevşeklik göstermek anlamında kullanıldığı gibi diğer hadis tahammül ve edâ metotlarında müsamahakâr olmak anlamında da kullanılmıştır.³³³

Tesâhül ve mütesâhil kelimelerinin klasik eserlerden örneklerini göstermeye çalıştık. Bir sonraki başlıkta, mütesâhil âlimlerin tesâhül noktaları ve tesâhül sebepleri incelenecektir.

2. MÜTESÂHİL ÂLİMLER

Bu bölümde mütesâhil münekkitler tanıtılmaya çalışılacaktır. Bu âlimler müteşeddid âlimlerin aksine, hadis ricâlini ta'dil etmede müsamahakâr davrandıkları için mütesâhil olarak adlandırılmışlardır. Dolayısıyla mütesâhil olan âlim, bir râviyi tevsîk/ta'dil ederse, başka âlimlerin o râvi hakkında ne hüküm verdiklerine bakılır, eğer

³³⁰ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 103, s. 208, 389.

³³¹ Ebü Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr lima'rifet-i süneni'l-beşîri'n-nezîr fî usûli'l-hadîs*, thk. Muhammed Osman el-Haşî, Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-'Arabî, 1985, s. 26; Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *İhtisâr-i 'Ulumi'l-Hadîs,(el-Bâ'isu'l-hasîs* içerisinde, şerh eden: Ahmed Muhammed Şâkir), 2. b., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y., s. 29; İbn Hacer, *en-Nüket alâ Kitab-i İbni's-Salâh*, c. 1, s. 132.

³³² Ebü'l-Fazl Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Süyûtî, *Tedribu'r-râvi fî şerh-i Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Ebü Kuteybe Muhammed el-Fâryâbî, y.y: Dâru Taybe, t.y., c. 1, s. 62; Nevevî, *a.g.e.*, s. 62; İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 139.

³³³ Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmîl*, s. 335; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihu'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, thk. Abdülfettah Ebü Ğudde, 1. b., Halep: Meketebetü'l-Matbûatu'l-İslâmiyye, 1995, c. 1, s. 69, 281, 340.

mütesâhil olan münekkitten başka bir muhaddis de o râviyi tevsîk etmişse o ta'dil muteberdir, fakat teferrüd ederse mütesâhil âlimin ta'dîli kabul edilmez.³³⁴

2.1. MÜTESÂHİL ÂLİMLERİN LİSTESİ

Tespit edebildiğimiz kadarıyla tesâhül göstermekle şöhret bulan âlimler şunlardır; Ebû İsa et-Tirmizî (v. 279)³³⁵, İbn Huzeyme (v. 311)³³⁶, İbn Hibbân el-Bustî (v. 354)³³⁷, ed-Dârekutnî (v. 385)³³⁸, Hâkim en-Neysâbûrî (v. 405)³³⁹, Ebû Bekir el-Beyhakî (v. 458)³⁴⁰. Ricâl tenkidinde tesâhül gösteren âlimler sadece bu isimler değildir. Zira müteşeddîd sayılan âlimler bile bir hadisi tashîh ederken yahut cerh ettiği bir râviden hadis alırken tesâhül gösterebilmişlerdir. Bu çalışmada cerh-ta'dildeki tavırlarında ağırlık olarak müsamahakâr davrandığı tespit edilen münekkitlerden meşhur olanların tutumları incelenip, âlimlerin ricâl ve hadis usulü eserlerinde onlar hakkında yaptıkları yorumlar ve hükümler gösterilmeye çalışılacaktır.

2.1.1. Hadis Rivayetinde Tesâhül Gösteren Sahabîler

Hadis rivayeti ve tenkidi aynı zamanda başladığı ve insan mizacının da farklı yaratılması sebebiyle teşeddüd ve tesâhülün başlangıç zamanını tespit edebilmek pek mümkün görünmemektedir. Hadis rivayeti sahâbe döneminde başladığı için ilk tenkit örnekleri de onların zamanında ortaya çıkmıştır. Birinci bölümde hadis rivayetinde işi sıkı tutan sahâbe örnekleri verilmeye çalışılmıştır. Burada ise kısaca hadis rivayetinde tesâhülü tespit edilen sahabîler ele alınacaktır. Bu sahabîler –tespit edebildiğimiz kadarıyla- şunlardır; Temîm ed-Dârî (v. 40), Abdullah b. Selâm (v. 43), Ebû Hureyre (v. 58), Abdullah b. Amr b. el-Âs (v. 65), Abdullah b. Abbâs (v. 68).³⁴¹

³³⁴ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, c. 4, s. 360.

³³⁵ Zehebî, *el-Mûkîza*, s. 83.

³³⁶ İbn Hacer, *en-Nüket*, c. 1, s. 290-1.

³³⁷ Leknevî, *er-Ref' ve 't-tekmîl*, s. 335.

³³⁸ Zehebî, *a.g.e.*, s. 83. (Zehebî Dârekutnî'nin yer yer tesâhül gösterdiğini söylemiştir.)

³³⁹ Leknevî, *a.g.e.*, s. 291.

³⁴⁰ Zehebî, *Zikru men yu'temedu kavluh*, s. 172.

³⁴¹ Adı geçen sahabîlerin tesâhül ithamları için bkz. Mahmud Ebû Reyze, *Advâ 'ala's-sünneti'l-Muhammediyye ev difâ' 'ani'l-hadîs*, 6. b., Kâhire: Dâru'l-Maarif, t.y., s. 123, 155, 167-198; Ignaz Goldziher, *el-Mezâhibu'l-İslâmiyye fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, çev. Ali Hasan Abdülkâdir, 1. b., Kâhire: Matabaatu'l-'Ulûm, 1944, s. 65-67.

Bu çalışmada sadece bu sahabîlerin tesâhül noktalarına değinilip bunlara dair iddialara cevap verilmeyecektir.³⁴² Fakat sadece kendilerinin hangi noktada mütesâhil olmakla itham edildiği hususu kısaca incelenecektir.

Ashap, dini bizzat Hz. Peygamber'den öğrenmesine rağmen hepsi aynı seviyede ve anlayışta değillerdi. Dolayısıyla hadis karşısındaki tutumları da farklı olabiliyordu. Yukarıdaki ismi geçen sahabiler ise İsrâiliyyat tarzı rivayetleri, gerek sonradan Müslüman olan Ehl-i Kitap'tan, gerekse de onların kitaplarından nakillerde buldukları için hadiste gevşek olmakla nitelendirilmişlerdir. Biz bu isimlerin hadiste –en azından İsrailiyyat hususunda- ilgili müelliflerin söyledikleri kadar gevşek olmadıkları kanaatindeyiz. Zira tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk devirlerde İsrailiyyat nakletmek gayet normal bir hususken son zamanlara doğru kötü bir iş olarak algılanmaya başlamıştır.³⁴³ Dolayısıyla mezkûr sahabilerin İsrâiliyyat'tan nakillerde bulunması bizce gayet normaldir fakat Hz. Ali'nin Hz. Dâvûd ile ilgili İsrâilî bir rivayeti nakledeni kırbaçlamakla tehdit ettiği³⁴⁴ göz önüne alınırsa Hz. Ali'nin bu konudaki teşeddüdüne nazaran buradaki isimlerin tesâhül gösterdiği söylenebilir.

Bir diğer husus da buradaki isimlerden Ebû Hureyre ve İbn Abbas'ın (r. anhum) en çok hadis rivayet sahabîlerden olmasıdır. Çok hadis rivayet etmek bir tesâhül değil şeref sebebidir. Fakat en çok hadis rivayet eden sahabî olan Ebû Hureyre'nin gerek Hz. Ömer zamanında bu kadar hadis nakledemeyeceğini açıklaması,³⁴⁵ gerekse de Hz. Âişe'nin kendisinin rivayetlerini yer yer düzeltmesi, onun bazı sahabilere nazaran daha mütesâhil olduğu kanaatini uyandırmaktadır.

Tekrar etmek istiyoruz ki buradaki kastımız adı geçen sahabîleri hadis rivayetinde gevşeklikle itham etmek değildir. Fakat diğer ashaba nazaran özellikle Ebû

³⁴² Ebû Reyye ve Goldziher'e itirazlar için bkz. Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *Tefsir ve Hadiste İsrailiyyat*, çev. Enbiya Yıldırım, 1. b., Ankara: OTTO, 2017, s. 72-87

³⁴³ Günümüze ulaşan ilk tefsir olan Mukâtil'in tefsirinden itibaren Taberî'den İbn Kesir'e birçok müfessirin İsrâilî nakillerde bulunması bunun normal olduğunun göstergesidir. Lakin ilgili kitabında birçok örnekle Hüseyin ez-Zehebî ve çağdaş âlimlerin İsrâiliyyat'a karşı çıkması bunun sonradan kötü bir şey olarak algılandığını gösterir.

³⁴⁴ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *a.g.e.*, s. 160.

³⁴⁵ Zehebî, *Tezkire*, c. 7, s. 206.

Hureyre'nin biraz daha mütesâhil olduğu söylenebilir.³⁴⁶ İsrâîlî rivayetlerde bulunmakla itham edilen sahabileri zikretmemizin sebebi, ilgili eserlerde kendilerinin mütesâhil olduklarını müelliflerin beyan etmesidir.

Bu bilgilerden sonra mütesâhil münekkitlerin cerh-ta'dîl örnekleri ele alınacaktır.

2.2. MÜTESÂHİL ÂLİMLERDEN TESÂHÜL ÖRNEKLERİ

2.2.1. Ebû İsâ et-Tirmizî

Muhtemelen h. 209 yılında, bugünkü Özbekistan'ın Tirmiz şehrinde dünyaya geldi. Tam adı Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî'dir (v. 279). Buhârî, Ebû Dâvûd, Müslim gibi hadis ilminin önde gelen isimlerine talebelik yaptı. Muteber altı hadis kitabından *Câmi'* yahut *Sünen* diye bilinen hadis kitabının müellifi olan Tirmizî cerh-ta'dîl sahasında görüşlerine başvuru otorite isimlerden biridir. İlim ve okuma yolunda ömrünün sonunda gözlerini kaybettiği belirtilmiştir.³⁴⁷

Zehebî Tirmizî'nin gerek cerh-ta'dîlde gerekse bir hadisi tashîh etmedeki müsamahakârlığını sıkça vurgulamıştır. Öyle ki kendisinin, *Sünen*'inde uydurma hadis rivayet ettiğini söyleyen âlimler de bulunmaktadır.³⁴⁸

Tirmizî'nin tesâhül ile itham edilmesinin sebeplerinin başında, sahih hadisle beraber hasen hadisi de makbul görmesi gelmektedir. Zira kendisine kadar hadisler makbul ve merdûd olarak sahih-zayıf diye ayrılırken Tirmizî ilk kez hadis usulünde "hasen hadis" tabirini terim olarak kullanmıştır.³⁴⁹ Tirmizî'nin bu kavram ile neyi kastettiği muhaddislerce tartışılmıştır.³⁵⁰ Kendisi hasen hadisten kastının şu olduğunu söylemiştir; "Bu kitapta hasen hadisten kastettiğimiz, isnadı bize göre hasen olan,

³⁴⁶ Ebû Hureyre'ye çok hadis rivayetinden dolayı sahâbenin eleştirileri için bkz. Osman Güner, *Ebu Hureyre'ye Yönelik Eleştiriler (Tarihî Arka Plan)*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2001, s. 104-6.

³⁴⁷ Geniş bilgi için bkz. Yaşar Kandemir, "Tirmizî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, c. 41, s. 202-4.

³⁴⁸ Cemal Sofuoğlu, "Zayıf ve Mevzû Hadisler Açısından Tirmizî'nin Sünen'i Üzerine Bir İnceleme", *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir, 1989, VI, s. 58-9.

³⁴⁹ Sofuoğlu, *a.g.m.*, s. 45; Zehebî, *el-Mükîza*, s. 27. (Tirmizî'nin bu tabiri kullanan ilk kişi olmadığı hususunda muhakkikin itirazı için bkz. a.yer, tahkik edenin 5 no'lu dipnotu.)

³⁵⁰ Zehebî, *a.g.e.*, s. 26-33.

senedinde yalanla itham edilmiş râvi bulunmayıp, hadisin de kendisi şâzz olmayan, başka bir tarikte de benzeri nakledilen her hadistir”.³⁵¹ Bu tarife göre Tirmizî, adaletinde problemi olmayıp zaptında kusuru bulunan râvilerin hadislerini destekleyici rivayetlerle beraber kabul etmiştir ki eserinde bunu açıkça görmek mümkündür. Fakat buradaki tartışma konusu buradaki tanıma bağlı kalmada ne kadar başarılı olabildiği yahut sahih hadisin olmazsa olmaz şartlarından olan râvinin adaleti meselesinde ne kadar titiz davranabildiğidir. Zira Tirmizî’nin *Câmi*’ini şerh eden Irâkî de (v. 806) “Hasen hadis başka bir vecihten rivayet edildiğinde o hadisi sahih derecesine yükseltmek Tirmizî’nin âdetidir” demiştir.³⁵² Ebû Ğudde (v. 1997) de, Tirmizî’nin tesâhülünün bazı zayıf râvileri eserine almak olduğunu söylemiştir.³⁵³ Buradan da anlaşılmaktadır ki; Tirmizî bazı râvilerde müsamahakâr davranıp hadislerini hasen addederek kitabına almıştır. Aynı şekilde son dönem hadisçilerinden Kasım Ali Sa’d da Tirmizî’nin tesâhülünün zayıf hadisleri hasen yahut sahih saymasından ileri geldiğini söylemektedir.³⁵⁴

Zehebî, Tirmizî’nin terceme-i hâlini verirken *Câmi*’i hakkında şöyle demektedir; “*Câmi*’inde faydalı ilimle beraber pek çok başka faydalar ve belli başlı meseleler vardır ki zaten İslam’ın kaynaklarından biridir. (Fakat) Keşke kitabımı birçoğu faziletler hakkında olan çok zayıf ve uydurma rivayetlerle bulandırmasaydı! Tirmizî hadislerin kabulünde müsamahakâr davranır, işi sıkı tutmaz aynı zamanda zayıf hadisleri (kabul ederken) rahatlık gösterirdi”.³⁵⁵ Bundan dolayı Zehebî, *Mîzanu’l-i’tidâl*’de, Tirmizî’nin hasen ya da sahih gördüğü pek çok râvinin tercemesini verirken “Tirmizî’nin bu husustaki sözüne tek başına kaldığı zaman itimat edilmez, bu hadisin sahih kabul edilmesine engel olan bir illet vardır” şeklinde eleştiri getirmiştir. Örneğin Kesîr b. Abdillâh b. Amr el-Medenî’nin (v. 151?-160?) tercemesini verirken, münekkitlerin hadis uydurma gibi en ağır ithamlarla cerh ettiğini naklettikten sonra, Tirmizî’nin ondan bir hadis aldığını ve onu sahih saydığını söylemiş hemen akabinde de “Bundan dolayı ulemâ Tirmizî’nin bir hadisi tashîh edişine itimat etmez!” diyerek onun tashîhini tenkit

³⁵¹ Tirmizî, *el-İlelu’s-sağîr*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd., Beyrut: Dâr-u İhyâi’t-Türâs, t.y., s. 758. “قَالَ أَبُو عِيْسَى وَمَا ذَكَرْنَا فِي هَذَا الْكِتَابِ حَدِيثَ حَسَنٍ فَإِنَّمَا أَرَدْنَا بِهِ حَسَنَ إِسْنَادِهِ عِنْدَنَا كُلِّ حَدِيثٍ يَرْوَى لَا يَكُونُ فِي إِسْنَادِهِ مِنْ يَتَّهَمُونَ بِالْكَذِبِ وَلَا يَكُونُ الْحَدِيثُ شَاذًا وَيُرْوَى مِنْ غَيْرِ وَجْهٍ تَحْوُ ذَلِكَ فَهُوَ عِنْدَنَا حَدِيثٌ حَسَنٌ.”

³⁵² Nureddin Itr, *el-İmamü’t-t-Tirmizî ve’l-muvâzenetu beyne Câmi’ihî ve beyne’s-Sahîhayn*, 1. b., y.y.: Matbaatu Lecneti’t-Te’lif, 1970, s. 122.

³⁵³ Leknevî, *er-Ref’ ve’t-tekmil*, s. 292. (Tahkik edenin 2 no’lu dipnotu).

³⁵⁴ Kâsım Ali Sa’d, *Mebâhis fî ‘ilmi’l-cerh ve’t-ta’dîl*, 1. b., Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1988, s. 121.

³⁵⁵ Zehebî, *Siyer-u a’lâm*, c. 13, s. 274-6.

etmiştir.³⁵⁶ Yahyâ b. Yemân'ın (v. 140?-147?-149?) tercemesinde ise, Hz. Peygamber'in bir kişiyi kabre koymasıyla alakalı rivayet hakkında Tirmizî tarafından hasen hükmü verildiğini söyledikten sonra "Bu hadisin senesinde üç zayıf râvi olmasına rağmen Tirmizî bu rivayet için hasen hükmü veriyor! Tirmizî'nin bu hükmüne aldanılmaz. Zira bu üç râvi tahkik ehlinin çoğunluğuna göre zayıftır!" demiştir.³⁵⁷ Muhammed b. el-Hasen b. Ebî Yezîd el-Kûfi'nin (v. 191?/200?) biyografisinde, kendisi için münekkitlerin "kezzab, metruk, sika değildir, yalan söyler" gibi hükümler verdiğini söyledikten sonra "Onun rivayetini Tirmizî hasen kabul etmiştir. Hâlbuki hasen değildir!" diyerek verdiği hükmün geçersiz olduğunu söylemiştir.³⁵⁸ Aynı şekilde Haccac b. Ertât (v. 145) hakkında verdiği sahih hükmünü de "Tirmizî bu hususta müsamahakâr davranmıştır, yoksa bu şahıs ceyyid değildir" diyerek kabul etmemiştir.³⁵⁹

İbn Receb'in "Tirmizî'nin Diğer İmamların Şartlarına Kıyasla Ricâlde Aradığı Şartlar" başlığı altında müellifin tesâhülü hakkında verdiği bilgiler önemlidir. İbn Receb, Tirmizî'nin "*İlel*" isimli eserini şerh ettiği kitabında, eserine aldığı hadisler hakkında şunları söylemektedir; "Bil ki Tirmizî -Allah kendisine rahmet etsin- kitabına sahih ve hasen hadisleri almıştır ki hasen hadis sahihin derecesine ulaşmayan hadis olup kendisinde bazı zayıflıklar vardır. Kitapta tahrîc edilen garip rivayetler ise bir kısmı münker rivayetler olup özellikle faziletler bahsinde geçmektedir. Fakat bu durumu müellif çoğunlukla açıklamış, konu hakkında sükût edip geçmemiştir. Kendisi hakkında yalan söylediği ittifakla sabit olan müttehem bi'l-kizb râvinin bulunduğu tek bir isnaddan hadis rivayet ettiğini bilmiyorum ancak farklı tarik ve isnatlarla (içinde böyle râvilerin bulunduğu hadisler) tahrîc edebilir ki bunların bazılarında yalan söylemekle itham olunmuş râviler vardır. Bu şekilde tahrîc ettiği hadisler arasında Muhammed b. Sa'îd el-Maslûb (h. 150) ile Muhammed b. Sâib el-Kelbî'nin (v. 146) rivayetleri vardır. Hâfızası kuvvetli olmayan ve hadislerinde çokça vehme düşenlerden de hadis tahrîc etmiştir. Onların durumlarını çoğu kez açıklamış, susmamıştır."³⁶⁰

³⁵⁶ Zehebî, *Mizan*, c. 3, s. 407.

³⁵⁷ Zehebî, *a.g.e.*, c. 4, s. 416.

³⁵⁸ Zehebî, *a.g.e.*, c. 3, s. 515.

³⁵⁹ Zehebî, *Siyer-u a'lâm*, c. 7, s. 72.

³⁶⁰ İbn Receb, *Şerh-u 'İlel*, c. 2, s. 611-12.

Gerek ilk dönem, gerekse çağımızda yaşayan âlimlerin beyanına bakarak Tirmizî'nin hadis rivayetinde mütesâhil bir âlim olduğu neticesine varabiliriz. Zira gerek cerh-ta'dilde olsun gerekse hadislere hüküm vermede olsun görüldüğü üzere işi kolay tutmuş, zayıf olan râvi ve hadislere sahih ve hasen hükmü verebilmiştir. Konunun uzmanı olan İbn Receb'in açıklamasında da görüyoruz ki Tirmizî kitabındaki senesinde problem bulunan hadisleri –çoğunlukla- açıklamıştır ama her zaman böyle davranmamıştır. Dolayısıyla müellifin eserinden istifade ederken özellikle hasen ve sahih hükmü verdiği rivayetlere ihtiyatla yaklaşılmalı, ilgili hadis tetkik edilerek diğer âlimlerin görüşlerine müracaat edildikten sonra bir kanaate varılmalıdır.

2.2.2. İbn Hibbân el-Bustî

İbn Hibbân'ın –birinci bölümde geçtiği üzere- cerh konusunda müteşeddid olduğu söylenmiştir. Râvileri tevsik ederken izlediği yöntem ise mütesâhil sayılmasına sebep olmuştur. Konuyla ilgili araştırma yapan Ebû Ğudde de İbn Hibbân'ın râvileri ta'dil ederken mütesâhil davrandığı kanaatinin daha yaygın olduğunu söylemektedir.³⁶¹ İbn Hibbân'ın bir râviyi tevsik ederken izlediği metodu, sika râvileri topladığı eserinin mukaddimesinden öğrenmek mümkündür. Müellif ilgili kitabında, kendisinden rivayeti alınan şeyh ile rivayeti alan râvi sika olur ve rivayet ettiği hadis de münker olmazsa mechûlu'l-ayn³⁶² olan râviyi sika saydığını belirtmiştir.³⁶³ Fakat bu durum muhaddis-münekkitlerin çoğunluğunun izlediği yöneme ters düşmektedir. Cumhurun görüşüne göre mechûlu'l-ayn bir râvi zayıftır. Kendisinin bu konuda göstermiş olduğu gevşekliğe birçok âlim de itiraz etmiştir.³⁶⁴ Yine kendisine göre hakkında herhangi bir cerh-ta'dil bilgisi bulunmayan bir râvi, sika bir hocadan rivayeti alır ve sika bir talebeye naklederse –rivayet münker olmamak şartıyla- kendisindeki meçhullük ortadan kalkar.³⁶⁵ Bu da cumhurun hilafına ortaya koyduğu bir görüştür. Onun bu konudaki görüşünün yanlış

³⁶¹ Leknevî, *a.g.e.*, s. 337. (Tahkik edenin 2 no'lu dipnotu); Tehânevî, *Kavâ'id fi 'ulumi'l-hadis*, s. 180-1. (Tahkik edenin 3 no'lu dipnotu).

³⁶² Mechûlu'l-ayn: Kendisinden rivayette bulunan şahıs tarafından isminin açıklanıp sika olduğu söylenmiş olsa da, kendisinden sadece bir kişinin hadis rivayet ettiği dolayısıyla âlimlerin tanımadığı râvidir. (Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 94.)

³⁶³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, thk. Dr. Muhammed Abdülmuîd Han vd., 1. b., Haydarabad: Daru'l-Me'arif el-Osmaniyye, 1973, c.1, s. 11-3.

³⁶⁴ Et-Tehânevî, *a.g.e.*, s. 182 (Tahkik edenin 3 no'lu dipnotunun devamı); Zâhid el-Kevserî, *el-Makâlâtü'l-Kevserî*, 1. b., Kâhire: el-Mektebetü't-Tevkîkiye, 1954, s. 79, 185, 303.

³⁶⁵ İbn Hibbân, *a.g.e.*, s. 11-3.

olduğunu söyleyen İbn Hacer, meçhul bir râviden meşhur bir râvi rivayette bulunduğu zaman o râviden cehaletin kalkmayacağını söylemiş, bu şekilde meçhul olan râvilerden sika saydıklarını cumhur ulemânın meçhul saydığına işaret etmiştir. Aynı zamanda kitabının genel prensibinin bu olduğuna dikkat çeken İbn Hacer, İbn Hibbân'ın hocası İbn Huzeyme'nin de aynı yöntemi izlediğini belirtmiştir.³⁶⁶

Hadis ilminde malum olduğu üzere bir râvinin meçhullüğünün ortadan kalkması için kendisinden iki ya da daha fazla meşhur râvinin rivayette bulunması gerekmektedir. Hatta ulemânın çoğuna göre böyle olsa dahi meçhul râvinin âdil olduğu söylenemez.³⁶⁷ Hakkında cerh ortaya çıkıncaya kadar kendisinden meşhur bir râvinin rivayet etmesiyle cehaletin ortadan kalkacağı görüşü, İbn Hibbân'ın tesâhülüdür. İbn Hibbân, İbn Hacer'in eserinde meçhul saydığı birçok râviyi *Sikât*'ında güvenilir olduklarını söylemiştir.³⁶⁸ Örneğin Eyyûb (v. ?) isimli bir râvinin meçhul olduğunu söyledikten sonra İbn Hibbân'ın onu *Sikât*'ında zikrettiğini söylemiş, ismi geçen râviden de sika olan Mehdî b. Meymûn'un (v. 279) rivayette bulunduğunu belirtmiştir. Devamında İbn Hibbân'a yüklenen İbn Hacer, Eyyub isimli râvinin kimin oğlu olduğunu bilmediğini söylemiş fakat sika bir râvinin rivayette bulunduğu her meçhul râviyi cerh edilmediği ve rivayetinin münker olmadığı müddetçe kitabında zikretmenin İbn Hibbân'ın eserinde izlediği metodu olduğunu söylemiştir.³⁶⁹

İbn Hibbân'ın bu metodu, bazı âlimleri hasen hadisi sahih hadis kategorisine sokmaktan kaynaklandığını söylemeye sevk etmiştir. Onun bir tesâhülü de hasen hadisleri, sahih hadisleri topladığı eserine almasıdır. Sehâvî de; İbn Hibbân'ın meçhul râvilerden hadis tahrîc ettiğini ve hasen hadisi sahih hadis saymayı onun mezhebi olduğunu belirtmiştir. Fakat sahih hadisleri topladığı kitabına hasen olanları almasında müellif açısından bir problem olmadığını, sahih-hasen gibi terimlerin manalarının âlimlerce tartışmalı olduğunu ifade etmiştir. Zira İbn Hibbân'ın sahih hadis için aradığı şartların hafif olduğunu belirten Sehâvî, müdellis olmadığı müddetçe, meçhul râvi sika

³⁶⁶ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, c.1 ,s. 14.

³⁶⁷ a.yer.

³⁶⁸ Misaller için bkz. Özdemir, "Cerh-Ta'Dil İlminde Müteşeddît Ve Mütesâhil Âlimler Ve Değerlendirmelerinden İstifâdede Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 159.

³⁶⁹ İbn Hacer, *en-Nüket*, c. 1, s. 492.

bir şeyhten yine sika bir râviye rivayette bulunur ve bu isnadda inkıta yahut irsal olmazsa o hadisin İbn Hibbân'a göre sahih sayıldığını belirtmiştir.³⁷⁰

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılmaktadır ki, İbn Hibbân özellikle gerek mechulu'l-ayn gerekse mechulu'l-ayn olan râvileri ta'dîl etmede gevşeklik göstermiştir. Bu tesâhülün onun sahih hadis tanımına da yansımıştır. Hâlbuki isnadında inkıta yahut irsal olmaması gerektiğini savunan müellif, râvi meçhul olduğunda isnaddaki kopukluğu nasıl bilebilecektir ve bu rivayeti nasıl sahih sayacaktır? Dolayısıyla ilgili örneklere bakıldığında görüleceği üzere onun sika saydığı bir râvi hakkında hemen hüküm verilmemeli, özellikle meçhul bir râviye hakkında bir başka münekkidin hükmü bulunana kadar sika sayılan o râvi meçhul kabul edilmelidir. Aynı şekilde sahih hadisleri topladığı eseri de ihtiyatla okunmalı, makbul saydığı rivayetler diğer âlimlerin görüşleriyle beraber tetkik edilerek bir kanaate varılmalıdır.

2.2.3. Ebü'l-Hasen Ed-Dârekutnî

Hicrî 306 yılında Bağdat'ta dünyaya gelen Dârekutnî'nin tam ismi Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed'dir. Bağdat'ın "Dâru'l-Kutn" mahallesinde doğduğu için Dârekutnî olarak meşhur olmuştur. Çocukluğundan vefatına kadar hayatı hep ilimle iç içe geçen Dârekutnî vefatından sonra da arkasından birçok eser bırakmıştır. Hâkim en-Neysâbûrî, Abdülğânî el-Ezdî (v. 409), Ebû Nuaym el-İsfahânî gibi hadis ilminde önde gelen âlimler onun talebelerinden bir kısmıdır. Hadis ilminde çok az kişiye verilen bir unvan olan "emîru'l-müminîn fi'l-hadîs" payesinin sahibi olan Dârekutnî için Hatîb el-Bağdâdî "Ricâl ve ilel ilmi onunla birlikte sona erdi" demiştir.³⁷¹ 385 yılında yine doğduğu yer olan Bağdat'ta vefat etmiştir.³⁷²

Her ne kadar Dârekutnî cerh-ta'dîlde mutedil olarak nitelenen âlimlerden kabul edilse de³⁷³ genel kanaat kendisinin mütesâhil olduğu yönündedir. Zira fıkıhla ilgili hadisleri toplamak gayesiyle kaleme aldığı *Sünen*'inde âlimler problemlili pek çok

³⁷⁰ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, c. 1, s. 56.

³⁷¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târih-u Bağdâd*, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002, c. 13, s. 487.

³⁷² İ. Lütfî Çakan, "Dârekutnî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, c. 8, s. 488.

³⁷³ Leknevî, *a.g.e.*, s. 306.

rivayetin olduğunu beyan etmişlerdir. Âlimlerin tenkitlerine geçmeden önce Dârekutnî'nin cerhte mezhep taassubundan dolayı müteşeddîd âlimlerden sayılması gerektiği kanaatimizi paylaşmak istiyoruz. Çünkü kendisi geniş ilmine rağmen, *Sünen*'inde imama uyan kimsenin kıraati hakkındaki rivayeti verdikten senedinde bulunan Ebû Hanîfe'nin hadiste zayıf olduğunu dolayısıyla rivayetin de taz'if edilmesi gerektiğini söylemiştir.³⁷⁴ Bu, taassuptan kaynaklanan bir yaklaşımdır.³⁷⁵

Zehebî mütesâhil âlimlerin listesini verirken Dârekutnî'nin yer yer gevşeklik gösterdiğini söylemiştir.³⁷⁶ Fakat ahkâma dair hadisleri topladığı kitabına çok fazla zayıf hatta uydurma rivayet alan Dârekutnî, bu sebeple birçok âlim tarafından tenkit edilmiştir.³⁷⁷ Her ne kadar İbn Teymiyye, kitabı telif etmedeki amacının fıkıh alanındaki garîb rivayetlerin bütün tariklerini zikretmek olduğunu, bundan dolayı onun kitabından başka diğer eserlerde bulunmayan uydurma ve zayıf rivayetleri eserine aldığını³⁷⁸ söylese de biz kendisiyle aynı kanaati paylaşmıyoruz. Ebû Ğudde de Dârekutnî'nin hadislerin illetlerini bilmeyenler için açıklamak gayesiyle *Sünen*'ini tertip ettiğini söylemektedir. Fakat birçok yerdeki uydurma rivayetler hakkında açıklama yapmadığını aktarması³⁷⁹ Dârekutnî'nin mütesâhil oluşunun bir delilidir. Konuyla ilgili söylenebilecek en iyi söz “Uydurma olduğunu belli etmek için senedini zikretti” olacaktır. Lakin o zaman kitabını bilmeyen kimseler için illetleri açıklamak gayesiyle kaleme aldığı iddiası savunulamaz hale gelecektir. Ayrıca eserini yazma gayesi illetli hadisleri toplamak olsaydı kitabının adı “sünen” değil “ilel” olması gerekirdi.

Mevzû bir rivayeti nakledip susması hakkında, Hz. Peygamber'in hadisinin Kur'an'ı nesh edemeyeceğine dair *Sünen*'inde naklettiği bir rivayeti verebiliriz. Zira bu hadisi naklettikten sonra herhangi bir açıklama yapmayan müellifin³⁸⁰ hadisinin uydurma olduğunu Zehebî'den öğrenmekteyiz. Zehebî hadisin isnadındaki Muhammed

³⁷⁴ Dârekutnî, *Sünen-i Dârekutnî*, c. 2, s. 107.

³⁷⁵ Bedel b. el-Muhbir'in (v. 215) tercemesini verirken, Ebû Zur'a ve Ebû Hâtîm'in kendisini tevsik ettiğini belirten İbn Hacer, Hüseyin b. Ali el-Cu'fi'ye (v. 203?-204?) tek bir hadisten dolayı muhalefet ettiği için Dârekutnî'nin kendisini zayıf saydığını belirtmiş ve akabinde bunun teannütten başka bir şey olmadığını söylemiştir. Bkz. İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, s. 392.

³⁷⁶ Zehebî, *el-Mûkîza*, s. 83.

³⁷⁷ Abdülfettah Ebû Ğudde, “Sünnet İfadesinin Dini Anlamı ve Dârekutnî'nin Sünen'inin Konumu”, (çev: Enbiya Yıldırım, Mesut Duman), *Usûl: İslâm Araştırmaları Dergisi*, Adapazarı, 2006, V, s. 93.

³⁷⁸ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, c. 27, s. 166.

³⁷⁹ Ebû Ğudde, *a.g.m.*, s. 94.

³⁸⁰ Dârekutnî, *Sünen*, c. 5, s. 255.

b. Dâvûd el-Kanterî'den (v. 258) dolayı bu hadisin uydurma olduğunu söylemektedir.³⁸¹ Aynı şekilde istincâ ile ilgili rivayette senesinde Müslim b. Kurt'un (v. ?) bulunduğu bir hadis için sahih hükmü vermiştir.³⁸² Lâkin zikri geçen râvi için Zehebî "meçhulu'l-ayn"³⁸³, İbn Hacer de "İbn Hibbân kendisi için hata yapar demiştir, ben de derim ki rivayet ettiği hadis sayısı cidden çok azdır (meçhulu'l-hâl).³⁸⁴ Hal böyle olunca hata yapma ihtimali artar. Dolayısıyla o zayıf bir râvidir"³⁸⁵ demiştir.

Zeylaî Dârekutnî'yi şöyle diyerek tenkit etmiştir; "Dârekutnî, tesâhülü ile beraber zayıf hatta mevzû hadisleri tashîh etmesiyle bilinir. Gerçekten Dârekutnî, kendisinin kitabından başka hiçbir eserde bulunmayan şâz, garib ve illetli hadislerle kitabını doldurmuştur."³⁸⁶ Zeylaî, Cebraîl'in Hz. Peygamber'e namaz kıldırırken besmeleyi cehrî okumasıyla ilgili rivayetin Yakub b. Yûsuf ed-Dabbî'den (v. ?)³⁸⁷ dolayı uydurma olduğunu, zira bu râviyi o kadar aramasına rağmen hiçbir cerh-ta'dîl eserinde ismine rastlayamadığını, muhtemelen bu hadisin bahsi geçen râvi tarafından uydurulduğunu söylemiştir.³⁸⁸ Ardından da böyle bir rivayeti naklettikten sonra Hatîb el-Bağdâdî ve Dârekutnî gibi âlimlerin hadisi tenkit etmeden susup geçmelerini "Çok yanlış bir davranış" diyerek eleştirmiştir.³⁸⁹ Aynı şekilde Bedreddin Aynî (v. 855)³⁹⁰ ile Kettânî (v. 1927)³⁹¹ de Dârekutnî'nin *Sünen*'ine aldığı hadislerin birçoğunun illetli ve uydurma olduğunu söyleyerek tesâhülüne dikkat çekmişlerdir.

Dârekutnî kitabına aldığı 5687 hadisten 188 adet rivayet için sahih ya da hasen hükmü vermiştir. Zayıflığına hükmettiği hadis sayısı yaklaşık 520, hakkında hüküm

³⁸¹ Zehebî, *Mîzan*, c. 1, s. 388.

³⁸² Dârekutnî, *Sünen*, c. 1, s. 84.

³⁸³ Zehebî, *a.g.e.*, c. 4, s. 106.

³⁸⁴ Tespit edebildiğimiz kadarıyla 10 rivayeti vardır.

³⁸⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, c. 10, s. 134. (Elimizdeki nüshada İbn Hacer, İbn Hibban'ın *Sikât*'ında mezkur râvi için "hata yapardı" hükmü verdiğini söylemektedir. Biz, elimizdeki *Sikât*'ın nüshasında böyle bir ifadeye rastlamadık. Aynı şekilde İbn Hacer Zehebî'nin bahsi geçen hadisi Dârekutnî'nin hasen saydığını söylemektedir. Fakat bizdeki nüshaya göre müellif o rivayeti sahih saymıştır.)

³⁸⁶ Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, c. 1, s. 360.

³⁸⁷ Bahsi geçen rivayet için bkz. Dârekutnî, *Sünen*, c. 2, s. 79.

³⁸⁸ Zeylaî, *a.g.e.*, c. 1, s. 349.

³⁸⁹ a.yer.

³⁹⁰ Bedreddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *'Umdetu'l-kârî şerh-u Sahihi'l-Buhârî*, nşr: Dâr-u İhyâi't-Türâs, Beyrut, t.y., c. 6, s. 12.

³⁹¹ Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *er-Risaletu'l-mustatrafê li-beyâni meşhûr-i kütübî's-sünneti'l-müşerrefe*, thk. Muhammed b. el-Muntasır b. Muhammed ez-Zemzemî, 6. b., y.y.: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2000, s. 35.

beyan etmediği hadis sayısı ise 380 adettir.³⁹² Eseri titizlikle incelediğini iddia eden Ruhaylî ise kitabı defalarca kez taraması neticesinde içerisinde yaklaşık 4700 adet asılsız ve uydurma rivayet tespit ettiğini söylemiştir. Buna dayanarak da araştırmayı yapan yazar Dârekutnî'nin kitabını kesinlikle ahkâma dair hadisleri toplamak amacıyla değil problemlı rivayetleri bir araya getirip açıklamak için kaleme aldığını iddia etmektedir.³⁹³

Dârekutnî eğer *Sünen*'ini telif ederken, ahkâma dair rivayetleri toplamayı gaye edindiyse –ki genel kanaat budur- hadisleri tashîh ve tahsîn etmede gerçekten tesâhül göstermiştir. Çünkü konuyla ilgili ciddi manada araştırma yapan Ruhaylî'nin de verdiği rakamlar müellifin hadis konusunda ne kadar esnek olduğunu göstermektedir. Hatta eser incelendiğinde, müellifin sahih hükmünü verdiği rivayetlerin bile sahih olmadığı, râvilerinin problemlı olduğu görülür. Ulemânın tenkitleri de göz önüne alarak –her ne kadar yer yer mezhebe bağlı olarak teannüt gösterse de- kendisinin gerek cerh ve ta'dilde gerekse hadis usulünde mütesâhil muhaddislerden sayılması gerektiğini kanaatini paylaşıyoruz.

2.2.4. Hâkim en-Nisâbü'rî

Tam adı Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed (v. 405) olan Hâkim, h. 321 yılında Nişabur'da dünyaya geldi. Doğduğu yere nispetle Nisâburî, Nişabur'da kadılık yaptığı için Hâkim sıfatıyla anılmıştır. İlk hocası, İmam Müslim'i görmüş olan babasıdır. Sadece Nişabur'da bin adet hocadan ders alan Hâkim, iki bin civarında hocadan ilim tahsil etmiştir. Zamanında hadis alanında eşinin olmadığı söylenen Hâkim'e İslam beldelerinin dört bir yanından ilim taliplileri gelip ders almışlardır. Yazdığı eserlerden birçoğu günümüze ulaşan müellif 405 yılında Nişabur'da vefat etmiştir. Bazı âlimler tarafından Şîa'ya nispet edildiği de olmuştur.³⁹⁴

Hadis kitabı telif eden hadis musannifler içerisinde tesâhülü ile en meşhur olan âlim belki de Hâkim en-Nisâbü'rî'dir. Zira Buhârî ve Müslim'in şartlarına uyup

³⁹² Abdullah b. Dayfillah er-Ruhaylî, *el-İmam Ebü'l-Hasen ed-Dârekutnî ve âsâruhu'l-İlmîyye*, 1. b., y.y: Dâru'l-Endülüsü'l-Hadrâ, t.y., s. 300.

³⁹³ Ruhaylî, *a.g.e.*, s. 316.

³⁹⁴ Yaşar Kandemir, "Hâkim en-Nisâbü'rî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1997, c. 15, s. 190-93.

kitaplarına almadıkları hadisleri toplamak iddiasıyla kaleme aldığı *el-Müstedrek*'i hadis âlimleri arasında tepkiye sebep olmuştur. Eserle ilgili âlimlerin tenkitlerine geçmeden önce, muhaddislerin kendisi hakkındaki tesâhülüne dikkat çeken ifadelerine yer vermek istiyoruz:

İbnü's-Salâh (v. 643) Hâkim'in, sahih hadisin şartlarında geniş davrandığını ve bir hadise sahih hükmü verirken gevşek olduğunu söylemiştir.³⁹⁵ Nevevî (v. 676) de "Defalarca söylediğimiz gibi Hâkim mütesahildir"³⁹⁶ ifadesini kullanmıştır. Zeylaî,³⁹⁷ İbn Teymiyye,³⁹⁸ İbn Hacer,³⁹⁹ Aynî,⁴⁰⁰ Keşmîrî (v. 1933)⁴⁰¹ ve Leknevî⁴⁰² de Hâkim'in hadisi sahih saymada mütesâhil olduğunu, el-Müstedrek'te çok fazla zayıf ve uydurma hadis rivayet ettiğini söylemişlerdir. Her ne kadar Zehebî iddiasının aşırıya kaçmak olduğunu söylemişse de Ebû Saîd el-Mâlinî de (v. 412) Müstedrek'i baştan sona incelediğini fakat içerisinde Buhârî ve Müslim'in şartlarına uyan bir tek rivayet bulamadığını söylemiştir.⁴⁰³ Hâkim'in tesâhülü hakkında pek çok değerlendirme olduğu için adını verdiğimiz âlimlerin ifadelerinin yeterli olduğunu düşünüyoruz. Dolayısıyla Hâkim'in hadis tahrîcinde mütesâhil olduğu hususunda âlimler arasında bir ittifak olduğu söylenebilir. Günümüz araştırmacılarından da Hâkim'in çok zayıf ve uydurma hadisleri tashîh etmede aşırıya kaçtığını, hadis âlimlerinin *Müstedrek*'te çok sayıda uydurma ve aşırı zayıf hadisler tespit ettiklerini, bu durumun da kitabın mertebesini düşürdüğünü iddia edenler olmuştur.⁴⁰⁴

Hâkim, eserini kaleme alma sebebinin, bidatçıların hadislerin senetleri hakkında ileri geri konuşmaları üzerine, ilim ehlinin kendisine gelerek Buhârî ve Müslim'in

³⁹⁵ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 90.

³⁹⁶ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb (Sübkî ve Mutî'i'nin Tekmilesi ile Beraber)*, y.y.: Dâru'l-Fikr, t.y., c. 7, s. 64.

³⁹⁷ Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, c. 1, s. 360, 344.

³⁹⁸ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, c. 22, s. 426. İbn Teymiyye burada Hâkimin tashîhinin mütesâhil olmakla bilinen İbn Huzeyme ve İbn Hibbân'ın da altında olduğunu söylemektedir.

³⁹⁹ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, c. 5, s. 233.

⁴⁰⁰ 'Aynî, *'Umdetu'l-kârî*, c. 9, s. 113.

⁴⁰¹ Muhammed Enver Şâh b. Muazzam Şâh el-Keşmîrî, *el-'Arfü's-şezî şerh-u Süneni't-Tirmizî*, tsh: Mahmûd Şâkir, 1. b., Beyrut: Dâru't-Türâs el-'Arabî, 2004, c. 1, s. 257.

⁴⁰² Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâdila li'l-es'ileti'l-aşeretü'l-kâmile*, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, 2. b., Kahire: Mektebetü'l-Matbuati'l-İslâmiyye, 1984, s. 82.

⁴⁰³ Zehebî, *Siyer-u a'lâm*, c. 17, s. 175. "Cerh-ta'dîl ilminde çağdaş âlimlerin birbirleri hakkında yaptıkları cerhe itimat edilmez" kaidesinden dolayı (bkz. Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmîl*, s. 431) Mâlinî'nin Hâkim'in *Müstedrek*'i hakkındaki bu iddiasının geçersiz olduğunu söyleyebiliriz.

⁴⁰⁴ Kâsım Ali Sa'd, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-hadîs*, s. 125.

şartlarına uyup kitaplarına almadıkları sahih rivayetleri toplaması istekleri üzerine olduğunu söylemektedir.⁴⁰⁵ 8803 rivayet bulunan eserde Hâkim, rivayet ettiği hadisin bazen Şeyhayn'ın şartlarına,⁴⁰⁶ bazen sadece birinin şartına⁴⁰⁷ bazen de sadece kendisine göre sahih olduğunu belirtmiştir.⁴⁰⁸ *Müstedrek*'i tetkik edip üzerine telhis yazan Zehebî ise eserdeki hadislerin bir kısmının Şeyhayn'a yahut tekinin şartlarına uyduğunu; bir kısmının zâhirde İmameyn'in veya birinin şartına uysa da bâtında sıhhatini zedeleyen güçlü illetlerin olduğunu; kitabın bir kısmında da sâlih, hasen ve ceyyid seviyesinde isnadlar olduğunu; dörtte birlik bir kısmında ise sahih olmaktan çok uzak olan münker ve aşırı zayıf rivayetler olduğunu söylemiştir.⁴⁰⁹ Bu da göstermektedir ki zaten elimizde 4 cilt halinde bulunan *Müstedrek*'in tam bir cildi uydurmaya yakın zayıf hatta yer yer uydurma rivayetlerle doludur. Bu da eserden istifade etmek isteyenler için ciddi bir problem oluşturmaktadır. Bundan dolayı eserdeki rivayetlerin durumunu tek tek açıklayan Zehebî'nin telhisinden istifade ederek eserden yararlanmak gerekir ki el-Müstedrek, Zehebî'ye ait telhisle beraber basılmaktadır.⁴¹⁰

Zehebî, Hâkim'in uydurma rivayetleri tashîh ettiğini gördüğünde onu keskin bir dille eleştirmiştir. Senesinde Ahmed b. Abdillâh b. Yezîd el-Harrânî'nin (v. 271) olduğu bir rivayete Hâkim sahih hükmü vermiştir. Fakat Zehebî bu rivayet için “Aksine, vallahi bu uydurmadır! Ahmed hadis uyduran bir yalancıdır! (Ey Hâkim) bu hususu o geniş ilmine rağmen nasıl bilemedin?!” şeklinde müstehzî bir tavırla uydurma hükmü vermiştir.⁴¹¹ Hz. Ali, hanımı ve Hasan, Hüseyin'le ilgili bir rivayete sahih hükmünü veren Hâkim'e; “Sahîhayn'dan sonra uydurulmuş, bu sıradan ifadeli cümleleri kitabına alırken hiç utanmadın mı ey müellif?!” diyerek hem kızmış hem de rivayetin mevzû olduğunu söylemiştir.⁴¹² Aynı şekilde halk arasında çok meşhur bir rivayet olan “Ben ilmin şehriyim Ali de onun kapısıdır. Kim şehri istiyorsa kapısına gelsin” şeklindeki bir

⁴⁰⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim, *el-Müstedrek 'ala's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir 'Atâ, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990, c.1, s. Musannifin Mukaddimesi.

⁴⁰⁶ Hâkim, *a.g.e.*, c. 1, s. 46.

⁴⁰⁷ Hâkim, *a.g.e.*, c. 1, s. 49.

⁴⁰⁸ Hâkim, *a.g.e.*, c. 1, s. 57.

⁴⁰⁹ Zehebî, *Siyer-u a'lâm*, c. 17, s. 175; İbn Hacer, *en-Nüket*, c. 1, s. 64-5.

⁴¹⁰ Lütü Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 140-1.

⁴¹¹ Ebû Hafs Ömer b. Ali ibnü'l-Mulakkın, *Muhtasar-u istidrâki'l-Hâfiz ez-Zehebî alâ Müstedreki Ebi Abdillâh el-Hâkim*, thk. Abdullâh b. Hamd el-Lehaydân, Sa'd b. Abdillâh Âl Humeyyed, 1. b., Riyad: Dâru'l-Âsime, 1991, c. 3, s. 1426. Aynı râviye Zehebî'nin “kezzâb” değerlendirmesi için bkz. c. 3, s. 1410.

⁴¹² İbnü'l-Mulakkın, *a.g.e.*, c. 3, s. 1628.

rivayet için de Hâkim sahih hükmü vermiştir. Lakin rivayeti serd ettiği senedde Ebu's-Salt Abdüsselam (v. 236) isimli râviden dolayı Zehebî bu hadis için "Aksine, bu hadis uydurmadır. Hâkim bu râvi için sika demiştir. Lakin vallahi ne sikadır ne de güvenilir bir adamdır!" şeklinde hüküm vermiştir.⁴¹³

Zehebî aynı zamanda *Müstedrek*'te geçen sadece uydurma rivayetleri topladığı *Mevzûât min Müstedreki'l-Hâkim* isimli bir kitap da kaleme almıştır. Burada *Müstedrek*'te bulunan yaklaşık 100 civarında hadisin uydurma olduğunu söylemiştir. Örneğin Hâkim'in isnadına sahih hükmü verdiği Hz. Peygamber ile Hz. İlyas'ın bulunduğu rivayet hakkında "Aksine bu yalandır! Bunu uydurana Allah kahretsin! Zannetmiyorum ki bunun gibi bir hadisi sahih sayma hususunda Hâkim cahil olsun!"⁴¹⁴ demiştir. Ayrıca Zehebî bu rivayetin senedinde bulunan Yezid b. Yezid el-Belevî (v. ?) için de "Bunun gibi birini tashîh etmede Hâkim, Allah'tan da utanmadı!"⁴¹⁵ şeklinde ağır bir tenkitte bulunmuştur. Ayrıca "Ali'ye bakmak ibadettir" şeklinde İslam akidesine ters bir rivayet için de "Bu hadisin şâhidi (destekleyicisi) sahihtir" hükmünü veren Hâkim'e karşı "Şahid de şahid olunan de ne kötü! Her iki rivayet de uydurmadır"⁴¹⁶ şeklinde sert bir açıklama yapmıştır.

Müstedrek'i mütalaa eden âlimlerden İbn Hacer el-Askalânî de, Hâkim'in hadis ilminde derin bir âlim olduğunu ikrar ettikten sonra tesâhül göstermede mazur olduğunu zira kitabını ömrünün sonlarına doğru telif ettiğini söylemiştir.⁴¹⁷ Bunun neticesinde de hâfızasında değişme ve gaflet (bunama) olduğunu belirten İbn Hacer, bunun delili olarak Hâkim'in *Kitâbu'd-Du'afâ*'sında zayıf hükmü verdiği ve kendilerinden kesinlikle hadis rivayet edilmez dediği râvilerden hadis nakletmesini zikretmiştir.⁴¹⁸ Örnek olarak da Hâkim'in, Abdurrahman b. Eslem'in (v. 182) rivayet ettiği ve insanlar arasında da çok meşhur olan Hz. Âdem'in "Ya Rabbi beni Muhammed (s.a.v.) hakkı

⁴¹³ İbnü'l-Mulakkın, *a.g.e.*, c. 3, s. 1370.

⁴¹⁴ İbnü'l-Mulakkın, *a.g.e.*, c. 2, s. 1077. (Bu rivayetin Kasım Ali Sa'd, Zehebî'nin *Mevzûât min Müstedreki'l-Hâkim*'inde olduğunu söylemektedir. Lakin yazarın da dipnotta belirttiği gibi eser el yazmasıdır ve matbu değildir. Dolayısıyla biz de elimizdeki nüshadan kaynaktan verdiğimiz şekline ulaşamadık. Fakat metin itibarıyla aynı lafızlar Zehebî'nin de telhisinde geçtiği için biz bu eserdeki kaynağı verdik. Bkz. Kâsım Ali Sa'd, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-hadîs*, s. 128, 1 no'lu dipnot).

⁴¹⁵ Zehebî, *Mizân*, c. 4, s. 441.

⁴¹⁶ Zehebî, *Mevzû'ât min Müstedreki'l-Hâkim*, (el yazması halinde bulunan bu eser, el-Mektebetü's-Şâmîle adlı bilgisayar programı için uygun hale getirilmiştir), 1. b., 2004, s. 17.

⁴¹⁷ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, c. 5, s. 233.

⁴¹⁸ a.yer.

için bağışla!” rivayetini vermektedir.⁴¹⁹ Bu rivayete “isnadı sahihtir” hükmünü veren Hâkim’e şaşırın İbn Hacer, bahsi geçen râviyi Hâkim’in zayıf râvileri topladığı eserinde zikrettiğini ve râvinin hadis uydurduğunu söylemektedir. Hâkim’in kitabının sonunda da “Burada zikrettiğim râviler bana göre mecruh sayılan kimselerdir ve ben cerh konusunda taklidi caiz görmem” dediğini söyledikten sonra İbn Hacer; “Bu râviyi kitabına alması kendisinin gaflet ve tesâhülüne işaret etmektedir”⁴²⁰ demiştir.

İbn Hacer *Müstedrek*’i 3 kısma ayırarak mütalaa etmektedir; birinci kısımda Hâkim’in rivayet ettiği hadisin Buhârî ve Müslim’in şartlarına yahut birisinin şartlarına uyan hadisler vardır ki bunların iki şartı vardır; illetlerden salim olmak ve ihticac edilen râviler üzerinde Şeyhain’in bir içtimanın⁴²¹ bulunmasıdır. İkinci kısımda hadisin isnadında Buhârî ve Müslim’in asıl hadis olarak değil de şevâhid,⁴²² mütabaat,⁴²³ veya ta’likât⁴²⁴ kabilinden zikrettiği râvileri olan hadisler vardır. İbn Hacer bu kabilden olan rivayetlere istidrakın doğru olmadığını fakat Hâkim’in kitabının asıl prensibinin bu olduğunu söylemektedir. Üçüncü kısımda ise Buhârî ve Müslim’in hiçbir şekilde tahrîc etmediği râvilerin olduğu rivayetlerdir ki bunu Hâkim eserinde çokça yapmış fakat buradaki râvilerin iki müellifin şartlarına uyduğunu iddia etmemiştir. Bazı yerlerde

⁴¹⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. 2, s. 262. (*Müstedrek*’in 4228 numaralı hadisi olan bu rivayete Zehebî de uydurma demiştir. Lâkin maalesef bu uydurma rivayet halen gerek câmilerimizde gerek halk arasında hadis diye rivayet edilmektedir. Bu da bize hadis alanında halkımızın çok daha fazla bilinçlendirilmesi gerektiğini, özellikle hadisçilere bu konuda çok daha fazla görev düştüğünü göstermektedir. İşin teknik olan bir başka ilginç yanı da Hâkim bu rivayeti verdikten sonra “bu hadis Abdurrahman b. Zeyd’in bu kitapta zikrettiğim ilk hadisidir” demektedir. Hâlbuki bahsi geçen râviden 2 sayfa önce bir hadis zikretmiştir ve o hadis ilk dediği hadisten öncedir. Eğer elimizdeki nüsha Hâkim’in elindekiyle aynıysa bu gerçekten kendisinin ömrünün sonuna doğru ciddi bir gaflet içinde olduğunu göstermektedir.)

⁴²⁰ İbn Hacer, *en-Nüket*, c. 1, s. 318.

⁴²¹ Burada konunun detayına giren İbn Hacer’in tafsilatına girmeyecektir. “İçtima” ifadesini kendi deyişimiyle biraz açacak olursak bazı râvilerin rivayetlerini Buhârî ve Müslim müstakil fert fert kabul etmişlerdir. Örneğin, Süfyân ve Zührî’yi, kendi başlarına sika kabul etmelerine rağmen Süfyân’ın Zührî’den olan rivayetlerini makbul görmemişlerdir. Hâkim’in eserine aldığı râviler anladığımız kadarıyla fert fert de olsa iki müellifinin ihticac ettiği râvilerdir. Ancak Hâkim, kitabının bazı yerlerinde bu fert fert kabul edilen râvileri, munkatı’ olmasına rağmen birbiriyle ilişkili olarak, birbirlerinden rivayet naklediyor şekilde vermiştir.

⁴²² Şevâhid: Arap dilinde şâhid kelimesinin çoğuludur. Şâhid ise hadis usulünde “hadisin râvisine bir başka râvinin aynı hadisi lafzen ve mânen benzeyen bir metinle rivayet ettiği hadis” anlamında kullanılmaktadır. (Suphi Sâlih, *Hadis İlimleri ve İstılahları*, çev. Yaşar Kandemir, 1. b., Ankara: DİB Yayınları, 1971, s. 192.)

⁴²³ Mütabaat: Mütâbi’ kelimesinin çoğuludur. Mütabaat ise hadis istılahında “belli bir râviye tüm isnadında yahut isnadının bir kısmında diğer bir râvinin muvafakat etmesi yahut ortak olması” şeklinde kullanılır. (Suphi Sâlih, *a.g.e.*, s. 192.)

⁴²⁴ Ta’likât: Ta’lik kelimesinin çoğulu olup hadis terminolojisinde “musannifin kitabında naklettiği bir hadisin isnadından ya kendi şeyhini ya da kendi şeyhiyle beraber birkaç şeyhi yahut da tüm senedin isnadını hafzederek rivayeti senedin sonundaki kişiye dayandırması” anlamında kullanılır. (Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 66.)

yanlışlıkla bu iddiada bulunmuştur.⁴²⁵ Bu taksimi yaptıktan sonra İbn Hacer, Sahîhayn'da tekrarsız yaklaşık 6.000 hadis olduğunu, el-Müstedrek'te ise bu iki kitabın şartlarına uyan yaklaşık 1.000 hadis olduğunu söylemiştir.⁴²⁶ Bu sayının da iki kitaptaki hadis oranına nispetle ne kadar az olduğu ortadadır.

Süyûtî (v. 911), İbn Hacer'den nakille *Müstedrek*'teki hadislerde gevşek davranılması konusunda şöyle bir bilgi vermektedir; Hâkim, ölüm korkusuyla bir an evvel kitabını bitirmede acele etmiş, fakat altı cüz'ünden sadece çok az bir kısmını temize çekebilmiştir. *Müstedrek*'in ikinci cüz'ünün yarısına yakınında "Hâkim'in imlâsı burada bitiyor" şeklinde bir ibareye rastladığını söyleyen İbn Hacer eserin geri kalanının icazet⁴²⁷ yoluyla alındığını, Hâkim'in imlâ ettirdiği yere kadar olan kısımda ise diğer yerlere kıyasla çok daha az hata olduğunu söylemektedir.⁴²⁸ Zehebî de Hâkim'in, kitabında bu uydurma rivayetlere cehaletle mi yoksa bilerek mi yer verdiğini bilmediğini, eğer bunu bilerek yaptıysa Hâkim'in büyük bir hıyanet içinde olduğunu belirtmektedir.⁴²⁹

Görüldüğü üzere Hâkim, *Müstedrek* adlı eserini her ne kadar Buhârî ve Müslim'in şartlarına uyup kitaplarına almadıkları rivayetleri toplama iddiasıyla yazdığını söylese de, iki müellifin şartlarını genişlettiği için kitabındaki sahih olgusuna gölge düşürmüştür. Hatta yer yer uydurma hadislere dahi sahih demesi kitabına olan itimadı sarsmıştır. Konuyu Leknevî'nin şu açıklamasıyla bitirebiliriz:

"Hâkim'in sahih olduğuna hükmettiği pek çok hadise kendisinden sonra Zehebî zayıf ve uydurma hükmü vermiştir. Bundan dolayı Zehebî'nin muhtasarı okunmadan Hâkim'in *Müstedrek*'ine itimat edilmez."⁴³⁰

⁴²⁵ İbn Hacer, *en-Nüket*, c. 1, s. 314-8.

⁴²⁶ İbn Hacer, *a.g.e.*, c. 1, s. 319.

⁴²⁷ İcâzet: Semâ ve kıraat olmaksızın muhaddisin belirli şartlar dâhilinde bütün veya bir kısım rivayetlerini talebesinin rivayetine izin vermesidir. (Ahmet Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 66.)

⁴²⁸ Süyûtî, *Tedrib*, c. 1, s. 113.

⁴²⁹ Zehebî, *Mizan*, c. 3, s. 608.

⁴³⁰ Leknevî, *el-Ecvibe*, s. 162.

2.2.5. Ebû Bekr el-Beyhakî

Beyhakî de tesâhül ile nitelenen muhaddislerdendir. Tam adı Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali olan âlimimiz h. 384 yılında, Nişabur'a bağlı Beyhak bölgesinde doğduğu için buraya nispetle anılmaktadır. İlim tahsil etmek için birçok yeri gezdiğinden çok fazla hocaya talebelik yapmıştır. Hadis ilminin en önemli meselelerini doğduğu yer olan Nişabur'da Hâkim en-Nîsâbûrî'den öğrenmiştir. Fıkıh, kelam ve hadisin diğer meselelerini de bu ilmin otorite isimlerinden öğrenen Beyhakî, 458 yılında doğduğu yer olan Nişabur'da vefat etmiştir. Gerek hadis gerekse diğer alanlarda yazdığı eserlerin pek çoğu günümüze ulaşmıştır.⁴³¹

Her ne kadar kendisi için kitaplarına uydurma rivayet almamayı prensip edindiği söylene de⁴³² âlimler kendisinin fezâil konularında gevşek davrandığını ve neticede uydurma rivayetleri dahi kitabına aldığını söylemişlerdir. Bunlardan biri olan İbn Teymiyye, Beyhakî'den rivayetle Hz. Ali'yi mübalağalı bir şekilde metheden bir rivayeti verdikten sonra “Bu hadis, Allah Resulü adına uydurulmuş bir yalandır! Zira Beyhakî fezâil konularında çok zayıf hatta uydurma hadis rivayet ederdi”⁴³³ diyerek Beyhakî'nin faziletlerle ilgili hadislerdeki gevşekliğine dikkat çekmektedir. Ayrıca Zehebî de Beyhakî'yi mütesâhil âlimlerden saymıştır.⁴³⁴

Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*'da, “Derinin tabaklanması onun pisliğini, kötülüğünü ve murdarlığını giderir” rivayetine sahih hükmü vermiştir.⁴³⁵ Hâlbuki bu rivayetin senedindeki Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. el-Bağdâdî (v. ?) meçhûlu'l-hâl râvidir.⁴³⁶ Fakat bu râvinin hadisi aldığı şeyhi ile kendisinden sonra rivayet ettiği şahıslar sikadır. Dolayısıyla aynı İbn Hibbân'da olduğu gibi “sikadan alınıp sikaya nakletmek râvideki cehaleti kaldırır” prensibine dayanmış gözükmektedir. İlgili yerde

⁴³¹ Geniş bilgi için bkz. Yaşar Kandemir, “Beyhakî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, c. 6, s. 58-61; ayrıca bkz. Nuri Topaloğlu, “Beyhaki Hayatı Eserleri ve Şahsiyeti”, *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir, 1983, I, s. 333-47.

⁴³² Kettânî, *er-Risâle*, s. 33.

⁴³³ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-sünneti'n-Nebeviyye fî nakd-i kelâmi's-şî'at'i'l-Kaderiyye*, thk. Muhammed Reşad Sâlim, y.y.: Câmî'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1986, c. 5, s. 510.

⁴³⁴ Zehebî, *Zikru men yu'temedu kavluh*, s. 172.

⁴³⁵ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. 1, s. 26.

⁴³⁶ Tercemesi için bkz. Ebû Tâlib Nâyif b. Salâh b. Ali el-Mansûrî, *İrşâdu'l-kâsî ve'd-dânî ilâ terâcim-i şuyûhi't-Taberânî*, thk. Sa'd b. Abdillâh el-Humeyd, Riyad: Dâru'l-Kiyân, t.y., s. 497.

bahsedildiği gibi bu, cumhur ulemânın aksine bir tesâhüldür ve burada meçhul râviyi tevsîk ederek aynı tesâhülü Beyhakî de göstermiştir. Yine “Erkek çocuğunun idrarı üzerine su serpilir, kız çocuğunun ki ise yıkanır” rivayetinin tariklerden birinde Muhammed b. Nasr b. Suheyb el-Âdemî (v. 286) vardır ve bu râvi de meçhûlu'l-hâldir.⁴³⁷ Aynı hadisin diğer tarikinde bulunan Muâze bint-i Hubeys (v. ?) içinse hadisi aldığı sahabî râvi ve naklettiği şahıs dışında başka bir bilgi bilinmemektedir. Yani bu râvinin de hali mestûrdur.⁴³⁸ Fakat bu hadisin iki tarikinde de bulunan hali kapalı iki râvi de sika hocalardan alıp sika râvilere naklettikleri için Beyhakî tarafından güvenilir sayılmışlardır. Dolayısıyla müellif, mezkûr rivayetleri kendi metodunca sahih saymıştır.

Mevzu ile ilgili örnekler çoğaltılabilir lakin buraya kadar zikredilen örneklerden ricâl tenkidinde tesâhülün hangi noktalarda nasıl olduğunun gösterildiği kanaatindeyiz. Yukarıdaki örneklerde geçtiği gibi tesâhül, hadise sıhhat hükmü verirken onu gevşeterek rivayeti sahih saymak veya meçhul râvileri tevsîk ederek hadislerini tashîh etmek ya da tamamen gaflete bağlı olarak içerisinde hadis uyduran râvi dahi bulunsa hadisi tashîh etmek şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bunun içindir ki Zehebî, âlimin kanaatinin râvinin güvenilirliğine etkisini ortaya koymasından şöyle demiştir: “Buhârî ve Müslim kendisiyle tahrîc ederlerse o tamamen sikadır. Tirmizî ve İbn Huzeyme tevsîk ederlerse o ceyyid hükmündedir. Dârekutnî ve Hâkim tevsîk ederlerse o râvinin hali en fazla hasen olur.”⁴³⁹

İbn Hacer, ricâl tenkidinde konuşan kişinin gevşeklik göstermekten sakınmasını, aksi takdirde adaleti kesinleşmemiş birini ta'dîl ederse kendisinin zan üzerine hadis rivayet etmekten yalancılardan olacağını söylemiştir.⁴⁴⁰ Dolayısıyla mütesâhil âlimlerin teferrüd ettiği tevsîklerde râvi iyice araştırılmadan rivayetine sahih hükmü verilmemelidir. Zira Sehâvî de konuyla ilgili olarak, ricâl tenkidi alimlerinde müteşeddid ve mütesahil olanlar bulunduğu için her iki tarafta da ilimleri, takvaları ve dini yaşayışları çok mükemmel olan imamlar bulunmasına rağmen verdiği hükümlerin

⁴³⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh-u Bağdâd*, c. 4, s. 507.

⁴³⁸ Sa'd Melik, Ebû Nasr Ali b. Hibetullah b. Ca'fer, *el-İkmâl fî ref'i'l-irtiyâb ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif fî'l-esmâ ve'l-künâ ve'l-ensâb*, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990, c. 2, s. 337.

⁴³⁹ Zehebî, *el-Mûkızâ*, s. 78.

⁴⁴⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, c. 10, s. 508.

iyice araştırılmasını, ispat edildiğinde ise yanlış ta'dilde bulunan imamın görüşünün kabul edilmemesi gerektiğini söylemiştir.⁴⁴¹

Buraya kadar verilen bilgilerden sonra, bir sonraki başlıkta mütesâhil âlimlerin bu tutumlarının sebeplerine değinilecektir.

3. TESÂHÛL SEBEPLERİ

Bazı insanlar fitraten sert, aksi huylu olabilirken bazıları da barışçıl karakterde olabilirler. Bu karakterdeki münekkitler, müteşeddîd âlimlerin hata ya da cerh sebebi olarak gördükleri hususları cerh sebebi olarak saymayabilirler. Bunların başında adalet mefhumundaki anlayış farklılığı gelir ki mütesâhil âlimler yer yer hadis uydurmuş olsa dahi farklı karinelere istinaden o râvinin hadisini kabul edebilmektedirler. Bir diğer yaklaşım farkı da zapt kusurunda ortaya çıkmaktadır. Mütesâhil münekkitler, adalet mefhumunda işi gevşetebildikleri gibi hadisin zaptında kusurlu olan râvilerin hadislerini kabul edip rivayetlerini sahih sayabilmişlerdir. Yani başkalarının tenkit sebebi saydığı hususlar onların nezdinde râviyi mecruh addedecek kadar önemli kusurlar değildir.

Mütesahil ulemânın hadiste gevşek olmakla itham edilmesinin bir diğer sebebi, Tirmizî, İbn Hibbân ve Beyhakî de gördüğümüz üzere hadis terimlerine farklı anlamlar yüklemeleridir. Şu bir gerçektir ki hadis usulünde kullandığımız kavramların içeriği bir anda ıstılahlaşıp her asırda aynı anlamda kullanılmamıştır.⁴⁴² Bunun en bariz misali Tirmizî'nin hasen hadis terimini kullanmasında görülmektedir. Kendisinden önce de bu terim bu sahada kullanılırken Tirmizî bu kelimeye farklı bir terim anlamı yükleyerek makbul hadisler kategorisini ikiye çıkartmıştır ki bu kendisinden önce ki döneme göre bariz bir tesâhüldür. Zira “zaptında az bir kusur bulunması” da bir hadisi geçmiş ve cumhur ulemâya göre sahih mertebesinden düşürmektedir.⁴⁴³ Fakat Tirmizî'nin kullandığı ıstılah daha sonra yaygınlaşmış ve kendisinin bu konuda diğer alimlerden daha fazla toleranslı davranması onun mütesâhil olduğuna dair kanaatin yaygınlaşmasına sebep olmuştur. İstılahlara yüklenen farklı manaların değişik sonuçlar

⁴⁴¹ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, c. 4, s. 360.

⁴⁴² Ahmet Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 19.

⁴⁴³ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 11-2. Ayrıca bkz. İbnü's-Salâh, *Siyânet-u Sahîh-i Müslim*, thk. Muvaffak Abdullah Abdülkâdir, 2. b., Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988, s. 72.

doğurması, meçhul râviyi güvenilir sayma meselesinde de görülmektedir. Ekser ulemâ bir râviden cehaletin kalkması için en az iki ya da daha fazla kişinin kendisinden hadis rivayet etmesi şartını koşarken, İbn Hibbân ve Beyhakî bir sika râvinin rivayet etmesini yeterli görmektedirler. Bunun, bu iki âlimin tesâhülü olmakla beraber, meçhul kavramına farklı bir anlam yüklediklerinden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Mütesahil âlimlerin vefat tarihlerine bakıldığında müteşeddîd âlimlerden çok sonra yaşadıkları görülmektedir. Hadis alma ve rivayet etme metotları asırlar içerisinde gelişip farklılaşmıştır. İlk zamanlarda özellikle sadece semâ ve kıraat tarzı hadis alma yönteminde ısrar edilirken daha sonra icazet, i'lâm, vasıyyet hatta vicâde gibi yollar dahi kullanılabilmiştir. Bu da zamanın gerçeklerine uygun olarak olmuştur zira sonraki asırlarda eskisi gibi hadis almak pek mümkün olmadığı gibi buna gerek de kalmamıştır. Çünkü hadisler artık yazıya geçirilmiş, bu da rivayet şeklinin farklılaşmasına sebebiyet vermiştir. Gelişen ve farklılaşan bu metotlar içerisinde de anlayışlar değişebilmiş, mütekaddimûn döneminde makbul olmayan rivayet şekilleri daha sonra geçerli sayılabilmıştır.⁴⁴⁴ Bunun örneği Hâkim'in tesâhülü işlenirken görülmüştür. İbn Hacer eserin büyük kısmının icazet yoluyla alındığını söylemiştir ki mütekaddimûn ulemânın bir kısmının nezdinde muteber bir hadis alma yöntemi değildir.⁴⁴⁵

Son tesâhül sebebi olarak, Rasulullah Efendimiz'den (s.a.v.) gelen rivayetleri her ne şekilde olursa olsun sonraki nesillere aktarma endişesi olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle mütesâhil ulemâ, hadislerin kaybolmasını istememişlerdir. Elbette ki bu görüş "Yalan hadis rivayet etmek haram değil mi?" sorusuyla tenkit edilebilir. Fakat bizim kanaatimiz şudur; eğer geçmiş münekkitler, -bugünün hadisçileri gibi özellikle metne bakarak- birçok hadisi elemiş olsalardı muhtemelen hadislerin çoğundan mahrum kalınabilirdi. Bu yüzden onlar hadislerin isnadını da zikrederek; -ki bu durumda vebal isnatlardaki şahıslara yüklenmiş olmaktadır- "Bize Hz. Peygamber'den böyle bir rivayet de ulaştı" şeklinde bir beyanla, Hz. Peygamber'in bu rivayeti söylemiş olması ihtimaline binaen sonraki kuşaklara aktarmışlardır. Bu durum takdir edilecek bir davranıştır. Elbette ki; onlar üzerlerine düşeni yapmışlar ve bunun neticesinde büyük bir hadis külliyyatı vücuda getirmişlerdir. Bugün ise bizler çağımıza uygun metot ve tenkit

⁴⁴⁴ Yücel, *a.g.e.*, s. 68.

⁴⁴⁵ Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 315.

teknikleriyle bu hadislerden istifade etmemiz, “Böyle rivayet mi olur? Bunlar Hz. Peygamber’e iftiradır” şeklinde bir yaklaşımdan daha uygun bir davranış olacağı kanaatindeyiz. Onlar üzerlerine düşeni bu rivayetleri bize kadar aktararak yaptılar, bugün günümüz hadisçilerine düşen, onların bu muazzam külliyatını tıpkı onların yaptığı gibi ilmî üslup içerisinde objektif kriterlerle tenkit etmektir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla ricâl tenkidinde müsamahalı davranan âlimlerimizin tesâhül sebepleri yukarıdaki nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bu beyandan sonra hadis ilminde çok sık kullanılan bir ifadeye kısaca temas edilip ikinci bölüm sonlandırılacaktır.

4. FEZÂİL İLE İLGİLİ RİVAYETLERDE TESÂHÜL

Hadis usulü ile ilgili eserlerde karşımıza sıkça çıkan meselelerden biri de haram-helalle ilgili hadislerde işi sıkı tutmak, fezâil, terğîb-terhîb ve menâkıb türü rivayetlerde ise müsamahakâr olmaktır.

Muhaddisler, hadisleri değerlendirirken içerik ayrımına da gitmişlerdir. Bir başka deyişle, içeriklerinin farklı olması hasebiyle Hz. Peygamber’den gelen her rivayet, muhaddislere göre aynı değildir. Ahkâma dair emir ve nehiylerle, Allah Teâlâ’nın sıfatları gibi akaide dair mevzular doğrudan dinin kendisini ilgilendirmesi hasebiyle bu tür rivayetlerde çok titiz davranmışlar, ancak çok güvenilir râvilerden gelen rivayetleri kabul etmişlerdir. Bunların dışında kalan bir ameli sevdirmeye ilgili olan hususlarda (terğîb) veya bir amelden sakındırma ile ilgili konularda (terhîb) ya da faziletlerle ilgili gelen hadislerde zaptında kusurlu olan, hadis uydurmakla itham edilmemiş, adaletleri de meşhur sikalar kadar sağlam olmayan râvilerden almakta bir beis görmemişlerdir.⁴⁴⁶ Konu ile ilgili İbn Ebî Hâtim (v. 327); “Râvilerden bazıları da vardır ki ‘sadûk’⁴⁴⁷ mertebesinde olup takva sahibidir. Lakin kendisinde gaflet çoğunlukta olup vehme kapılır, hata ve yanlış düşer. Bunların hadisi terğîb, terhîb,

⁴⁴⁶ Ayrıntıları için bkz. Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifet-u ahvâl-i sâhibi's-şerî'a*, thk. Abdülmü'tî Kal'acî, 1. b., y.y: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988, c. 1, s. 33-8.

⁴⁴⁷ Sadûk, Zehebî ve Irakî'ye göre ta'dîlin üçüncü, Sehâvî'ye göre ise beşinci mertebesinde bulunan râvi için kullanılan bir tabirdir. (Aydın, *a.g.e.*, s. 132)

zühhd ve adâb konularında ise yazılır, haram ve helal konularında bu grupta olanların hadisiyle ihticac edilmez”⁴⁴⁸ demektedir.

Hadislerdeki içerik ayrımını ilk kez İbn Ebi Hâtim yapmamıştır. Konuyla ilgili ilk ayırım tespit edebildiğimiz kadarıyla Süfyân es-Sevrî’den (v. 161) gelmektedir. “Helal ve harama dair hadisleri, ziyade ve noksanı bilen, hadis ilminin meşhur imamlarından başka kimseden almayınız. Diğer konularda ise şeyhlerden hadis almanızda bir sakınca yoktur”⁴⁴⁹ diyen Süfyân’a göre ahkâma dair rivayetleri alacağımız râvilerde bazı şartlar vardır ki bunlar meşhur olmak, hadislerin metnindeki ziyade ve noksana iyice vakıf olmaktır. Haram-helal konuları dışındaki meselelerde ise diğer şeyhlerden yani meşhur olmayanlardan hadis alınmasında bir beis yoktur.

Hadislerin içeriğine dair ikinci ayırım İbn Mübârek’ten (v. 181) gelmiştir. O da helal-haramla ilgili hadis rivayet ettiğinde teşeddüd gösterdiğini, fezâil vb. konularda hadis rivayet ederken gevşek davrandığını ifade etmiştir.⁴⁵⁰ Konunun örneğini bize İbn Ebî Hâtim, “Adâb ve Öğütlere Dair Rivayetlerin Zayıf Râvilerden Alınabilmesi Bâbı” başlığında vermektedir. İlgili bölümde İbn Mübarek’e hadis rivayet ederken kendisine “Bu rivayet ettiğin şahıs zayıf” denildiğinde söyleyen kişiye “Ondan bu tarz rivayetlerde bulunmak caizdir” sözünü nakletmektedir. İbn Ebî Hâtim, haberi nakleden kişiye o tarz rivayetlerin neler olduğunu sorduğunda ise nakledenin edeb, öğüt ve zühhd tarzında rivayetler olduğunu söylemiştir.⁴⁵¹ Sevrî ve İbn Mübarek’e ait bu iki açıklamada tesâhülün sınırlarının genişlediği açıkça görülmektedir. Sevrî, ahkâm hadisleri dışındaki rivayetleri meşhur olmayanlardan yani “şeyh”lerden almakla sınırlamışken, Abdullah ise zayıf râvilerden hadis rivayet etmeye genişletmiştir.

İbn Mübarek’in talebesi ve Ahmed b. Hanbel’in arkadaşı olan Abdurrahman İbn Mehdî’den (v. 198) konuyu aydınlatacak iki rivayet gelmiştir. Bunlardan bir tanesinde İbn Mehdî helal-haram ve ahkâma dair rivayetlerde sened ve ricâlde işi çok sıkı tuttıklarını, râvileri iyice tenkitten geçirdiklerini, fezâil vb. konuların senetlerinde ise

⁴⁴⁸ İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, c. 1, s. 6-7.

⁴⁴⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 133.

⁴⁵⁰ Süyûtî, *Tedribu'r-râvi*, c. 1, s. 350-1.

⁴⁵¹ İbn Ebi Hâtim, *a.g.e.*, c. 2, s. 30-31.

tesâhül gösterdiklerini söylemiştir.⁴⁵² İkinci rivayette ise fezail vb. konularda senet ve râvilerde toleranslı davrandıklarını, ahkâma dair rivayetlerde ise ricâl hususunda işi sıkı tuttuklarını belirtmiştir.⁴⁵³ Bu iki açıklamada karşımıza önemli bir husus çıkmaktadır ki o da İbn Mehdî'nin ahkâma dair mevzularda senedi ve ricâli ile beraber teşeddüd göstermelerini beyan etmesidir. Yani ahkâma dair konularda senetteki râvilerin sika olmaları yeterli değildir. Aynı zamanda isnatta herhangi bir kopukluk da olmamalıdır. Fezâile dair meselelerde ise bu mevzuda gevşek davrandıklarını yani senedindeki râvilerin hepsinin hüccet değerinde olmamalarının yanında senetteki kopukluk ve diğer illetleri de göz ardı edebileceklerini söylemektedir. Fakat İbn Mehdî'den gelen bu rivayetlerin ömrünün her dönemini kapladığı hususunda şüpheliyiz. Zira arkadaşı Ahmed b. Hanbel (v. 241) –teşeddüde ilgili bölümde de belirtildiği gibi- kendisinin talebeliğe başladığı ilk zamanlarda tesâhül gösterdiğini fakat daha sonra bunu terk ettiğini söylemiştir.⁴⁵⁴ Hatta öyle ki “Abdurrahman’ın bir şahıstan rivayette bulunması o şahıs için hüccettir”⁴⁵⁵ diyerek sadece sika râvilerden rivayette bulunduğuna dikkat çekmiştir.

Süfyân b. Uyeyne de (v. 198) hadis içeriğindeki ayrıma dikkat çeken muhaddislerdendir. Öyle ki Bakiyye b. Velid’den (v. 197) sünnete dair hadislerin alınmamasını fakat sevap vb. konularda kendisinden hadis alınabileceğini söylemiştir.⁴⁵⁶ Burada görüldüğü gibi ahkâm hadislerine sünneti ilk kez Sevrî dâhil etmiştir.

Kendisinden sonra bu konuda görüşüne en çok atıf yapılan âlim olan İmam Ahmed b. Hanbel⁴⁵⁷ de diğer âlimlerin kanaatini paylaşmakta fakat o hela-haram konularına açıkça “sünen” ifadesini de eklemektedir.⁴⁵⁸ Demek ki İmam Ahmed de hadisin içeriğinde bir farklılığa giderek, sünen tarzı rivayetlerde teşeddüd göstermeye gitmiştir. İbn Hanbel başka bir rivayette “Hüküm ihtiva edinceye kadar rikak

⁴⁵² Hâkim, *el-Müstedrek*, c. 1, s. 666.

⁴⁵³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li-ahlâki’r-râvi*, c. 2, s. 91.

⁴⁵⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 92.

⁴⁵⁵ a. yer.

⁴⁵⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, 134.

⁴⁵⁷ Kendisinden sonra ki tüm usul kitaplarına kaynaklık eden İbnü’s-Salâh da ahkam hadisleri dışındaki rivayetlerde tesâhül gösterilmesinin caiz olduğunu söylerken İbn Hanbel’in görüşüne atıfta bulunmaktadır. Bkz. İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*, s. 103.

⁴⁵⁸ a. yer.

hadislerinde müsamahakâr davranılır”⁴⁵⁹ demektir. Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’indeki bazı rivayetlere uydurma hükmü veren İbnü’l-Cevzî’ye, bu rivayetlerin uydurma olmadıklarını ispat etme amacıyla eserini kaleme alan İbn Hacer, kitabının mukaddimesinde, Ahmed b. Hanbel’in bu prensibine binaen hadisleri savunduğunu söylemiştir. Zira tenkit edilen bazı hadisler fezâil kabilindedir, bu yüzden İbn Hacer’e göre bu tip rivayetler ahkâm hadislerini rivayet eden sika râvilerin derece bakımından altında olan râvilerden rivayet edilebilirler.⁴⁶⁰

Mütesâhil âlimlerden sayılan Hâkim’in de *Müstedrek* adlı eserine baktığımızda özellikle fezâil vb. konularda tesâhül gösterdiği açıkça görülmektedir.⁴⁶¹ Zaten bu durumu müellif de kitabının “Dua, Tekbir, Tehlil, Tesbih ve Zikir” kısmının hemen başında, Buhârî ve Müslim’in kitaplarına almadıkları rivayetleri İbn Mehdî’nin prensibine dayanarak aldığını belirtmektedir.⁴⁶² Dualarla ilgili hadisler de ahkâm ve akaidin dışında kaldığı için tesâhül gösterilmesinde hadis usulü açısından bir sakınca yoktur. İlgili bölümde geçen rivayetlere bakıldığında Zehebi’nin çok fazla tenkitte bulunmayıp sükut ile geçmesi de dualarla ilgili rivayetlerde Hâkim’in tesâhül göstermesinin yerinde olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁶³

Kendisinden sonra ki tüm usul kitaplarını etkileyen İbnü’s-Salâh (v. 643), akâid ve ahkâmın dışında kalan, zühd, rekâik, fezâil, kıssalar ve mev’ıza türü rivayetlerde uydurma hadisler dışındaki zayıf hadislerin rivayetini hadisteki zayıflığa dikkat çekmeden nakletmenin ehl-i hadise göre caiz olduğunu söyler.⁴⁶⁴ Aynı yerde İbn Hanbel ve İbn Mehdî’nin bu görüşte olduğunu da söylemektedir. Fakat kanaatimize göre zayıf hadiste tesâhül gösterme ciddi manada İbnü’s-Salâh ile başlamıştır. Zira görüşleri nakledilen âlimlerin gerek sözlerine gerek bahsettiği râvilerle bakıldığında en fazla hadisleri hasen hadis derecesinde olabilecek râvilerden zayıf hadis nakledebileceğini söylemektedirler. Bu da kavramların zaman içerisinde değiştiğinin göstergesidir. Çünkü

⁴⁵⁹ a. yer.

⁴⁶⁰ İbn Hacer, *el-Kavlu’l-müsedded fi’z-zebbi an Müsned-i Ahmed*, 1. b., Kâhire: Mektebet-ü İbn Teymiyye, 1981, s. 11-12.

⁴⁶¹ Eserdeki mevzû hadisleri ayrı bir kitapta cem’ eden Zehebi’nin *Mevzûat min Müstedrek* isimli eserindeki hadislere baktığımızda özellikle Hz. Ali ile ilgili rivayetlerde Hâkim’in tesâhülü bariz bir biçimde gözükmektedir.

⁴⁶² Hâkim, *el-Müstedrek*, c. 1, s. 666.

⁴⁶³ Hâkim, *a.g.e.*, s.666-735.

⁴⁶⁴ İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, a. yer.

bilindiği gibi ilk dönem âlimlerince hasen hadis sahih hadisin dînunda olduğundan zayıf hadis mesabesinde dir.⁴⁶⁵ Ayrıca ilk dönem âlimleri hemen fark edilebileceği üzere zayıf râvilerden hadis almayı caiz görmüşlerdir fakat rivayet etmek noktasında herhangi bir açıklama yapmamışlardır. Hadis almakla (tahammül) rivayet etmek (edâ) farklı şeylerdir. İlk dönem âlimleri zayıf hadisle alakalı ciddi şart ve kayıtlamalar getirerek zayıf hadis tahammülünü caiz görürken İbnü's-Salâh bu tesâhülü daha da genişletmiş, zayıf olduğunu belli etmeksizin hadis rivayetini de caiz görmüştür. Bu da mütekaddimûn ulemâsıyla karşılaştırıldığında açık bir tesâhüldür.

İbnü's-Salâh'ın eseri üzerine çalışma yapan İmam Nevevî de (v. 676) konuyla ilgili tesâhülü biraz daha genişleterek zayıf hadis rivayetinin caiz olduğunu söyledikten sonra amel etmenin de caiz olduğunu söylemiştir.⁴⁶⁶ Bu, tespit edebildiğimiz kadarıyla konuyla ilgili en geniş tesâhülü başlatan görüş olmuştur. Zira Nevevî'ye kadar ulemâmız zayıf hadisle ilgili amel noktasında herhangi bir görüş belirtmemiştir. Ayrıca Nevevî, seçme hadisleri topladığı eserinin mukaddimesinde zayıf hadisle amel hususunda ulemânın ittifakı olduğunu söylemektedir.⁴⁶⁷

Buraya kadar yapılan açıklamalardan görülmektedir ki ilk âlimlerin hasen hadis manasında kullandığı zayıf hadis tarifi daha sonra genişletilerek amel etmeye kadar getirilmiştir. Bu da mütekaddimûn ile müteahhirûn ulemâsı arasındaki bariz farklılıklardandır.

⁴⁶⁵ Suphi Sâlih, *a.g.e.*, s. 124.

⁴⁶⁶ Nevevî, *et-Takrib* s. 48.

⁴⁶⁷ Nevevî, *el-Erbeûn en-Neveviyye*, thk. Muhammed el-Hallâk, Enver b. Ebî Bekr eş-Şeyhî, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2009, s. 42.

3. BÖLÜM

HADİSLERİN NAKLİDİNDE BİR TAVİR OLARAK TESÂHÛL VE TEŞEDDÛD

İlk iki bölümde ele alınan cerh-ta'dîl yahut ricâl tenkidi bir hadisin Hz. Peygamber'e aidiyetini tespit etmek için izlenen basamaklardan sadece birini oluşturmaktadır. Dolayısıyla bir hadisin sıhhatini sadece senedindeki râvilerin durumları belirlememekte; senedindeki kopukluk ve ittisal de hadisin sıhhatinin tespitinde önemli bir yer tutmaktadır. Senetteki râviler arası bu irtibat, talebenin, hocasından hadisi alması ve kendisinden sonraki râviye aktarma biçimiyle tespit edilir ki bunun hadis usulündeki karşılığı tahammül ve edâdır.⁴⁶⁸ Çalışmanın bu bölümünde, âlimlerin hadis usulü meselelerinden biri olan tahammül ve edâ metotlarında gösterdikleri tutumlarda teşeddüd ve tesâhül noktaları tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. HADİSLERİN TAHAMMÛLÜNDE

Bir hadisin, hadis alma metotlarından herhangi biriyle alınması manasında kullanılan tahammulu'l-hadîsin⁴⁶⁹ amacı, herhangi bir rivayeti, kaynağına kadar hangi metotla alındığını belirleyip, rivayetin senedinde inkıta olup olmadığını tespit etmeye çalışmaktır.⁴⁷⁰ İlk dönem, şifahi rivayet dönemi olduğundan muhaddisler hoca-talebe arasındaki irtibata hususi ihtimam göstermişlerdir. Sonraki dönemlerde ise hadisler, yazılı metinlere geçtiği için hadis ulemasının özellikle müteahhirûn tabakasından olanları, öncekilere göre biraz daha esnek davranabilmişlerdir.⁴⁷¹

Hadisin tahammülü meselesi cerh-ta'dîlin de önemli konularından birini teşkil eder. Zira bir hadisin zayıf ya da sahih olması o hadisin senedindeki râvilerle beraber, hadisi nakledenlerin hangi rivayet metodunu kullandığıyla da yakından ilgilidir.

⁴⁶⁸ Subhi Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, s. 59, 82.

⁴⁶⁹ Ahmet Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 58.

⁴⁷⁰ Babanzâde Ahmed Naim Bey, *Hadis Usûlü*, der. Hasan Karayığit, 1. b., İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2010, s. 393-4.

⁴⁷¹ Tâhir el-Cevâbî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, s. 263.

Muhaddislerin verdiği bilgilere göre bu metotlardan bazıları makbul sayılırken bazısında ihtilaf edilmiştir.⁴⁷² Hadis alma yöntemlerine göre hadisin sıhhat derecesinde farklılıklar ortaya çıkmaktadır ki tesâhül ve teşeddüdün gösterildiği yerlerden biri de burasıdır. Çünkü hadis münekkitleri bazı râvileri tahammül metodu yüzünden cerh ettikleri olmuştur. Örneğin Yahya b. Ma‘în, Hafs b. Meysere el-Ukaylî (v. 181) için “Sikadır, fakat şeyhlerinden işitmesi (semâi) arz (kendilerine okuma) şeklinde olduğu için tan edilmiştir” demektedir. Aynı râvi için İbn Ma‘în’in “Eğer tüm semâları arz şeklinde olmasaydı ne güzel bir râvi olurdu” demiştir. İbn Hacer bu ifadeyi aktardıktan sonra, İbn Ma‘în’in kastının, mezkûr râvinin bazı rivayetlerinin münâvele şeklinde olduğunu, fakat Ahmed b. Hanbel ve pek çok kişinin ilgili râviyi tevsik ettiğini söylemiştir.⁴⁷³ İbn Hacer aynı yerde, Hakem b. Nâfi el-Humeysî’nin (v. 221?-222?) tercemesini verirken Buhârî ve pek çok kişinin kendisinden hadis rivayet etmesine rağmen, bazı münekkitlerin, şeyhlerinden biri ile olan semâ hakkında tenkitleri olduğunu, kimisinin Hakem’i münâvele ve icâzet yoluyla hadis aldığı için eleştirdiklerini söyler.⁴⁷⁴ Buradaki bilgiler ışığında görülmektedir ki; bazı muhaddislere göre muteber olan hadis alma metodu diğerlerine göre muteber olmayabilir. Dolayısıyla râvinin tan edilmesi neticesi ortaya çıkar ve naklettiği hadis metodunu kabul etmediği münekkit tarafından o râvi zayıf sayılabilir.

Hadisin tahammülünde her metot için farklı bir sîga kullanılır. Hadisçiler açısından, kullanılan bu sîgalar çok önemlidir. Çünkü râvinin kullandığı sîga, naklettiği hadisi şeyhinden hangi metotla aldığını gösterir. Şu’be, hadis rivayeti esnasında Katade’nin (v. 118) ağzına çok dikkatle baktığını, “bize tahdîs etti (حدثنا)” dediğinde rivayet ettiği hadisi yazdığını, fakat “filanca tahdîs etti (حدث فلان)” şeklinde mutlak olarak ifade ettiğinde o hadisi yazmadığını söyler.⁴⁷⁵ Çünkü Katade’nin birinci ifadesinde şeyhinden kesin işitmesi varken, diğerinde işitmemiş olma ihtimali vardır. Dolayısıyla sîgaya son derece dikkat eden Şu’be, hocasından hadis rivayeti esnasında sadece kesin işittiği rivayetleri kendisinden almaktadır. Aynı şekilde, tahammül sîgaları, râvi ile şeyhi arasındaki lika hakkında da bilgi verir ki râvinin kullandığı sîgaya göre

⁴⁷² Kādî İyâz, *el-İlmâ’*, s. 68.

⁴⁷³ İbn Hacer, *Hedyu’s-sârî*, c. 1, s. 398.

⁴⁷⁴ İbn Hacer, *a.g.e.*, c. 1, s. 399.

⁴⁷⁵ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu’l-fâsıl*, s. 522.

kendisinin tedlîs⁴⁷⁶ yapıp yapmadığı anlaşılabilir.⁴⁷⁷ Bu metotların tespit sebeplerinin en önemli amaçlarından biri de hadisleri değişme, yanlışlık ve hatalardan koruyup, aslına uygun olarak sonraki nesillere aktarmaktır.⁴⁷⁸

Hadis tahammülü ile ilgili bu kısa bilgiden sonra metotlardaki teşeddüd ve tesâhül noktalarına geçilecektir. Hadis tahammül yolları sekiz tanedir. Bu metotlardan semâ, kıraat ve münâvele, talebenin şeyhin huzurunda olmasını gerektirmektedir. İcâzet, mükâtebe ve i'lâmda ise talebe şeyhin huzurunda olabileceği gibi olmayabilir de. Vasıyyet ve vicâde metotlarında ise şeyh ile talebe arasında bir bağ bulunmayacağından iki râvi arasında kopukluk olma ihtimali vardır. Çalışmamızda detaya girmeden, hoca-talebe arasındaki karşılaşma noktasından ele alınarak bu metotlar incelenmeye çalışılacaktır. Özellikle ittisal konusunda ısrar edenlerim teşeddüdü ve senetteki kopukluk konusunda tesâhül gösterenlerin müsamahakârlıkları gösterilmeye çalışılacaktır.

1.1. SEMÂ, KIRAAT VE MÜNÂVELE

Semâ, hadisin lafzının râvi tarafından doğrudan hocasının ağzından işitmek suretiyle alınmasıdır ki ekser ulemaya göre en muteber hadis tahammül metodudur.⁴⁷⁹ Çoğunluk tarafından “arz” olarak da isimlendirilen kıraat; talebenin şeyhine hadisi ezberinden yahut elindeki kitabından okuması şeklinde gerçekleşir.⁴⁸⁰ Münâvele ise şeyhin talebesine merviyâtından bir kısmını yahut rivayet ettiği hadisleri derlediği kitabını vererek “Bunlar benim hadislerim, yahut rivayetlerimdir” demesidir ki kitabındaki hadislerin rivayetine izin vermesi (icâzetli münâvele) yahut izinden bahsetmeksizin vermesi (icâzetsiz münâvele) şeklinde olur.⁴⁸¹ Bu üç metottaki tarifte de açıkça görüldüğü üzere bu yöntemlerde talebe ve hoca arasında direkt olarak bir ilişki

⁴⁷⁶ Tedlîs: Bir râvinin mülaki olduğu şeyhten işitmediği hadisi işitmiş gibi ya da mülaki olmadığı şeyhle görüşmüş gibi yapıp ondan hadis rivayet etmesine denir. 5 çeşidi vardır. (Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 78.)

⁴⁷⁷ Kādî İyâz, *a.g.e.*, s. 119.

⁴⁷⁸ Yücel, *a.g.e.*, s. 58.

⁴⁷⁹ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 149-50.

⁴⁸⁰ Süyûtî, *Tedribu'r-râvi*, c. 1, s. 423-4.

⁴⁸¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 327.

vardır ve rivayet esnasında ortaya herhangi bir kopukluk çıkmamaktadır.⁴⁸² Hadisleri yanlışsız olarak nakletme isteği, semâ ve kıraatte hoca talebe arasında daha sağlıklı bir şekilde gerçekleşmektedir. Başka bir deyişle, münâvelede hadisi dinleme yahut hocaya arz etme imkânı olmama ihtimali olduğundan ilk iki metoda kıyasla daha aşağıda bir mertebe olarak kabul edilmiştir.⁴⁸³ Semâ ve kıraatin pek çok ferî meselesi vardır⁴⁸⁴ fakat bu çalışmada bu meselelere değinilmeyecektir. Aynı şekilde münâvele metodunun da teferruatına girilmeyecektir.⁴⁸⁵ Burada sadece bu yöntemlerdeki teşeddüd ve tesâhül noktaları ele alınacaktır.

Semâ, muhaddislerin hemen hepsine göre en geçerli metot kabul edilse de imlâ meclislerinde, şeyhin ağzından çıkanın yazılarak daha sonra şeyhe okunmak yahut kitabıyla mukabele suretiyle yapılan semâ, mücerret olarak dinlemeden daha üst bir mertebede kabul edilmiştir. Çünkü bazı âlimlerce, rivayet edilen hadisin yazılması talebeyi ve şeyhi gafletten uzak tutarak daha dikkatli olmaya sevk eder.⁴⁸⁶ Dolayısıyla semâda imlâyı şart koşan muhaddislerin, diğerlerine göre müteşeddid olduğu sonucu ortaya çıkar.

Kıraat metodunda ise Ahmed b. Hanbel, şeyhe hadisleri okuyan talebenin hadisleri iyi bilen ve anlayış sahibi biri olması şartını koşar. Cüveynî ise (v. 478) şeyhin, talebenin tahrif ve tashifini düzeltebilecek bir kudrette olması gerektiğini şart koşmuş, aksi takdire o kıraatin muteber olmayacağını söylemiştir.⁴⁸⁷ Şeyhten hadisleri kıraat yoluyla alan her tâlibin aynı anlayış ve kavrayışta olamayacağı açıktır. Bu, hadiste uzmanlaşp derinleşen kişilerin yapabileceği bir iştir. Bu sebeple Ahmed b. Hanbel ve Cüveynî'nin burada teşeddüd gösterdiği söylenebilir. Irâkî de; mecliste bulunanların içinde sika bir râvî şeyhin asıl nüshasını ezbere bilir, şeyh de okuyan kişiyi dikkatlice dinler ve bu esnada kimsenin elinde kitap bulunmasa da bu kıraat için caiz ve kâfidir

⁴⁸² Hanefîler, hadislerin aktarımında; *semâ, kıraat, kitâbet, risâlet, icâzet* ve *münâvele* metotlarını makbul saymışlardır. Bu metotlardan ilk dördünü azimet, son ikisini ise ruhsat olarak kabul etmişlerdir. Muhaddislerin hadis nakletme metotlarından *i'lâm, vasıyyet* ve *vicâdeyi* ise geçerli saymamışlardır. Detaylı bilgi için bkz. Mutlu Gül, *Hanefî Usûlünde Hadis Tenkidi*, 1. b., İstanbul: İFAV, 2018, s. 118-29.

⁴⁸³ Yücel, *ag.e.*, s. 67.

⁴⁸⁴ Detaylı bilgi için bkz. Ebû Yahyâ Zekerıyya b. Muhammed el-Ensârî, *Fethu'l-bâkî bişerh-i Elfiyyeti'l-'Irâkî*, thk. Abdullatif el-Hümeym, Mâhir el-Fahl, 1. b., y.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002, c. 1, s. 359-87.

⁴⁸⁵ Detaylı bilgi için bkz. Ensârî, *ag.e.*, c. 2, s. 8-19.

⁴⁸⁶ Ensârî, *ag.e.*, c. 1, s. 359-60.

⁴⁸⁷ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, c. 1, s. 424-5.

demektedir.⁴⁸⁸ İbn Hacer ise mutlaka asıl nüshanın bir kişinin elinde olması gerektiğini söyledikten sonra hafızanın bazen sahibini yanıltabileceğini söylemiştir.⁴⁸⁹

Kıraat metodu da semâ gibi çoğunluk ulema tarafından kabul edilmesine rağmen, bu yöntemi katıyetle kabul etmeyen bilhassa Iraklı müteşeddid muhaddisler vardır. Örneğin, Vekî' b. el-Cerrâh (v. 197) “Ben asla arz yoluyla hadis almam”⁴⁹⁰ derken, Ebû Âsım Dahhâk b. Mahled en-Nebîl (v. 212) de Süfyân, Ebû Hanîfe (v. 150), Mâlik (v. 179) ve İbn Cüreyc'in (v. 150) kıraat de bir beis görmediklerini fakat kendisinin fukahâdan hiçbir kimseden kıraat yoluyla hadis rivayet etmediğini söylemektedir.⁴⁹¹ Aynı şekilde Muhammed b. Selâm (v. 225), talebeler İmam Mâlik'e hadis okurlarken o meclisten hadis rivayetinde bulunmadığını söylemektedir.⁴⁹² İbn Kesîr (v. 774) bu görüşte olanların kanaatlerinin şâz ve geçersiz olduğunu zira kıraatin cumhur tarafından caiz sayıldığını söyleyerek, bu görüştekileri eleştirir.⁴⁹³ Görüldüğü üzere bazı muhaddisler, kıraat konusunda teşeddüd göstererek bu tarzda bir hadis alma yöntemini geçersiz sayarak semâda ısrar etmişlerdir.

Hasan-ı Basrî (v. 110), Zührî (v. 124), İbn Uyeyne, Sevrî, Yahyâ el-Kattân, Buhârî, İmam Mâlik gibi otorite isimlere göre semâ ve kıraat, sıhhat bakımından eşit derecede görülürken; Ebû Hanîfe, İbn Ebî Zî'b (v. 159), Leys (v. 175), Şu'be ve İbn Ebî Hâtım gibi uzmanlara göre kıraat semâdan üstün kabul edilmiştir.⁴⁹⁴ Çünkü semâda talebe kıraate göre daha pasif bir konumda bulunur ve dinlediği hadisi yanlış anlayıp değiştirerek rivayet edebilir. Fakat ikincisinde talebe ve şeyh daha uyanık ve dikkatli olurlar, iki taraflı etkileşim söz konusudur, şeyh de gerektiği yerde düzeltme yapar. Bu yüzden kıraat semâdan üstündür.⁴⁹⁵ İmam Şâfiî, Müslim, Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî (v. 226) ve pek çok Horasanlı muhaddise göre; semâ kıraatten üstündür. Dolayısıyla kıraatle alınan hadislerde “haddesenâ” ibaresini semâyâ delalet etmesi hasebiyle

⁴⁸⁸ Irâkî, *Fethu'l-muğis*, c. 2, s. 172.

⁴⁸⁹ Süyûtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 424.

⁴⁹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 271.

⁴⁹¹ Rânehürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, s. 420.

⁴⁹² Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 272.

⁴⁹³ Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isu'l-hasîs*, s. 110.

⁴⁹⁴ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 137-39.

⁴⁹⁵ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 70.

kullanmayı caiz görmezler.⁴⁹⁶ İbn Hacer de semâyı kıraatten üstün görmekte fakat imlâ ile beraber olması gerektiğini de eklemektedir.⁴⁹⁷

Münâvelede ise şeyhin talebesine rivayet ettiği hadislerini elden verme durumu vardır. Fakat burada ilk iki metotta olduğu gibi hadisleri işitme veya şeyhe okuma durumu yoktur. Zührî, İbn Cüreyc, Evzaî (v. 157) ve Mâlik bu şekilde yapılan rivayeti geçerli görürken, müteahhirûn uleması mücerret olarak verilen kitabı kabul etmeyip, aslı ile mukabele ettikten sonra talebenin rivayetinin caiz olduğunu söylemişlerdir.⁴⁹⁸ Buna da münâvelenin arzı (arzu'l-münâvele) denir. Hâkim, eserinde mücerret münâvelenin muhaddislerin çoğunluğuna göre geçerli bir hadis alma yöntemi ve semâ ile aynı mertebede olduğunu söylerken,⁴⁹⁹ İbnü's-Salâh buna itiraz ederek, Hâkim'in kıraat ve münâvelenin arzını karıştırdığını, arzu'l-münâvelenin semâ ve kıraat ile eş değerde olmayıp altında bir rütbede olduğunu söylemiştir.⁵⁰⁰

İbnü's-Salâh; talebenin şeyhine gelip; “Bu elimdekiler senin rivayetindir, onları bana münâvele yoluyla ver ve rivayetleri için bana izin ver” dedikten sonra şeyh, haberi getiren râvinin güvenilirliğine dayanarak içindeki hadislere bakmaksızın talebeye izin vermesi hakkında, buradaki bazı rivayetlerin şeyhe ait olmama ihtimaline binaen bu münâvelenin batıl olduğunu söyler. Aynı şekilde Ahmed b. Hanbel de kitabı getiren kişi ne kadar güvenilir olursa olsun içindeki hadislere bakmadan münâvele edilip icâzet verilmesine katiyetle cevaz vermez.⁵⁰¹ Fakat İmam Mâlik, kendisine bir takım kitaplar getirip “Bunlar senin hadislerindir, bunların rivayetleri için bana izin verir misin?” diyen bir zata “Eğer bunlar benim rivayetlerimse onları benden rivayet et” diyerek izin vermiştir.⁵⁰² Burada bariz bir şekilde görülmektedir ki İmam Mâlik cerhte müteşeddid olmasına rağmen bu hususta Ahmed b. Hanbel ve diğer ulemaya göre tesâhül göstermiştir.

⁴⁹⁶ Kādî İyâz, *a.g.e.*, s. 73.

⁴⁹⁷ Süyûtî, *Tedrib*, c. 1, s. 429.

⁴⁹⁸ Sehâvî, *a.g.e.*, c. 2, s. 293.

⁴⁹⁹ Hâkim, *Ma'rifet-u 'ulûmi'l-hadis*, thk. Seyyid Mu'zam Hüseyin, 3. b., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1977, s. 256.

⁵⁰⁰ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 167.

⁵⁰¹ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 168.

⁵⁰² Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 328.

Münâvelede, fukaha ve usulcülerin muhaddislerden ayrıldığı diğer bir nokta ise, hocanın talebesine kitabını vererek rivayet izninden bahsetmemesi meselesidir. İmam Mâlik ve bazı Şâfîilere göre şeyh, talebesine izin olmaksızın münavaledede bulunduğu o kitaptaki hadislerin rivayetleri caizdir. İbnü's-Salâh ise bu şekildeki bir rivayetin caiz olmadığını söyleyerek usulcü ve fakihlerin bu konudan dolayı muhaddisleri ayıpladığını söylemiş, fakat izinsiz münâvelenin şeyhin mücerret olarak i'lâmından yani bildirmesinden daha üstün bir tahammül mertebesi olduğunu belirtmiştir.⁵⁰³ Süyûtî de konuyla alakalı olarak eğer şeyh elindeki rivayetleri verirken; “Bu benim filancadan işittiklerimdir, benden filancadan işittiklerimi rivayet edebilirsin” şeklinde bir beyanla münâvelede bulunursa bunun geçerli sayar. Fakat semâi olduğunu bildirmeden; “Bunları benden rivayet edebilirsin” şeklindeki bir münâvelenin ittifakla caiz olmadığını söylemektedir.⁵⁰⁴

Görüldüğü üzere hadis âlimlerince en muteber kabul edilen üç hadis tahammül yönteminin detaylarında ihtilaflar vardır. Bazı âlimlerce en muteber hadis alma yöntemi olan kıraat, diğerlerince makbul bir yöntem olarak görülmeyebilmiştir. Bu üç yöntemin detaylarında ise tespit edebildiğimiz kadarıyla çeşitli teşeddüd ve tesâhüller vardır. Bu metotlara yaklaşımdaki bu ihtilaflar, hadislerin sıhhat derecesinde elbette ki farklılığa sebebiyet vermiştir.

1.2. MÜKÂTEBE, İCÂZET VE İ'LÂM

Mükâtebe, hadisi almak üzere gelen yahut orada bulunmayan bir şahsa, şeyhin hadisleri kendi eliyle yazması veya başkasına yazdırması anlamına gelir.⁵⁰⁵ İcazet, şeyhin talebesine duyduklarını yahut kitaplarını rivayet etme izni vermesi demektir.⁵⁰⁶ İ'lâm ise hocanın talebesine: “Bu rivayetler yahut kitaplar filancadan aldığım hadislerdir” diyerek, rivayet izninden bahsetmeksizin bildirmesi manasına gelir.⁵⁰⁷ Burada, bu metotların teferruatına girilmeden teşeddüd ve tesâhüle taalluk eden yönleri

⁵⁰³ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 169.

⁵⁰⁴ Süyûtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 475.

⁵⁰⁵ Süyûtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 480.

⁵⁰⁶ Süyûtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 462-63.

⁵⁰⁷ Süyûtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 484.

ele alınacaktır.⁵⁰⁸ Bu üç metodu birlikte ele almamızın sebebi, ortak özelliklerinin hoca ile talebe arasında görüşerek olabileceği gibi görüşmeyerek de gerçekleşebilecek olabilmeleridir.

Mükâtebenin hicrî 1 asırdan beri kullanılan bir yöntem olduğu bilinmektedir.⁵⁰⁹ Öyle ki Eyyûb es-Sehtiyânî (v. 131) ve müteşeddîd muhaddislerden Şu'be (v. 160), bir hadisi öğrencisine yazdıklarında, bu yazmanın kendilerinden rivayet etmek için yeterli olduğu görüşündedirler.⁵¹⁰ İbnü's-Salâh, ilk dönem hadisçileri arasında yaygın olan mükâtebe metoduna, sonraki dönem hadisçilerinin, hocanın yazısına benzetilerek içine bir şeyler karıştırma endişesi olduğundan, bu metotla alınan hadisleri kabul etmeyerek, gelen rivayeti munkatı saydıklarını belirtmiştir.⁵¹¹ Süyûtî de Buhari ve Müslim'in *Sahih*'lerinde mükâtebe ile alınan hadislerin olduğunu ve bu rivayetlerin tenkit aldığını söylemiştir.⁵¹² Mükâtebe metodunu mücerret olarak kabul edenler varken, İbnü's-Salâh bu metodun geçerli olabilmesi için metindeki yazının kesin olarak şeyhin yazısı olduğunun bilinmesi, bunun için harici bir karineye ihtiyaç duyulmaması gerektiğini söylemektedir.⁵¹³ İbn Hacer de Buhari'nin bu yöntemi kabul etmek için -değiştirilmediğinden salim olduğundan emin olmak amacıyla- talebeye gönderilen rivayetlerin mühürlü olması gerektiğini, fakat rivayeti taşıyan kişi adil ve güvenilirse buna gerek olmadığını söylemiştir.⁵¹⁴ Yahyâ el-Kattân, Mâverdî (v. 450) ve Âmidî (v. 631) ise mükâtebenin mutlaka rivayet için icâzetli olması gerektiğini, aksi takdirde senedin mevsul olmayacağını beyan etmişlerdir.⁵¹⁵

Hatîb el-Bağdâdî'ye göre dört,⁵¹⁶ Kâdî İyâz'a göre altı,⁵¹⁷ İbnü's-Salâh'a göre yedi⁵¹⁸ ve İrâkî'ye göre dokuz⁵¹⁹ çeşidi olan icâzetin ihtilafı birçok meselesi vardır.

⁵⁰⁸ Bu üç metodun detayları için bkz. Babanzâde Ahmed Nâim, *Hadis Usûlü ve Istılahları*, s. 413-35.

⁵⁰⁹ Sehâvî, *a.g.e.*, c. 3, s. 5.

⁵¹⁰ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 85.

⁵¹¹ Burada müellif, kimsenin yazısının kimseye benzemeyeceğini söyleyerek bu iddiayı reddetmiş ve bu metodu geçerli saymıştır. İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 174.

⁵¹² Süyûtî, *Tedrib*, c. 1, s. 146, 482.

⁵¹³ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 174.

⁵¹⁴ İbn Hacer, *a.g.e.*, c. 1, s. 155-6.

⁵¹⁵ Babanzâde, *a.g.e.*, s. 432-33.

⁵¹⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 313 vd.

⁵¹⁷ Kâdî İyâz, *a.g.e.*, s. 88.

⁵¹⁸ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 151-65.

⁵¹⁹ Abdürrahim b. el-Hüseyin el-İrâkî, *Şerh-u Elfiyyeti'l-'Irâkî*, thk. Abdüllatif el-Hümeym, Mâhir Yâsîn Fahl, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002, c. 1, s. 416.

Tanımından da anlaşılacağı üzere icâzet metoduyla hadis alınırken, talebenin hocadan bir şey işitmeme ihtimali vardır. Yani şeyh, öğrencisine, ikisi de birbirine hadis okumasalar dahi icâzet verebilir. Bundan dolayı icâzet ilk dönem muhaddislerinin bir kısmına göre ilim yolcuğunu iptal etmesi gerekçesiyle muteber bir hadis alma yolu görülmemiştir.⁵²⁰ İbn Hazm da (v. 456) seleften, kimsenin bu şekilde ilim almadığını açıkladıktan sonra, icâzeti bidatla tavsif ederek caiz olmadığını söylemiştir.⁵²¹ Aynı şekilde bir kısım müteşeddid ulema da icâzetin bir bakıma “Benden duymadığın şeyleri sana rivayet etmen için müsaade ediyorum” demek olduğunu ifade edip, dinin, duyulmayan bir şeyin aktarılmasına cevaz vermediğini söylemişlerdir. Öyle ki bu grubun içerisinde icâzete “Benim adıma yalan söylemene izin veriyorum” şeklinde bakanlar dahi bulunmaktadır.⁵²² Şâfîilerden Mâverdî (v. 450), Kâdı Hüseyin (v. 462) Muhammed b. Sâbit el-Hucendî (v. 483); muhaddislerden Şu’be, İbrahim el-Harbî (v. 285), Abdullah b. Muhammed el-İsfahânî (v. 369), Ebû Nasr el-Vâilî (v. 444); Hanefilerden ise, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf (v. 182) ve Ebû Tahir ed-Debbas (v. 322) icâzet metodunu kabul etmeyen âlimlerden bazılarıdır.⁵²³ Hatîb el-Bağdâdî, Hasan-ı Basrî’den (v. 110) kendisine kadar 45 tane önde gelen muhaddisin icâzeti caiz gördüğünü söyleyerek, bu metodun geçmiş ulemadan beri muteber bir yöntem olduğunu ifade etmiştir.⁵²⁴ Fakat Arap yazısının henüz oturmadığı bir dönemde hadisleri bu şekilde rivayet etmek birçok probleme yol açtığından, hadisleri semâ ya da kıraat olmaksızın sadece icâzetle almak, çoğunluk tarafından hadisin sıhhatine engel oluşturan illetlerden sayılmıştır.⁵²⁵

Hadis almak maksadıyla yolculukların yapıldığı ve dolayısıyla rivayet döneminin devam ettiği ilk asırlarda icâzet metodunun caiz görülmemesi gayet anlaşılabilir bir durumdur.⁵²⁶ Fakat daha ilk asırdan itibaren kullanılmaya başlayan bir

⁵²⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 316.

⁵²¹ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm, *el-İhkâm fî usul’i’l-ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut: Dâru’l-Âfâk el-Cedîde, t.y., c. 2, s. 148.

⁵²² İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 266-8.

⁵²³ Babanzâde, *a.g.e.*, s. 415.

⁵²⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 313.

⁵²⁵ Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Seyyid el-Batayelsî, *el-İnsâf fî’t-tenbîh ‘ale’l-me’ânî ve’l-esbâb eletti evcebeti’l-ihtilâf*, thk. Muhammed Rıdvân ed-Dâye, 2. b., Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1983, s. 188-9.

⁵²⁶ İmam Mâlik’e icâzet metodu hakkında ne düşündüğü sorulduğunda, kerih gördüğünü ifade ettikten sonra “Böyle yapanlar kısa sürede çok fazla hadis tahammül etmek istiyorlar!” deyip, hoca talebe arasında herhangi bir münasebet bulunmadan rivayette bulunanları kiliseye hizmet etmeden papazlığa

metot olması sebebiyle önüne geçilememiş, bunun için icâzetteki bir kısım yetersizliklerin en aza indirilebilmesi için bu metoda bir takım şartlar getirilmiştir. Bu şartlara uymayan icâzet şekilleri ekseriyet tarafından sahih kabul edilmemiştir. Özetle bu şartlar şunlardır; yazılı metnin hoca tarafından okunup hatalarının tashih edilmesi,⁵²⁷ icâzet verilecek talebenin hadis rivayetine ehil olması,⁵²⁸ icâzeti verecek hocanın âlim, takva sahibi ve güvenilir olması,⁵²⁹ icâzeti verilen hadislerin rivayeti esnasında icâzet metodunu gösteren sîgalar kullanılması,⁵³⁰ yazılı olarak verilen icâzetin sözlü olarak da beyan edilmesi.⁵³¹ Tespit edebildiğimiz kadarıyla mutedil âlimler bu şartlar gerçekleştiğinde icâzetle rivayet edilen hadisleri makbul saymışlardır.

Buraya kadar sayılan metotlarda, rivayet ettiği hadisleri başkalarına rivayet edebilmesi hususunda şeyhin açıkça izni vardır. İ'lâm metodunda ise durum farklıdır. Şeyh bu metotta mücerret olarak kitabındaki yahut sahifesindeki hadislerin kendisine ait olduğunu belirtmiş, fakat rivayet hususunda herhangi bir açıklama yapmamıştır. İ'lâmda ki tartışma buradadır; mücerret olarak hadislerin şeyhe ait olduğunu bilmek rivayet için yeterli midir? Ayrıca şeyh; “Bunlar benim filancadan rivayetlerimdir, fakat bunları rivayet etmene müsaade etmiyorum” şeklinde bir beyanda bulunursa talebe bu hadisleri rivayet edebilir mi? Bu iki sorunun cevaplarını araştırmaya geçmeden önce i'lâm ile hadis almanın mütekaddimûn ulema nezdinde muteber bir yöntem olmadığı hususunda bir ittifak olduğunu belirtelim. Zira ilk dönem muhaddisler tarafından bu yöntemin kullanıldığına dair iki rivayet dışında başka bir bilgiye sahip olmadığımız gibi, bu iki

soyunanlara benzetmesi bunun bir göstergesidir. İmam Mâlik icâzeti bir takım şartlarla beraber kabul etmektedir. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 316-7.

⁵²⁷ Zührî (v. 124), İmam Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Yahya ez-Zühli (v. 258) ve Ahmed b. Sâlih el-Mısrî (v. 248) gibi âlimler, icâzet metoduyla rivayet edilen hadislerin talebeye izinden önce hoca tarafından incelenip yanlışlarının düzeltilmesini şart koşmuşlar aksi takdirde rivayeti geçersiz saymışlardır. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 332-3. Ayrıca İmam Mâlik, icâzet verenin neye icâzet verdiğini tam olarak bilebilmesi için icâzeti verilen metnin aslına mukabelesini şart koşmuştur. Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 317.

⁵²⁸ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 162-3; İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 164.

⁵²⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 317.

⁵³⁰ Ahmed Sâlih el-Mısrî, icâzete delalet eden sigalar kullanılmadığı müddetçe bu metodun geçersiz olduğunu söylemektedir. Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 332.

⁵³¹ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 164.

rivayetin sıhhati de tartışmalıdır.⁵³² Dolayısıyla i'lâm ile hadis almanın sonraki dönem âlimlerinin geçmişe kıyasla bir tesâhülü olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir.⁵³³

Şeyhin, iznini belirtmeden elinde bulunan rivayetlerin kendisine ait olduğunu belirttiği zaman, talebenin tahdîs edebilmesi hususunda –şeyh sika olduğu müddetçe– sonraki âlimler arasında icmâya yakın bir görüş birliği vardır.⁵³⁴ Son dönem hadis usulcülerinden Ahmed Muhammed Şâkir de (v. 1958) şeyh rivayete izin vermese bile, münâvele metoduna benzemesi sebebiyle i'lâmın, icâzetten daha kuvvetli bir yöntem olduğunu ifade etmektedir.⁵³⁵ Eğer şeyh, kendisine ait olduğunu belirttiği rivayetleri, talebesine tahdîs için izin vermezse bu konuda ihtilaf vardır. Râmhürmüzî, Kâdî İyaz ve Zâhirîler'den bir grup, şeyh talebesini rivayetten men etse dahi, i'lâm ettiği hadisleri talebenin rivayet edebileceğini söyler. Çünkü buradaki âlimlere göre şeyh, o hadislerin ona ait olduğunu belirttikten sonra geri dönmesine imkân yoktur, dolayısıyla talebenin oradaki rivayetleri tahdîs etmesi caizdir.⁵³⁶ Gazzâlî (v. 505)⁵³⁷, İbnü's-Salâh⁵³⁸ ve Nevevî⁵³⁹ gibi âlimler, şeyh izin vermediğinde rivayet etmenin caiz olmadığı görüşünü savunmuşlardır.

İ'lâm metodunun özellikle dördüncü asırdan sonra yaygınlaştığı göz önünde bulundurulursa, bu yöntemle hadis almanın geçmiş âlimlere göre hadis tahammülünde bir tesâhül olduğu görülür. Özellikle şeyh izin vermese dahi bazı âlimlerin mücerret i'lâm ile rivayete izin vermeleri, izin vermeyenlere nazaran daha geniş mütesâhil bir yaklaşımdır. Çünkü eğer şeyh hadislerini kabul ettiği halde rivayetine müsaade etmiyorsa, kendince bir sebebi olabileceği gibi karşısındaki râviyi sika saymamış da

⁵³² Bu rivayetlerin ilki şu şekildedir: Ubeydullah Ömer b. Hafs (v. 147), Zührî'ye gelerek; “Bunlar senin rivayetlerin mi?” diye sormuş, Zührî de “Evet, benim rivayetlerimdir” diyerek kabul etmiştir. İkincisi ise: İbn Cüreyc Hişâm b. Urve'ye; “Falancaya verdiğin sahifedeki rivayetler senin hadislerin mi?” diye sorunca, Hişâm b. Urve “Evet” demiştir. Bu iki rivayetin tahlil ve tenkidi için bkz. Rıfat b. Fevzî Abdülmuttalib, *Tevsîku's-sünne fi'l-karni's-sâni'l-hicrî üsesühû ve't-ticâhetüh*, 1. b., Mısır: Mektebetü'l-Hanancî, t.y., s. 224-6.

⁵³³ Rivayet yöntemleri hakkında araştırma yapan Ahmet Demirci de bu metodun h. 4. asra kadar pek mevcut olmadığını söylemektedir. Ahmet Demirci, “Rivayet Formülleri”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III, (1986), s. 188.

⁵³⁴ Subhi Sâlih, *a.g.e.*, s. 78.

⁵³⁵ Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Ba'isu'l-hasîs*, s. 153.

⁵³⁶ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 110.

⁵³⁷ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, thk. Muhammed Abdüsselam Abdüşşâfi, 1. b., y.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993, s. 131.

⁵³⁸ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 176.

⁵³⁹ Nevevî, *et-Takrib*, s. 65.

olabilir. Dolayısıyla bildirdiği rivayetleri talebenin hocasının ikazına uyararak rivayet etmemesi daha uygun gözükmektedir. Bu yüzden bu metotta izinsiz olarak yapılan rivayetleri makbul sayan âlimlere tesâhül göstermişlerdir denilebilir.

1.3. VASIYYET VE VİCÂDE

Vasıyye bi'l-kütüb şeklinde de terimleşen vasiyyet, hadis ıstılahında bir şeyhin vefatından önce ya da sefere çıkmadan evvel bir şahsa elindeki kitaplarını yahut sahifelerini vasiyet etmesi manasında kullanılır.⁵⁴⁰ Vicâde ise bir kimse tarafından çağdaşı olsun ya da olmasın rivayet yoluyla kendisine gelmiş olmayan hadislerin veya kitapların ele geçirilmesi anlamına gelir.⁵⁴¹

Hatîb el-Bağdâdî; ilk dönemden pek çok âlimin, vefatlarından sonra kitap ve sahifelerinin yakılmasını yahut bir şekilde imha edilmesini vasiyet ettiklerini söylemektedir.⁵⁴² Burada mütekaddimûn ulemasının, yazdıklarının ehli olmayanların eline geçmesi kaygısı taşıdıkları açıktır. İbn Sîrîn'in (v. 110), Eyûb es-Sehtiyânî'nin (v. 131) kendisine gelerek Ebû Kılâbe'nin (v. 107) vasiyet ettiği kitabından hadis rivayet edip edemeyeceğini sorması üzerine, soru soran şahsı muhayyer bırakması daha ilk asırda vasiyyet metoduyla hadis rivayetine delil getirilmektedir.⁵⁴³ Fakat bu haberin tüm tarikleri toplandığında olayın tek bir kişiye kitap vasiyeti değil de, Eyyûb'un hocası tarafından sika kabul edildiği için ağzından dinleyemediği rivayetleri, kitabından alarak nakletmesine müsaade ettiği anlaşılır ve bu bir bakıma icâzetli münâvele sayılır.⁵⁴⁴

Hicrî birinci ve ikinci asırda kitaplarını vasiyyet metodu ile rivayet eden muhaddisler varsa da⁵⁴⁵ bunlar birkaç kişidir ve çoğunluk Hatîb el-Bağdâdî'nin belirttiği gibi kitaplarının imha edilmesini vasiyet etmişlerdir. Ayrıca cerhte müteşeddidiği ile bilinen Yahya b. Ma'în'in bir râviyi, vasiyyet edilen bir sahifeyi

⁵⁴⁰ Muhammed Accâc el-Hatîb, *Usulu'l-hadis 'ulûmuhû ve mustalahuhû*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2006, s. 157.

⁵⁴¹ Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 4. b., Ankara: OTTO Yayınları, 2015, s. 64.

⁵⁴² Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu'l-'ilm*, s. 60.

⁵⁴³ Râmhürmüzî, *a.g.e.*, s. 459.

⁵⁴⁴ Rivayetin diğer varyantları için bkz. Yakub b. Süfyân el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târih*, thk. Ekrem Ziya el-Umerî, 2. b., Beyrut: Müessesü'r-Risâle, 1981, c. 2, s. 88; c. 3, s. 22-3.

⁵⁴⁵ Kitaplarını vasiyyet metoduyla bırakan âlimlerin örnekleri için bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. 6, s. 16; c. 5, s. 375; c. 7, s. 412; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târih*, c. 2, s. 185, 436, 713-4.

taşıdığı için cerh ettiği de bilinmektedir.⁵⁴⁶ Ahmed b. Hanbel'in, Ebû Kılâbe'nin vasiyyeti rivayetini *İlel*'inde zikrettiği göz önüne alındığında,⁵⁴⁷ onun da vasiyyet metodu ile rivayet edilen hadisleri muallel saydığı söylenebilir. Kâdı İyâz gibi bir takım âlimler vasiyyet metodunu i'lâm ve münâveleyle benzeterek kabul etmişlerse de⁵⁴⁸ İbnü's-Salâh buna şiddetle karşı çıkarak, vasiyyet metodunun adı geçen hadis alma yöntemleriyle hiçbir alakası olmadığını, iki metodun bir dayanağı olmasına rağmen vasiyyetin farklı olduğunu söylemiştir.⁵⁴⁹

Vasiyyet metodu, diğer hadis tahammül şekillerine bakıldığında en zayıf hadis rivayet etme şekli gözükmektedir. Gerek seleften çok az örneği olması, gerekse muhaddislerin çoğunluğunun bu metodu reddetmelerinden dolayı, vasiyyeti kabul edenlerin ekseriyete nazaran bir tesâhül içinde oldukları söylenebilir.

Semâ, icâzet ya da münâvele olmaksızın hadisi doğrudan bir kitap yahut sahifeden nakletme şekli olan vicâde metodu,⁵⁵⁰ en problemlî hadis rivayet etme şeklidir. İlk dönemlerde muhaddisler bu yolla elde edilen kitap yahut sahifeyi bir şeyhe arz etmeden rivayet edilemeyeceği hususu üzerinde ısrarla dursalar da⁵⁵¹ bunun önu ilk asırdan beri alınamamıştır.⁵⁵² Bu metodun tasvip edilmemesindeki en önemli sebep, hadislerin yazıya geçirildiği dönemde hareke vs. konmadığı gibi Arap harflerinin tam olarak yerleşmemesinden ötürü râvilerin metinleri hatalı okumalarıdır.⁵⁵³ Hatta vicâde yöntemiyle hadis rivayet eden râviler "sahafî" denilerek cerh edilmişlerdir.⁵⁵⁴ Fakat ileri

⁵⁴⁶ Ebû Zekerîya Yahya b. Ma'in, *Târih-u Yahyâ b. Ma'in*, thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf, 1. b., Mekke: İhyâu't-Türâsi'l-İslâmî, 1979, c. 4, s. 146.

⁵⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *İlel ve ma'rifetu'r-ricâl*, thk. Vasiyullah b. Muhammed Abbas, 2. b., Riyad: Dâru'l-Hânî, 2001, c. 2, s. 386.

⁵⁴⁸ Kâdı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 115

⁵⁴⁹ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 177.

⁵⁵⁰ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 178.

⁵⁵¹ Fesevî, *a.g.e.*, c. 2, s. 734.

⁵⁵² Hicrî birinci asırdan itibaren vicâde yoluyla rivayet edenlerin isim ve örnekleri için bkz. Ahmet Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 77-8. Ayrıca bkz. Halit Özkan, "Vicâde", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, c. 43, s. 100.

⁵⁵³ Mehmet Efendioğlu, "Musahhaf", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, c. 31, s. 230.

⁵⁵⁴ Örneğin dedesinden hadis rivayet etmesiyle meşhur olan Amr b. Şuayb'ı (v. 118) Yahya el-Kattân, vicâde ile hadis rivayet ettiği için ağır bir cerh ifadesi olan "vâhî" ile mecruh saymıştır; İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dil*, c. 6, s. 238. Diğer örnekler için bkz. Râmhürmüzi, *a.g.e.*, s. 212; Ebû'l-Hasen Ali b. Abdillâh b. Cafer es-Sa'dî, *Suâlât-u İbn-i Ebî Şeybe li-Ali b. el-Medîni*, thk. Muvaffak Abdullah

ki zamanlarda kitap ve sahifeler çoğalınca, muhaddisler metinlerden hadis rivayet etmeye başlamıştır. Bunun en meşhur örneği olan, Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah'ın (v. 290) babasının el yazısıyla bulduğu rivayetleri tahdîs etmesidir. Bu hususta Sehâvî ve Ahmed Muhammed Şâkir, başta Abdullah olmak üzere bu şekilde hadis rivayet eden meşhur muhaddislerin genellikle müellifin yakın ve önde gelen talebeleri olduğunu, dolayısıyla yazı ile buldukları rivayetleri hocalarından dinlemiş olma ihtimali olduğunu ifade etmişlerdir.⁵⁵⁵ Hadis kitapları yaygınlaşınca vicâdenin artık zorunlu bir hal aldığını beyan eden İbnü's-Salâh, hadis kitaplarıyla amel etmenin rivayete bağlı olursa imkânsız olacağını, bundan dolayı da hadislerle amel etmenin kapısının kapanacağını söylemiştir.⁵⁵⁶

Hadis tahammülünde tespit edebildiğimiz kadarıyla teşeddüd ve tesâhül gösterilen noktalar bu şekildedir. Özellikle hadis kitaplarının yazıya geçirilip yaygınlaşmasıyla birlikte muhaddisler zamana uygun olarak kitaptan rivayet etmeyi, ilk zamanlara kıyasla daha geçerli bir yöntem kabul etmişlerdir. İbnü's-Salâh'ın da ifade ettiği gibi, hadis rivayeti ve hadisle amelin aksamaması için olması gereken budur. Dolayısıyla burada hala semâ ve diğer yöntemlerde ısrarcı olmak işi zora sokmaya çalışmaktır. Hadiste tahammül metotlarındaki teşeddüd ve tesâhül noktalarından sonra, rivayet esnasında gösterilen tesâhül ve teşeddüd noktaları tespit edilmeye çalışılacaktır.

2. HADİSLERİN RİVÂYETİNDE (EDÂSINDA)

Edâ, hadis terminolojisinde; “bir hadisi usulüne uygun olarak başkasına nakletmek”⁵⁵⁷ manasında kullanılır. Burada da tıpkı hadis tahammülünde olduğu gibi bir takım tesâhül ve teşeddüd noktaları bulunmaktadır. Hadisin bir başka şahsa nakli, ezberden yahut bir hadis metninden yapılır. Bu iki metot için de hadis uleması bir takım kaideler belirlemiştir. Muhaddisler içerisinde, “Ezberden mi yahut kitaptan mı hadis rivayeti üstündür?” meselesi tartışmalı olup bu konuda üç görüş vardır. Bunlar özetle şu şekildedir:

Abdülkâdir, 1. b., Riyad: Mektebetü'l-Ma'arif, 1984, s. 104; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, c. 1, s. 231; Zehebî, *Mizân*, c. 3, s. 265.

⁵⁵⁵ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, c. 3, s. 25; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Ba'isu'l-hasis*, s. 127.

⁵⁵⁶ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 180-1.

⁵⁵⁷ Aydınlı, *Hadis Istılahları*, s. 49.

Çoğunluğunu Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik gibi fakih muhaddis olan âlimlerin oluşturduğu gruba göre; bir râvi ancak ezberinde olan hadisleri rivayet edebilir. Ezberlemediği hadisleri kitaptan okuyarak rivayet etmesi makbul değildir. Bu konuda İmam Mâlik'ten gelen bir rivayette; bir talebesi kendisine gelerek; “Bir kimse sika olsa fakat hadisleri ezberlemese, ondan rivayet caiz midir?” diye sorduğunda “Hayır” demiştir. Soru soran devamla: “Peki kendisine getirilen hadis kitaplarını gösterip ‘bunları semâ yoluyla aldım’ diyen sikadan hadis rivayet edilir mi?” diye sormuş; İmam Mâlik de; “Hayır; çünkü geceleyin birisinin gelip hadislerinin arasına ziyade bulunmasından endişe ederim” diyerek cevaz vermemiştir.⁵⁵⁸ Bu grupta olan bazı âlimler, kitaptan rivayet edilebilmesi için asıl nüshanın kitap sahibinin elinden hiç çıkmamış olması gerektiğini şart koşmuşlardır. Burada özellikle sika bir râviye dahi kitaptan rivayete cevaz verilmemesi, teşeddüd olarak değerlendirilebilir.⁵⁵⁹

İkinci grupta; kitaptan rivayet ederken değil asıl nüshadan, rivayet edilecek metni aslı ile mukabele etmeden kitaptan rivayet edilmesine izin verenler vardır. Bu muhaddisler aynı zamanda kendisine getirilen hadis metinlerine; “Buradaki rivayetler senindir” denildiği zaman, getirilen kitaba bakmaksızın, içindeki hadislerin rivayetine cevaz verirler. Hâkim, onun zamanında böyle muhaddislerin pek çok olduğunu fakat hepsinin de cerh edilmesi gerektiğini söylemiştir.⁵⁶⁰ Bu gruptaki muhaddislerin, bu hususta tesâhül gösterdiği ise aşikârdır.

Üçüncü grupta ise İmam Nevevî'nin “orta yol” olarak vasıflandırdığı metot vardır.⁵⁶¹ Bu gruptaki âlimler, hadis nüshalarının asılları ile titiz bir şekilde mukabele edildikten sonra hadislerin kitaptan rivayet edilebileceğine cevaz vermişlerdir. Dolayısıyla bu âlimler, hıfz konusunda birinci gruptakiler gibi teşeddüd göstermemiş, mukabele edilmemiş kitaptan rivayet konusunda da ikinci gruptakiler kadar gevşek

⁵⁵⁸ Süyûtî, *Tedribu'r-râvi*, c. 1, s. 527.

⁵⁵⁹ Bazı Hanefî muhaddisler, Ebû Hanîfe'nin; râvinin hadisi, işittiği andan naklettiği ana kadar ezberinde muhafaza etmesinden hareketle mezhep imamlarının mana ile hadis rivayetini geçersiz saydıkları hükmüne varmışlardır. Fakat Ebû Hanîfe, hadislerin ezberlenmesini, rivayetlerin nakledilmesi için değil muhafaza edilmesi için gerekli görmektedir. Bkz. Mutlu Gül, *a.g.e.*, s. 133.

⁵⁶⁰ Hâkim, *Ma'rifet-u 'ulûmi'l-hadis*, s. 15.

⁵⁶¹ Nevevî, *et-Takrib ve't-teysîr*, s. 72.

davranmamışlardır. Kitaptan rivayeti belli şartlarda caiz görenler, muhaddislerin ekseriyetini oluşturmaktadır.⁵⁶²

Edâ metotlarında âlimlerin gösterdiği tutumlar özetle bu şekildedir. Bundan sonraki başlıklarda, hadisi rivayet ederken, âlimlerin ezbere ve kitaptan rivayette istediği şartlarla, mana ile rivayet hususunda gösterdikleri teşeddüd ve tesâhül noktaları ele alınacaktır.

2.1. EZBERE VE KİTAPTAN RİVAYETTE TESÂHÛL VE TEŞEDDÛD

Hadisler, yazıya geçirilmeden önce hicrî ikinci asrın ortalarına kadar çoğunlukla hafızadan rivayet edilmiştir.⁵⁶³ Dolayısıyla muhaddisler, hadisleri ezbere en iyi şekilde nakledebilmek için bir takım şartlar vaz etmişlerdir. Çalışmanın bu kısmında ezbere ve okuyarak hadis rivayet ederken özellikle müteşeddid ulemanın işi sıkı tuttuğu noktalar ve şartlar tespit edilmeye çalışılacaktır.

Hadis âlimleri, sika râvinin olmazsa olmaz şartı adalet ve zapt vasfından sonra hafızadan hadis rivayet edecekler için bir takım hususi şartlar daha koşmuşlardır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu şartlar şunlardır:

Muhaddislerce meşhur ve hadis ilminde ehil olmak. Abdurrahman b. Yezîd (v. 153) ile müteşeddid âlimlerden Şu'be, hadis ilminin sadece meşhur olan kimselerden alınması hususunda ısrarcı olmuşlardır.⁵⁶⁴ Bu şartı sıkı bulan bir grup âlimse râvinin zapt şartını taşımasının yeterli olduğunu, hadis ilminde şöhret bulmasının zorunlu olmadığını söylemiştir.⁵⁶⁵

İkinci olarak, râvinin hadisi sahifelerden değil, güvenilir bir şeyhin ağzından direk olarak alması gerektiği söylenmiştir. Bu hususta Süleyman b. Musa (v. 119); hadisleri sahifelerden ezberleyenlerden (sahafilardan) alınmaması gerektiğini ifade

⁵⁶² Bu üçlü taksimin detayı için bkz. İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 208-10.

⁵⁶³ Tâhir el-Cevâbî, *el-Cerh ve't-ta'dil*, s. 320.

⁵⁶⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 161.

⁵⁶⁵ Tâhir el-Cevâbî, *a.g.e.*, s. 321.

etmiştir.⁵⁶⁶ Burada hadis metinlerini tashif ve tahriften korumaya çalışmak maksadı açıktır.

Üçüncü şart, hadisleri kitaptan ezberleyecek olanlar için koşulan şarttır ki bu şart bir diğer şarta göre tesâhül gibi gözükmese de tam olarak öyle değildir. Bu konuda Hatîb el-Bağdâdî, râvi bir hadisi kitaptan ezberleyecekse önce onu hocasından semâ etmesini, sonra titizlikle yazıya geçirdikten sonra ezberleyip rivayet etmesinin bir sakıncası olmadığını söylemektedir.⁵⁶⁷ Buradaki kitabet, hadisi ezberledikten sonra yazmak için bir ruhsat gibi gözükmektedir. Zira Hatîb el-Bağdâdî'nin “bir sakıncası yoktur” demesi, ezberden sonra kitabete izin vermiş izlenimini uyandırmaktadır.

Dördüncü şart; -tedlîs ihtimaline binaen- râvi semâ esnasında uyanık olmalıdır. Şu'be, Katâde'den hadis dinlerken son derece dikkatli olduğunu, “haddesenâ” ibaresini kullandığında hadisini yazdığını, mutlak olarak “filanca dedi ki” dediğinde o hadisi almadığını söylemiştir.⁵⁶⁸

Son şart da, özellikle müteşeddîd ulemadan İbn Mehdî ve İmam Mâlik'in belirttiği gibi râvi rivayet edeceği hadisi ezberine aldığı çok iyi bellemiş olmalıdır. İbn Mehdî bu hususta Kur'an ayeti ve adı gibi ezberlemediği müddetçe bir râvinin ezberlediği hadisi rivayet etmesinin haram olduğunu söylemiştir.⁵⁶⁹ İmam Mâlik ve İbn Ma'in'in de, bir hadisin bir kısmından şüphe ettiği anda tamamını terk ettikleri nakledilmektedir.⁵⁷⁰ Ebû Nuaym el-İsfahânî (v. 430); “Hadis, bu ilmi taşımada güvenilir olan, ricâl ilmini iyi bilen ve rivayet iyice hafızasına yerleşinceye kadar hadisi tekrar eden kimselerin dışından alınmaz”⁵⁷¹ demektedir. Görüldüğü üzere burada âlimler, ezberlediği hadisi rivayet etmeden önce hadisin metnini iyi bir şekilde ezberlemeyi şart koşmuş, ufak bir tereddüt olduğu anda hadisi terk etmişlerdir.

Buraya kadar sayılan şartlar ezberlediği hadisi rivayet ederken özellikle müteşeddîd ulemanın koyduğu şartlardır. Bilindiği üzere hadisler hafızanın dışında özellikle ikinci

⁵⁶⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 162.

⁵⁶⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 164.

⁵⁶⁸ a. yer.

⁵⁶⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 167.

⁵⁷⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 234.

⁵⁷¹ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 165.

asırdan sonra yazılı metinlerden de rivayet edilmiştir. Bazı muhaddisler, hadisler yazıya geçirildikten sonra özellikle kitaptan hadis rivayet edilmesine özen göstermişler ve bu tarz rivayetler için bir takım şartlar tespit etmişlerdir. Örneğin Mervan b. Muhammed (v. 210), bir râvi ne kadar sika olursa olsun, unutmaktan müstağni kalamayacağını söylemiş, tereddüt ettiğinde yazdığı hadislere bakmasının kendisi için güzel bir tutum olduğunu, bunun da sikaliğine zarar vermeyeceğini ifade etmiştir.⁵⁷² Ahmed b. Hanbel'in oğlu da; babasının kitaba bakarak hadis rivayet etme konusunda çok hassas olduğunu, kitaba bakmadan ezbere rivayet ettiği hadislerin yüzü geçmeyeceğini söylemiştir.⁵⁷³ Burada Ahmed b. Hanbel'in hafızası ile ilgili akıllara bir şüphe gelebilir lakin hafızasının sağlamlığı muhaddislerce meşhurdur. İbnü'l-Medîni onun için; "Kendisi yalnızca kitaptan hadis rivayet etmesine rağmen zamanımızda hafızası ondan daha sağlam biri yoktu. O, bu konuda bize güzel bir örnek oldu" demiştir.⁵⁷⁴ Buradan anlaşılmaktadır ki Ahmed b. Hanbel, kitaptan hadis rivayet etmeyi hafızasının zayıflığından değil hadislerin selameti için yapmıştır. Fakat rivayet zamanlarının başlangıcında hadislerin yazılmaması hususunda Evzaî⁵⁷⁵ ve İmam Mâlik gibi teşeddüd gösteren muhaddisler de vardır. İmam Mâlik, hadislerin ezberlendikten sonra yazılı metinlerin imha edilmesi görüşünü savunmaktadır.⁵⁷⁶

Kitaptan rivayete ruhsat veren âlimlerin büyük bir kısmı, bu metot için bazı şartlar koşmuşlardır. Bunların başında rivayet edilen metnin, semâ yolu ile alınan asıl metinle mukabelesi gelmektedir. Bundaki amaç, harekeler olmadan yazılan hadis metinlerini hata ve tahriften korumaktır. Konuyla ilgili olarak Urve b. Zübeyr (v. 94), oğluna, hadisleri yazdıktan sonra mukabele edip etmediğini sormuştur. Oğlu; "Hayır, etmedim" deyince, "O zaman sen onları yazmadın" şeklinde cevap vermiştir.⁵⁷⁷ Aslı ile mukabele edilmeyen nüshadan yapılan hadis rivayeti ekseriyete göre caiz olmasa da,⁵⁷⁸ bir takım âlimler; nüshayı yazan kimse sika olur, yazılan metin başka bir asıl nüshadan yazılır ve bu sahifeyi yazan kimse de elindekini mukabele etmeden rivayet ettiğini söylerse o kimsenin mukabele edilmemiş metinden rivayette bulunmasını caiz

⁵⁷² Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 229.

⁵⁷³ Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Hilyetu'l-evliyâ*, c. 9, s. 165.

⁵⁷⁴ a. yer.

⁵⁷⁵ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 182-3.

⁵⁷⁶ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, c. 3, s. 40.

⁵⁷⁷ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, s. 544.

⁵⁷⁸ Hâkîm, *Ma'rifet-u 'ulûmi'l-hadîs*, s. 15.

görmüşlerdir.⁵⁷⁹ Fakat Kâdî İyâz, bu şartlar yerine gelse dahi böyle bir sahifeden rivayetin asla caiz olmadığını söylemiştir.⁵⁸⁰ Kanaatimizce burada mutedil olan, cumhurun da kabul ettiği, mukabele edilen nüshadan rivayet edilebileceği görüşüdür. Mukabele olmadan rivayet edilebileceğini söyleyenlerin mütesâhil olduğu söylenebilir. Ayrıca Ebû Hanife ve bir takım Şâfiî'lere göre, semâ yoluyla aldığı hadisi hatırlamayıp da kitabında bulanların, o hadisi rivayet etmeleri caiz değildir. Ebû Yusuf (v. 182), İmam Muhammed (v. 186) ve İmam Şâfiî ise bunun caiz olduğunu söylemişlerdir.⁵⁸¹ İbnü's-Salâh da, eğer yazının güvenilir olduğu kesin, râvi de metinde değişiklik olup olmadığını tespit edebilecek kadar salahiyet sahibi ise metne güvenebileceğini; aksi takdirde unuttuğu hadisin rivayetinin kesinlikle caiz olmadığını söylemiştir.⁵⁸²

Görüldüğü üzere, tahammülde olduğu gibi hadislerin rivayetlerinde de âlimlerin teşeddüd ve tesâhül gösterdikleri noktalar vardır. Bunlar rivayet döneminden, kitaplardan nakil dönemine kadar farklılık arz etmiştir. Bir muhaddisin geçerli saydığı bir metot, başka bir âlim tarafından geçerli sayılmayabilmiştir. Hatta muhaddislerin bir metot için farklı kıstaslar şart koştukları da olmuştur. Dolayısıyla bu farklılıklar, hadislerin sıhhatinin âlimden âlime değişmesine sebebiyet vermiştir. Bugün, hadisleri tashîh yahut taz'if ederken âlimlerin bu yaklaşımları göz önünde bulundurulmalı, senet tenkidinden sonra ittisal araştırılırken, değişen zaman şartları dikkate alınarak muhaddislerin tahammül ve edâ metotlarından istifade edilmelidir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla ezbere ve kitaptan hadis rivayetinde teşeddüd ve tesâhül noktaları buralardır. Bir sonraki başlıkta ise hadisi mana ile rivayet hususunda gösterilen tutumlar ele alınacaktır.

2.2. MANA İLE RİVAYETTE TESÂHÜL VE TEŞEDDÜD

Hadis metinleri lafzen ve manen olmak üzere iki şekilde rivayet edilmektedir. Lafzen rivayette râvi, hadisi şeyhinin ağzından duyduğu gibi nakleder. Manen rivayette ise hocasının ağzından duyduğu lafızlarla değil, anlam bakımından onları

⁵⁷⁹ Nevevî, *a.g.e.*, s. 69.

⁵⁸⁰ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 158-9.

⁵⁸¹ Nevevî, *a.g.e.*, s. 73

⁵⁸² İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 117.

karşılayabilecek kelimelerle değiştirip hadisin anlamını isabet ettirecek şekilde rivayet eder.⁵⁸³ Hadislerin lafzen ve manen rivayet edilmesi hususu da muhaddislerin teşeddüd yahut tesâhül gösterdiği noktalardan biridir.

Hadis âlimleri özellikle şifahi rivayetin yaygın olduğu ilk zamanlarda, hadislerin lafzı ile rivayeti hususunda işi çok sıkı tutmuşlar, “vâv” harfi yerine “fe” harfi kullanılmasına dahi razı razı olmamışlardır. Bu hususu A‘meş (v. 148); “Hadis ilmi, zamanında öyle kimselerin elindeydi ki onlar, hadis metnine bir “vâv, elif, yahut dâl” harfi eklemektense gökten yere düşmeyi tercih ederlerdi” diyerek dile getirmiştir.⁵⁸⁴ Tabiûn döneminden olan A‘meş’in bu titizliği göstermesi normaldir. Zira ashaptan pek çok kimsenin lafzen rivayet hususunda çok titiz olduğu bilinmektedir.⁵⁸⁵ Lakin gerek sahabe döneminde gerekse sahabe sonrasında hadislerin mana ile rivayet edildiği olmuştur.⁵⁸⁶ Dolayısıyla bu hususta âlimler iki farklı görüşü benimsemişlerdir. İbn Avn (v. 151), lafız üzerinde titizlikle duran ve manen rivayete cevaz veren üç âlimle karşılaştığını söylemiştir. Birinci grupta; Kasım b. Muhammed (v. 107), Recâ b. Hayve (v. 112) ve Muhammed b. Sîrîn (v. 110)’in isimlerini; ikinci grupta Hasan-ı Basrî, Şa‘bî (v. 104), ve İbrahim en-Nehaî’nin (v. 96) isimlerini zikretmiştir.⁵⁸⁷ İbn Sîrîn bu konuda o kadar titizdir ki, eğer hadisi aldığı râvi hadisi lahin⁵⁸⁸ yaparak rivayet ederse o da aynı şekilde hadisi lahinli olarak rivayet etmiştir.⁵⁸⁹ Zührî (v. 124), İmam Şâfî, Yahya b. Sa’îd el-Kattân, Sevrî, Vekî’ b. el-Cerrah (v. 197) gibi âlimler ise haramı helal, helali haram yapmadığı müddetçe hadislerin mana ile rivayetine cevaz vermişlerdir.⁵⁹⁰

Kanaatimize göre İmam Mâlik, mana ile rivayet hususunda mutedil bir yol izlemiştir. Zira İmam Mâlik’e göre merfû rivayetlerde “bâ, yâ ve tâ” harflerinin dahi değiştirilmesi caiz değilken, merfû rivayetler dışında kalan merviyâtta manen rivayet

⁵⁸³ İbn Receb, *Şerh-u ‘İlel*, c. 1, s. 116. Mana ile rivayet hususunda ayrıntılı bilgi için şu çalışmalara bakılmalıdır: Selman Başaran, “Hadislerin Lafız ve Mana olarak Rivayeti Meselesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III, (1991), s. 52-64; Abdullah Hikmet Atan, *Mana ile Hadis Rivayeti*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul, 1999; Enbiya Yıldırım, “Hadislerin Manayla Rivayeti”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I, (1996), s. 299-307.

⁵⁸⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 177.

⁵⁸⁵ Râmhürmüzî, *a.g.e.*, s. 538.

⁵⁸⁶ Örnekleri için bkz. Babanzâde, *a.g.e.*, s. 449-51.

⁵⁸⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li-ahlâki’r-râvi*, c. 2, s. 17.

⁵⁸⁸ Lahn: Hadisi okurken yahut rivayet ederken i‘râb hatası yapmak, sözü Arap dilinin kaidelerine aykırı olarak okumak. (Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 86.)

⁵⁸⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 186.

⁵⁹⁰ Sehâvî, *a.g.e.*, c. 3, s. 145.

caizdir.⁵⁹¹ Ahmed b. Hanbel, İmam Müslim (v. 261) ve Ebû Dâvûd da (v. 271) hadis lafızlarında titizlik gösteren, tek bir harf değişse dahi buna metinde işaret eden muhaddislerdendir.⁵⁹² Mâlikî mezhebine mensup Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (v. 544) ise mana ile rivayetin sahabe dönemine mahsus olduğunu, onların dışında kalan kimselerin anlamı bozmasalar dahi mana ile hadis rivayet edemeyeceğini belirlemiştir.⁵⁹³

İbnü's-Salâh da merfû olsun ya da olmasın hadislerin manen rivayet edilebileceğine cevaz vermiştir. Kendisine göre manen rivayet yapabilecek şartları taşıyan râviler⁵⁹⁴ hadislerin lafzındaki manayı yakalama hususunda muktedirse rivayetleri manen nakledebilir. Fakat bu husus şifahi rivayet dönemi için geçerlidir. Hadisler kitaplardan nakledildiği zaman kesinlikle oradaki metne bağlı kalınmalı, kitaplardaki lafızlar hiçbir şekilde değiştirilmemelidir.⁵⁹⁵

Görüldüğü üzere hadisleri manayla rivayet ederken şifahî rivayet döneminden uzaklaştıkça bir tesâhül görülmektedir. Fakat buradaki tesâhül zaman içerisinde gelişen şartlara uygun olan bir tesâhüldür. İlk dönemlerde yazı malzemesinin az olması, muhaddisleri ezbere rivayeti mecbur bırakmıştır. Dolayısıyla burada teşeddüd, metinlere harfi harfine bağlılık şeklinde ortaya çıkmış, lafza bağlı kalınmayan rivayetleri, bu konuda titizlik gösteren âlimler geçersiz saymışlardır.

⁵⁹¹ Kâdî İyâz, *a.g.e.*, s. 178.

⁵⁹² Tâhir el-Cevâbî, *a.g.e.*, s. 332.

⁵⁹³ Muhammed b. Abdillâh Ebû Bekir ibnü'l Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdülkâdir Ata, 3. b., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003, c. 1, s. 35-6.

⁵⁹⁴ Bu şartların neler olduğu için bkz. İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 212-3.

⁵⁹⁵ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 214.

SONUÇ

Cerh-ta'dîl, tahammül ve edâ sahalârında, teşeddüd ve tesâhülün hadislerin tashîh ve taz'îfine etkisi konusunda yaptığımız araştırmadan elde ettiğimiz sonuçlar şunlardır:

Bu kavramlar sözlük anlamlarına uygun bir şekilde, hicrî birinci asırdan beri muhaddisler tarafından hadis ilminde ıstılahî manada kullanılmıştır. Teşeddüd ve tesâhül ibareleri her ne kadar hadisçiler tarafından ilk dönemlerden beri kullanılsa da, müteşeddid, mütesâhil ve mutedil taksimini ilk kez sekizinci asırda Zehebî yapmıştır. Kendisinden sonra bu taksim kabul görmüş ve günümüze kadar onun yaptığı minval üzere devam etmiştir.

Râvilerin cerh-ta'dîl durumunu bildiren eserlerde ve hadis usulü kitaplarında, mütesâhil ve müteşeddid âlimlerin tutumu hususi olarak belirtilmiştir. Muhaddisler, müteşeddid âlimlerin bir râviyi cerhte, mütesâhil âlimlerinse ta'dildeki teferrütlerinde itibara alınmaması gerektiğini söylemişlerdir.

Rivayet ve tenkit aynı anda başladığı için teşeddüd ve tesâhülün başlangıç zamanını tespit etmek zordur. Her insan farklı mizaçta yaratılmış ve âlimlerin hadis ilmindeki tenkit faaliyetlerine bu karakterleri de yansımıştır. Dolayısıyla sahâbe döneminden günümüze kadar hadis tenkidinde titizlik ve müsamaha gösteren münekkitler bir arada bulunmuştur.

Âlimlerin müteşeddid, mütesâhil yahut mutedil olarak vasıflandırılması, ricâl tenkidinde –çoğunlukla- gösterdiği tavra göredir. Müteşeddid olmakla vasıflanan bir âlim, özellikle adalete taalluk eden hususlarda, diğer muhaddislerce cerh sebebi sayılmayan sebeplerle râvileri mecruh sayabilmiştir. Lâkin yer yer cerh ettiği râvilerden hadis olarak müsamaha gösterdikleri de olmuştur. Aynı şekilde cerh-ta'dilde mütesâhil addedilen bir hadis münekkidi, hadis tahammül ve rivayeti noktasında müteşeddid davranabilmiştir.

Ricâl tenkidinde titiz davranan âlimler hususi ve umûmî olarak teşeddüd gösterenler olmak üzere iki gruba ayrılabilir. Hususi bir sebebe bağlı olarak ricâl

tenkidinde işi sıkı tutan âlimler, bağlı oldukları mezhebe gösterdikleri taassuptan yahut bir bölgeye olan tutumlarından dolayı râvileri cerh etmişlerdir. Bu âlimler için hadis ilminde daha çok müteannit sıfatı kullanılmaktadır. Müteannit âlimlere göre; onların itikâdî yahut amelî mezhebenden olmayanlarla, güvenilir saymadıkları bir bölgenin/şehrin râvilerinin tamamı mecruhtur. Umûmî olarak teşeddüd gösterenler ise belli bir sebebe bağlı kalmamışlar, kendilerince cerhi gerektiren nedenlerden dolayı râvileri cerh etmişlerdir. Cerh-ta'dilde, işi sıkı tuttıkları için müteşeddîd âlimlerin ta'dilleri tereddütsüz kabul edilmiş, cerhleri ise başka âlimlerin hükümleri araştırılıp onlara muvafakat ettiklerinde makbul sayılmıştır.

Müteşeddîd ulema özellikle adalet mefhumunda çok titizlik göstermişlerdir. Bundan dolayı onlara göre cerh sebebi olmayan birçok husus diğer muhaddislerce cerh sebebi olarak sayılmamıştır. Biyografilerinden de anlaşıldığı üzere, hayatlarında da sert mizaçlı olan müteşeddîd âlimler, nassları korumadaki hassasiyetlerinden dolayı özellikle râvilerin mürüvvetleri hususunda titiz davranmışlardır. Adaleti zedeleyen ufak bir kusur gördüklerinde, kusur gördükleri râviden hadis almayı reddetmişlerdir.

Cerh-ta'dilde teşeddüd noktalarını oluşturan bir diğer husus, halku'l-Kur'an meselesidir. İslam tarihinin elim olaylarından sayılan mihne hadisesinden sonra, râviler bu esnada gösterdikleri tutumlara göre de kritik edilmiştir. Müteşeddîd âlimler, sika olsalar dahi bu mesele hakkında konuşan râvileri cerh etmişlerdir. Bunun neticesinde; İbnü'l-Medînî ve Buhârî gibi hadis ilminin köşe taşları bile bazı muhaddislerce mecruh sayılmıştır.

Mütesâhil âlimlerse, müteşeddîd ve mutedil münekkitlere nazaran daha geç bir devirde ortaya çıkmışlardır. Bu âlimler; eserlerine aldıkları rivayetlerde, çoğunlukla sika olmayan râvileri güvenilir saydıkları için gevşeklikle itham edilmişlerdir. Müteşeddîd münekkitlerin aksine, bu gruptaki âlimlerin ta'dildeki teferrütleri, müsamahakâr oldukları için makbul görülmeyip, diğer âlimler kendilerine muvafakat ettiklerinde geçerli sayılmıştır.

Mütesâhil âlimlerin karakterlerindeki barışçıl yaklaşım, hadis tenkitlerine de yansımıştır. Hadis uydurmakla itham ettikleri şahıslardan hadis almaları, bunun bir göstergesi sayılabilir. Bu gruptaki münekkitler sadece adalet mefhumunda değil, râvinin

zaptında da işi gevşek tutmuşlar, diğer münekkitlerce zaptı problemlili olan râvileri tevsîk etmişlerdir.

Mütesâhil muhaddislerin gevşeklikle itham edilmesinin sebeplerinden biri de hadis terimlerine farklı manalar yüklemeleridir. Bu muhaddislerden olan Tirmizî'nin, "Zaptında az bir kusur bulunan râvinin rivayet ettiği hadistir" diyerek tanımlayıp makbul saydığı hasen hadis, mütekaddimûn âlimlerine göre zayıf bir hadis çeşididir. Çünkü râvinin zaptında az bir kusur bulunması, kendisinden önceki âlimlerin ekseriyetine göre, hadisi makbul kategorisinden çıkarıp merdut kategorisine sokmaktadır. Bu da, geçmiş ulemaya göre bu gruptaki muhaddislerin bir tesâhülü sayılabilir.

Istıhlara yüklenen farklı manaların değişik sonuçlar doğurması, meçhul râviyi güvenilir sayma meselesinde de görülmektedir. Ekser ulemâ bir râviden cehaletin kalkması için en az iki ya da daha fazla kişinin kendisinden hadis rivayet etmesi şartını koşarken, mütesâhil âlimlerden bazıları, meçhul râviden bir sikanın rivayetini yeterli görürler. Bunun, bu gruptaki âlimlerin meçhul kavramına farklı bir anlam yüklediklerinden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Muhaddisler, hicrî birinci asırdan beri hadislerin metinlerinde içerik ayırımına gitmişlerdir. Bunun neticesinde ahkâm ve itikâda taalluk eden hadislerin rivayetinde titizlik, amellerin faziletlerine dair hadislerde ise tesâhül gösterilmiştir. Tespitimize göre, bu konuda ilk ayırım yapan muhaddisler, fıkha dair hadisleri meşhur olanlardan almak şartı koşup, bu alanın dışında kalan hadisleri meşhur olmayan hadis şeyhlerinden alınabileceğini söylemişlerdir. Fakat zaman ilerledikçe bu tesâhül genişletilerek, hadis almak rivayet etmeye dönmüş, hicrî altıncı asırdan sonra ise amel etmeye kadar gelmiştir.

Hadis ilminde teşeddüd ve tesâhülün ortaya çıktığı yerlerden biri de tahammül ve edâ metotlarıdır. Burada, müteşeddid muhaddisler, çoğunluğun makbul saydığı hadis alma ve nakletme metotlarını geçerli saymamış, neticesinde de böyle nakledilen hadisleri zayıf saymışlardır. Teşeddüd ve tesâhül meselesi sadece metotların kendilerinde değil, teferruatında da görülür. Bazı âlimler bir hadis alma metodunun ferî bir çeşidini kabul ederken bazısı kabul etmemiştir. Bazen de kabul etmekle beraber

çoğunluğun şartına ek olarak, o metoda başka şartlar ekleyerek makbul saydıkları da olmuştur.

Âlimlerin râvilere ve hadisleri nakletme yöntemlerine yaklaşımları, hadislerin tashîh ve taz'îfini doğrudan etkilemiştir. Dolayısıyla hadislerin sahih, hasen, zayıf ve uydurma sayılmasının, hadisçilerin öznel olarak verdiği ictihâdî hükümler olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

KUR'ÂN-I KERÎM

ABDÜLMUTTALİB Rıfat b. Fevzî, *Tevsîku 's-sünne fi 'l-karni 's-sâni 'l-hicrî üsesühü ve 't-ticâhetüh*, 1. b., Mısır: Mektebetü'l-Hanancî, t.y.

EL-ALÂÎ Ebû Saîd Halil b. Keykeldî, *el-Muhtelitîn*, thk. Rıfat Fevzi Abdülmuttalib, Ali Abdülbâsit Mezîd, 1. b., Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1996.

AŞIKKUTLU Emin, *Hadiste Ricâl Tenkîdi (Cerh ve Ta'dîl İlmi)*, 1. b., İstanbul: İFAV, 1997.

ATAN Abdullah Hikmet, *Mana ile Hadis Rivayeti*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul, 1999.

EL-AYNÎ Bedreddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed, *'Umdetu 'l-kârî şerh-u Sahihi 'l-Buhârî*, nşr: Dâr-u İhyâi't-Türâs, Beyrut, I-XXV, t.y.

AYDINLI Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, B.1 İstanbul, 1987.

_____ *Hadiste Tespit Yöntemi*, 1. b., İstanbul: Kitabevi, 2003.

BABANZÂDE Ahmed Naim Bey, *Hadis Usûlü*, der. Hasan Karayiğit, 1. b., İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2010.

EL-BATAYELVSÎ Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Seyyid, *el-İnsâf fi't-tenbîh 'ale'l-me'ânî ve'l-esbâb eletti evcebeti 'l-ihtilâf*, thk.

Muhammed Rıdvan ed-Dâye, 2. b., Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1983.

EL-BEŞÎR 'Isam Ahmed, *Usul-ü menheci 'n-nakd 'inde ehli 'l-hadîs*, 3. b., Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1992.

EL-BUHÂRÎ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmi 'u 'l-müsnedü 's-sahîh*, thk. Muhammed b. Nâsir en-Nâsir, 9. b., y.y.: Dâr-u Tavki'n-Necât, I-IX, 2001.

_____ *et-Târîhu 'l-kebîr*, thk. Muhammed Abdülmûid Hân, Haydarabâd:
Dâiretü'l-Maarifi'l-Osmâniyye, I-VIII, t.y.

EL-BEYHAKÎ Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn, *es-Sünenü 'l-kübrâ*, thk. Muhammed
Abdülkadir Ata, 3. b., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

_____ *Ma'rifetü's-sünen ve 'l-âsâr*, thk. Abdulmu'tî Emin Kal'acî, 1. b.,
Kahire: Dâru'l-Vefâ, I-XV, 1991.

_____ *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifet-u ahvâl-i sâhibi 'ş-şerî'a*, thk.
Abdülmû'tî Kal'acî, 1. b., y.y: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VII, 1988.

EL-CEVÂBÎ Muhammed Tâhir, *el-Cerh ve 't-ta'dîl beyne 'l-müteşeddîdîn ve 'l-
mütesâhilîn*, 1. b., y.y: Dâru'l-Arabiyye, 1997.

EL-CEZÂİRÎ Tâhir, *Tevcîhu'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, 1.
b., Halep: Meketebetü'l-Matbûâtu'l-İslâmiyye, I-II, 1995.

ÇAKAN Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, 16. b., İstanbul: İFAV, 2015.

_____ *Ana Hatlarıyla Hadis*, 14. b., İstanbul: Ensar, 2016.

_____ *Hadis Usulü*, 15. b., İstanbul: İFAV, 2007.

ED-DÂREKUTNÎ Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer, *Sünen*, thk. Şuayb el-
Arnavût vd., 1. b., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, I-V, 2004.

EBÛ DÂVÛD Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, thk. Muhammed
Muhyiddin Abdülhamîd, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, I-IV, t.y.

_____ *Kitâbu 'l-merâsîl*, thk. Şuayb el-Arnavût, 1. b., Beyrut: Müessesetü'r-
Risâle, 1988.

EL-FESEVÎ Yakub b. Süfyân, *el-Ma'rifet ve 't-târîh*, thk. Ekrem Ziya el-Umerî, 2. b.,
Beyrut: Müessesü'r-Risâle, 1981.

EBÛ ĞUDDE Abdülfettah, *Mes'elet-u halki 'l-Kur'ân ve eseruhâ fî sufûfi 'r-ruvâti ve 'l-*

muhaddisîn ve kütübi'l-cerhi ve't-ta'dîl, Beyrut: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1971.

EBÛ NUAYM Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Hilyetu'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ*, (tahkiksiz), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-X, 1989.

EBÛ REYYE Mahmud, *Advâ 'ala's-sünneti'l-Muhammediyye ev difâ' 'ani'l-hadîs*, 6. b., Kâhire: Dâru'l-Maarif, t.y.

EBÛ ZÛR'A Ubeydullah b. Abdülkerîm er-Râzî, *Târîh-u Ebî Zur'a ed-Dımaşkî*, thk. Şükrullah Nimetullah el-Kavcânî, 1. b., Dımaşk: Mecme'u'l-Lügati'l-Arabiyye, 1982.

_____ *Suâlâtu'l-Bürzei li Ebi Zür'a ve meahû Kitabu Esmâi'd-du'afâ*, thk. Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî, 1. b., Kâhire: el-Fâruk el-Hâdise, 2009.

EL-ELBÂNÎ Nâsıruddîn, *Sahîh-u Mevâridi'z-zam'an ilâ Zevâid-i İbn hibbân*, 1. b., Riyâd: Dâru's-Samî'î, I-II, 2002.

EL-ENSÂRÎ Ebû Yahyâ Zekerıyya b. Muhammed, *Fethu'l-bâkî bişerh-i Elfiyyeti'l-İrâkî*, thk. Abdullatif el-Hümeym, Mâhir el-Fahl, 1. b., y.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-II, 2002.

ERTÛRK Mustafa, *Filozof-Tabib Muhaddisler*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.

ES-SA'DÎ Ebû'l-Hasen Ali b. Abdillâh b. Cafer, *Suâlât-u İbn-i Ebî Şeybe li-Ali b. el-Medîni*, thk. Muvaffak Abdullâh Abdülkâdir, 1. b., Riyad: Mektebetü'l-Ma'arif, 1984.

EL-GAZZÂLÎ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ*, thk. Muhammed Abdüsselam Abdüşşâfî, 1. b., y.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.

GOLDZİHER Ignaz, *el-Mezâhibu'l-İslâmiyye fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, çev. Ali Hasan Abdülkâdir, 1. b., Kâhire: Matabaatu'l-'Ulûm, 1944.

GÖRMEZ Mehmet, *Hadis İlminin Temel Meseleleri*, 2. b., Ankara: OTTO, 2014.

_____ *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*,
5. b., Ankara: OTTO, 2014.

GÜL Mutlu, *Hanefî Usûlünde Hadis Tenkidi*, 1. b., İstanbul: İFAV, 2018

GÜNER Osman, *Ebu Hureyre'ye Yönelik Eleştiriler (Tarihî Arka Plan)*, İstanbul: İnsan
Yayınları, 2001.

EL-HATİB Muhammed Accâc, *Usulu'l-hadis 'ulûmuhû ve mustalahuhû*, Beyrut:
Dâru'l-Fikr, 2006.

HATİB EL-BAĞDÂDÎ Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *el-Câmi' li ahlakir'r-râvi adabi's-*
sâmi', thk. Mahmud Tahhan, 1. b., Riyad: Mektebetü'l-Meârif,
1983.

_____ *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*, thk. Ebû Abdillâh es-Sevrakî, İbrahim
Hamdî el-Medenî, 2. b., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989.

_____ *Takyîdü'l-'ilm*, nşr. İhyau's-Sünne, Beyrut, t.y.

_____ *Târîh-u Bağdâd*, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf, 1. b., Beyrut: Dâru'l-
Ğarbi'l-İslâmî, I-XVI, 2002.

HATİBOĞLU Mehmed Saîd, *İslâmî Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, 1.
b., Ankara: OTTO, 2015.

EL-HUMEYSÎ Abdurrahman b. İbrahim, *Mu'cem-u 'ulûmi'l-hadîsi'n-Nebevî*, 1. b.,
Cidde: Dâru'l Endülüs, 2000.

ITR Nureddin, *el-İmamü't-t-Tirmizî ve'l-muvâzenetu beyne Câmi'ihî ve beyne's-*
Sahîhayn, 1. b., y.y.: Matbaatu Lecneti't-Te'lîf, 1970.

EL-İRÂKÎ Abdürrahim b. el-Hüseyn, *Şerh-u Elfiyyeti'l-'Irâkî*, thk. Abdüllatif el-
Hümeym, Mâhir Yâsîn Fahl, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-III,

2002.

İBN ABDİLBERR Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Abdilberr, *Câmi' u beyâni 'l- 'ilmi ve fadlih*, thk. Ebü'l-Eşbâl ez-Züheylî, 1. b., Suudi Arabistan: Dâr-u İbni'l-Cevzî, I-II, 1994.

_____ *el-İntikâ fî fedâili 'l-eimmeti 's-selâseti 'l-fukahâ*, (thk. Abdülfettah Ebû Ğudde), Dâru'l-Beşairi'l-İslâmiyye, Beyrut, 1997.

İBN ADÎ Ebû Ahmed Abdullah b. Adî, *el-Kâmil fî du 'afâi 'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvıd, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IX, 1997.

İBN EBÎ HÂTİM Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî, *el-Cerh ve 't-ta 'dîl*, 1. b., nşr. Beyrut: Dâru İhyai't-Tür'âs, I-IX, 1952.

İBN EBÎ ŞEYBE Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *Kitabu 'l-musannef fî 'l-ehâdis ve 'l-âsâr*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, 1. b., Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, I-IIIV, 1989.

İBN FÂRİS Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, *Mu 'cem-u mekâyisi 'l-luĝa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, y.y: Dâru'l-Fikr, I-VI, 1979.

İBN HACER Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Nüzhetü 'n-nazar fî tavnîhi Nuhbetü 'l-fiker*, thk. 3. b., Nureddin Itr, Dımaşk: Matbaatu's-Sabah, 2000.

_____ *en-Nüket alâ Kitabi İbn Salâh*, thk. Rebi' b. Hâdî el-Medhalî, 1. Baskı, Medine: İmâdetü'l-Bahs, I-II, 1984.

_____ *Lisânu 'l-Mîzân*, thk. Dâiretü'l-Ma 'rif en-Nizâmiyye, 2. b., Beyrut: Müessesetü'l-A 'lemî, I-VII, 1971.

_____ *Hedyu 's-sârî mukaddimet-u Fethi 'l-bâri*, thk. Muhibuddin el-Hafîb vd.,

1. b., Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1959.

_____ *Tehzibu't-Tehzib*, 1. b., nşr. Matbaatu Dâireti'l-Me'ârif, I-XII, 1906.

_____ *el-İsabe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali

Muhammed Muavviz, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VIII, 1994.

_____ *Fethu'l-bârî şerh-u Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhibbuddin el-Hatîb, Beyrut:

Dâru'l-Ma'rife, I-XIII, 1958.

_____ *Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdîse er-Râfi'i'l-kebîr*, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-

İlmiyye, 1. b., I-IV, 1989.

_____ *Bezlu'l-mâ'ûn fî fadli't-tâ'ûn*, thk. Ahmed Abdülkadir el-Kâtib, Riyaz:

Dâru'l-Âsîma, t.y.

_____ *Takribu't-Tehzib*, thk. Muhammed Avvâme, 1. b., Suriye: Dâr er-

Reşîd, 1986.

_____ *el-Metâlibu'l-Âliye bi-Zevâidi'l-mesânîdi's-semâniye*, nşr. Dâru'l-

Asîma, 1. b., y.y., I-XIX, 2000.

_____ *el-Kavlu'l-müsedded fî'z-zebbi an Müsned-i Ahmed*, 1. b., Kâhire:

Mektebet-ü İbn Teymiyye, 1981.

İBN HALLİKÂN Ebü'l Abbas Ahmed b. Muhammed b. Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân ve*

enbâ ve ebnâu'z-zamân, thk. İhsan Abbas, 7. b., Beyrut: Dâr Sâdir, I-VII, 1994.

İBN HANBEL Ahmed b. Hanbel, *İlel ve ma'rifetu'r-ricâl*, thk. Vasiyullah b.

Muhammed Abbas, 2. b., Riyad: Dâru'l-Hânî, I-IV, 2001.

İBN HAZM Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd, *el-İhkâm fî usul'i'l-ahkâm*, thk.

Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut: Dâru'l-Âfâk el-Cedîde, I-VII, t.y.

İBN HİBBÂN Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Sahîh-u İbn-i Hibbân*, thk.

Şuayb el-Arnâvût, Beyrut: Müessesetür'Risâle, I-XIIIIV, 1988.

_____ *es-Sikât*, thk. Dr. Muhammed Abdülmüid Han vd., 1. b., Haydarabad:

Daru'l-Me'arif el-Osmaniyye, I-IX, 1973.

İBN HİŞÂM Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm, *Sîret-u İbn Hişâm*, thk. Mustafa es-Sakâ vd., 2. b, Mısır: Matbaat-u Mustafa, I-II, 1955.

İBN KAYYİM Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Kayyim el-

Cevziyye, *Hâşiyet-u İbn Kayyim 'alâ Sünen-i Ebî Dâvûd ('Avnu'l-ma'bûd şerh-u Sünen-i Ebî Dâvûd ma'a şerhi'l-Hâfiz İbn Kayyim el-Cevziyye içerisinde basılmış)*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, 2. b., Medîne: el-Mektebetü's-Selefiyye, I-XIV, 1968.

İBN KESÎR Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *İhtisâr-i 'Ulumi'l-Hadîs,(el-Bâ'isu'l-*

hasîs içerisinde, şerh eden: Ahmed Muhammed Şâkir), 2. b., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.

İBN MA'ÎN Ebû Zekeriya Yahya b. Ma'în, *Târîh-u Yahyâ b. Ma'în*, thk. Ahmed

Muhammed Nur Seyf, 1. b., Mekke: İhyâu't-Türâsi'l-İslâmî, I-IV, 1979.

İBN MANSÛR Ebû Osman Saîd b. Mansûr, *Sünen-i Saîd b. Mansûr*, thk.

Habiburrahman el-Azamî, 1. b., Hindistan: ed-Dâru's-Selefiyye, I-II, 1982.

İBN MANZÛR Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dâr

Sâdir, I-XV, 1993.

İBNÜ'L ARABÎ Muhammed b. Abdillâh Ebû Bekir, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk.

Muhammed Abdülkâdir Ata, 3. b., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, 2003.

İBNÜ'L-MULAKKIN Ebû Hafs Ömer b. Ali, *Muhtasar-u istidrâki'l-Hâfiz ez-Zehebî*

alâ Müstedreki Ebi Abdillâh el-Hâkim, thk. Abdullah b. Hamd el-Lehaydân, Sa'd b. Abdillâh Âl Humeyyed, 1. b., Riyad: Dâru'l-Âsîme, 1991.

İBN RECEB Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed, *Şerh-u İleli't-Tirmizî*,

thk. Hammad Abdurrahim Sa'îd, 1. b., Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, I-II, 1987.

İBN SA'D Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, thk. İhsan Abbas, 1. b., Beyrut: Dâr Sâdır, I-VIII, 1968.

İBNÜ'S-SALÂH Ebû Amr Takiyüddin b. Salâh eş-Şehrezûrî, *Mukaddimet-u ibni's-Salâh*, thk. Nureddin Itr, 1. b., Beyrut: Dâru'l-fikr, 1986.

_____ *Sıyânet-u Sahîh-i Müslim*, thk. Muvaffak Abdullah Abdülkâdir, 2. b., Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.

İBN ŞÂHÎN Ebû'l Hafs Ömer b. Ahmed, *Zikru men ihtelefe'l-'ulemâ ve nukkâdi'l-hadîs*, thk. Ebû Muâz, Tarık b. 'Avdillâh, 1. b., Kâhire: Mektebetü'l-Terbiyyeti'l-İslâmiyye, 1992.

İBN TEYMİYYE Ebû'l-Abbâs Takiyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn b.

Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed, 1. b., y.y.: Dâr-u Advai's-Selef, I-XXXV, 2003.

_____ *Minhâcu's-sünneti'n-Nebeviyye fî nakd-i kelâmi's-şî'at'i'l-*

Kaderiyye, thk. Muhammed Reşad Sâlim, y.y.: Câmî'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, I-IX, 1986.

KÂDÎ İYÂZ İyâz b. Mûsâ b. İyâz, *Tertîbu'l-medârik ve takrîbu'l-mesâlik*, thk. İbn Tâvî et-Tancî, 1. b., Mağrib: Matbaat-u Fedâle, I-VIII, 1965.

_____ *el-'İlmâ' ilâ ma'rifet-i usûli'r-rivayeti ve takyîdi's-semâ*, thk. Es-Seyyid Ahmed Sakr, 1. b., Kâhire: Dâru't-Turâs, 1970.

KANDEMİR Yaşar, *Mevzû Hadisler*, 8. b., İstanbul: İFAV, 2014.

KARACABEY Salih, *Hadis Tenkidi*, 3. b., Bursa: Emin Yayınları, 2014.

KARAGÖZOĞLU Mustafa Macit, *Zayıf Râviler Duafâ Literatürü ve Zayıf Rivayetler*, 1. b., İstanbul: İFAV, 2014.

KARAHAN Abdullah, *Hadis Râvilerinin Güvenilirliği (Tespiti, İmkânı ,Hadisin Sıhhatine Etkisi)*, 1. b., Bursa: Sır Yayıncılık, 2005.

EL-KEŞMİRÎ Muhammed Enver Şâh b. Muazzam Şâh, *el- 'Arfü'ş-şezî şerh-u Süneni't-Tirmizî*, tsh: Mahmûd Şâkir, 1. b., Beyrut: Dâru't-Türâs el-Arabî, I-V, 2004

EL-KETTÂNÎ Muhammed b. Ca'fer, *er-Risaletu'l-mustatrafe li-beyâni meşhûr-i kütübi's-sünneti'l-müşerrefe*, thk. Muhammed b. el-Muntasır b. 6 Muhammed ez-Zemzemî, 6. b., y.y.: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2000.

EL-KEVSERÎ Muhammed Zâhid, *Fıkhu Ehli'l-Irak ve hadîsuhum*, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, Mısır: el-Mektebü'l-Ezheriyye, t.y.

_____ *el-Makâlâtu'l-Kevserî*, 1. b., Kâhire: el-Mektebetü't-Tevkikiyye, 1954.

KOÇYİĞİT Talat, *Hadis Usulü*, 12. b., Ankara, TDV, 2013.

KUTLAY H. İbrahim, *Hadiste Sened Tenkidi*, B. 1, İstanbul: Elif, 2015.

EL-LEKNEVÎ Muhammed Abdülhayy b. Muhammed, *er-Ref' ve't-tekmilfi'l-cerh ve't-ta'dil*, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, 9. b., Kahire: Dâru's-Selâm, 2009.

_____ *et-Ta'lîku'l-mümecced 'alâ Muvatta'i'l-İmam Muhammed*, thk.

Takyeddin en-Nedvî, 4. b., Dımaşk: Dâru'l-Kalem, I-III, 2005.

_____ *el-Ecvibetü'l-fâdila li'l-es'ileti'l-aşereti'l-kâmile*, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, 2. b., Kahire: Mektebetü'l-Matbuati'l-İslâmiyye, 1984.

EL-MAKDİSÎ Muhammed b. Tâhir, Muhammed b. Musa el-Hâzimî, *Şurûtu'l-eimmeti's-sitte ve yelîhi Şurûtu'l-eimmeti'l-hamse*, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.

MA'LÛF Luis b. Nicola, *el-Müncid fi'l-luġa ve'l-edeb ve'l-'ulûm*, Beyrut: Matbaa el-Katholica, 2010.

EL-MANSÛRÎ Ebû Tâlib Nâyif b. Salâh b. Ali, *İrşâdu'l-kâsî ve'd-dânî ilâ terâcim-i*

şuyûhi't-Taberânî, thk. Sa'd b. Abdillâh el-Humeyd, Riyad: Dâru'l-Kiyân, t.y.

MEHDÎ Eymen Mahmud, *el-Cerh ve't-ta'dîl beyne'n-nazariyye ve't-tatbîk*, 1. b, Tantâ: y.y, 2007.

MELİK Sa'd Ebû Nasr Ali b. Hibetullah b. Ca'fer, *el-İkmâl fî ref'i'l-irtiyâb ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif fî'l-esmâ ve'l-künâ ve'l-ensâb*, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VII, 1990.

EL-MİZZÎ Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahman, *Tehzibu'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşâr Avaad Ma'rûf, 1. b., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, I-XXXV, 1980.

MUSTAFA İbrahim vd., *Mu'cemu'l-vasît*, Kahire: Dâru'd-Da've, I-II, t.y.

MÜSLİM Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Abdulfuad Abûlbakî, Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsü'l-Arabî, I-V, t.y.

EN-NEVEVÎ Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref, *et-Takrîb ve't-teysîr lima'rifet-i süneni'l-beşîri'n-nezîr fî usûli'l-hadîs*, thk. Muhammed Osman el-Haşî, Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1985.

_____ *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb (Sübkî ve Mutî'î'nin Tekmilesi ile Beraber)*, y.y.: Dâru'l-Fikr, XX, t.y.

_____ *el-Erbeûn en-Neveviyye*, thk. Muhammed el-Hallâk, Enver b. Ebî Bekr eş-Şeyhî, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2009.

EN-NEYSÂBÛRÎ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh Hâkim, *el-Müstedrek 'ala's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, 1990.

_____ *Ma'rifet-u 'ulûmi'l-hadîs*, thk. Seyyid Mu'zam Hüseyin, 3. b., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1977.

EN-NU'MÂNÎ Muhammed Abdurreşid, *Mekânetu'l-İmâm Ebî Hanîfe fî'l-hadîs*, thk.

- Abdülfeftah Ebû Ğudde, 4. b., Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, t.y.
- ÖZAFŞAR M. Emin, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı*, 2. b., Ankara: OTTO, 2015.
- ÖZSOY Abdulvahap, *Şu'be İbnü'l-Haccâc ve Hadisçiliği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2004.
- ER-RÂMHÜR MÜZÎ Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen, *el-Muhaddisu'l-fâsil beyne'r-râvi ve'l-vâ'i*, thk. Muhammed el-Hatîb, 3. b., Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984.
- REYYÂN Nizâr Abdülkadir Muhammed, "en-Nukkâdü'l-müteşeddidün fi'l-cerhi ve't-ta'dîl", *Mecelletü'l-Câmiati'l-İslâmiyye (Silsiletü'd-Dirâsâti's-Şer'iyye)*, XII, (2004).
- ER-RUHAYLÎ Abdullah b. Dayfillah, *el-İmam Ebû'l-Hasen ed-Dârekutnî ve âsâruhu'l-İlmiyye*, 1. b., y.y: Dâru'l-Endülüsü'l-Hadrâ, t.y.
- SA'D Kâsım Ali, *Mebâhis fi 'ilmi'l-cerh ve't-ta'dîl*, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1988.
- SÂLİH Suphi, *Hadis İlimleri ve İstılahları*, çev. Yaşar Kandemir, 1. b., Ankara: DİB Yayınları, 1971.
- ES-SEHÂVÎ Muhammed b. Abdurrahman, *el-Mütekellimûne fi'r-ricâl* (thk. Ebû Ğudde, *Erbe'u resâil fi 'ulûmi'l-hadîs* içerisinde), 5. b., Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1990.
- _____ *Fethu'l-muğîs bişerhi Elfıyyeti'l-hadîs*, thk. Ali Hüseyin Ali, 1. b., Mısır: Mektebetü's-Sünne, I-IV, 2003.
- _____ *el-İ'lân bi't-tevbih limen zemme't-târîh*, thk. Salih el-İclî, 1. b., Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1986.
- SEZGİN Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 4. b., Ankara: OTTO

Yayınları, 2015.

SÖNMEZ M. Ali, *İbnu Hibbân Cerh-Tâdil Metodu*, İstanbul: Umran yayınevi, t.y.

SUYÛTÎ Ebû'l-Fazl Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Süyûtî, *Tedribu'r-râvi fî şerh-i*

Takribi'n-Nevevî, thk. Ebû Kuteybe Muhammed el-Fâryâbî, y.y: Dâru Taybe, I-II, t.y.

TAHHAN Mahmud, *Teysîr-u mustalahi'l-hadîs*, 11. b., Riyad: 2011.

ET-TAYÂLÎSÎ Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd, *Müsned-ü Ebi Dâvûd et-Tayâlisî*, thk.

Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî, Mısır: Dâru Hicr, I-IV, 1999.

ET-TEHÂNEVÎ Zafer Ahmed, *Kavaid fî 'ulum'il-hadîs*, 3. b., Beyrut: Dâru'l-Kalem,

1972.

ET-TİRMİZÎ Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf,

Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, I-VI, 1988.

_____ *el-İlelu's-sağîr*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd., Beyrut: Dâr-u İhyâi't-

Türâs, t.y.

EL-UKAYLÎ Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ , *ed-Du'afâu'l-kebîr*, thk.

Abdulmu'tî Emin Kal'acî, 1. b., Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, I-IV, 1984.

YÜCEL Ahmet, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, 1. b., İstanbul: İFAV, 1996.

_____ *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, 1. b., İstanbul:

İFAV, 1998.

_____ *Hadis Tarihi*, 5. b., İstanbul: İFAV, 2012.

_____ *Hadis Usûlü*, 7. b., İstanbul: İFAV, 2012.

ZEBÎDÎ Muhammed b. Muhammed, *Tâcu'l-arûs*, thk. Mustafa Hâcizî vd., y.y: Dâru'l-

Hidâye, I-XL, t.y.

EZ-ZEHABÎ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Zikru men yu'temedu kavluhû fî'l-*

cerh ve't-ta'dîl, thk. Ebû Ğudde, (*Erbe'u resâil fi 'ulûmi'l-hadîs'in* içinde), 5. b, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1990.

_____ *el-Mûkıza fi 'ilmi mustalahi'l-hadîs*, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, 9. b.,
Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2016.

_____ *Siyer-u a'lami'n-nubelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvût, vd., 3. b., y.y:
Müessesetü'r-Risâle, I-XVIII, 1985.

_____ *Târîhu'l-İslam*, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf, 1. b., y.y: Dâru'l-Ğarbi'l-
İslâmî, I-XVII, 2003.

_____ *Tezkiretu'l-huffâz*, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. b., Beyrut, I-IV,
1998.

_____ *el-Muğnî fi'd-du'afâ*, thk. Nureddin Itr, Katar: İdâret-u İhyâu't-Türâs, I-
II, t.y.

_____ *Mîzânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, 1. b.,
Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, I-IV, 1963.

_____ *er-Ruvâtu's-sikât el-mütekellimu fihim bimâ lâ yûcibu redduhum*, thk.
Muhammed el-Mevsilî, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1992.

_____ *Mevzû'ât min Müstedreki'l-Hâkim*, (el yazması halinde bulunan bu
eser, el-Mektebetü's-Şâmîle adlı bilgisayar programı için uygun hale
getirilmiştir), 1. b., 2004.

EZ-ZEHEBÎ Muhammed Hüseyin, *Tefsir ve Hadiste İsrailiyyat*, çev. Enbiya Yıldırım,
1. b., Ankara: OTTO, 2017.

EZ-ZERKEŞÎ Ebû Abdillâh Bedruddin Muhammed b. Bahâdır, *Hz. Âişe'nin*
Sahâbeye Yönelttiği Tenkitler, çev. Bünyamin Erul, 10. b., Ankara:
OTTO, 2015.

EZ-ZEYLAÎ Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf, *Nasbu'r-râye li-ehâdisi'l-Hidâye*,

thk. Muhammed Avvâme, 1. b., Cidde: Dâru'l-Kıble, I-IV, 1997.

Mu'cemu'l veciz, y.y, t.y.

Makaleler:

AHATLI Erdinç, “Yahyâ b. Saîd el-Kattân”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam

Ansiklopedisi (*DİA*), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, c. 43, s. 262.

AŞIKKUTLU Emin, “Cerh”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*),

İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, c. 7, s. 394.

BAŞARAN Selman, “Hadislerin Lafız ve Mana olarak Rivayeti Meselesi”, *Uludağ*

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, III, (1991), s. 52-64.

BEDİR Murteza, “Mütakaddimîn ve Mütcaahirîn”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam

Ansiklopedisi (*DİA*), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, c. 32, s. 186-7.

CANAN İbrahim, “Ebû Hâtim er-Râzî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

(*DİA*), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, c. 10, s. 150.

ÇAKAN İ. Lütfi, “Cûzcânî, Ebû İshâk”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

(*DİA*), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, c. 8, s. 98.

_____ “Dârekutnî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*), İstanbul:

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, c. 8, s. 488.

DEMİRCİ Ahmet, “Rivayet Formülleri”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*

Dergisi, III, (1986), s. 188.

EBÛ ĞUDDE Abdülfettah, “Sünnet İfadesinin Dini Anlamı ve Dârekutnî'nin

Sünen'inin Konumu”, (çev: Enbiya Yıldırım, Mesut Duman), *Usûl: İslâm Araştırmaları Dergisi*, Adapazarı, 2006, V, s. 93.

EFENDİOĞLU Mehmet, “Sahâbe”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*),

İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2008, c. 35, s. 491.

_____ “Musahhaf”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*),

İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, c. 31, s. 230.

ERUL Bünyamin, “Sahâbe Döneminde Tekzib ve Tekzibin Mahiyeti”, *AÜİFD*,

XXXIX, (1999), s. 458-59.

FAYDA Mustafa, “Ömer”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, c. 34, s.44-51.

_____ “Âişe”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989, c.2, s.201-205.

GÜNER Osman, “Hadis Rivayeti Açısından Sahâbeye Yönelik Bazı Eleştirilerin Tahlili, İslam’ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri”, *Kutlu Doğum Sempozyumu 2001*, Ankara: TDV Yayınları, 2003, s. 631.

HATİPOĞLU İbrahim, “Şu’be b. el-Haccâc”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, c. 39, s. 224-26.

HATİBOĞLU Mehmed Saîd, “Hz. Âişe’nin Hadis Tenkidciliği”, *AUIFD*, XIX (1973), s. 61.

KANDEMİR M. Yaşar, “Nesâî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, c. 32, s. 563-65.

_____ “Tirmizî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, c. 41, s. 202-4.

_____ “Hâkim en-Nisâbüri”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1997, c. 15, s. 190-93.

_____ “Beyhakî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, c. 6, s. 58-61.

KÜÇÜK Raşit, “İsnad”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2001, c. 23, s. 154.

ÖZAFŞAR Mehmet Emin, “Ukaylî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, c. 42 s. 59.

ÖZDEMİR Veysel, “Cerh-Ta’dil İlminde Müteşeddî ve Mütesâhil Âlimlerden İstifade Ederken Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXIV, (2014), s. 136.

ÖZEL Ahmet, “Mâlik b. Enes”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*),

İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, c. 27, s. 506-13.

ÖZKAN Halit, “Vicâde”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, c. 43, s. 100.

SOFUOĞLU Cemal, “Zayıf ve Mevzû Hadisler Açısından Tirmizî’nin Sünen’i Üzerine Bir İnceleme”, *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir, 1989, VI, s. 58-9.

SÖNMEZ M. Ali, “Ali b. Medînî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989, c. 2, s. 411.

TOPALOĞLU Nuri, “Beyhaki Hayatı Eserleri ve Şahsiyeti”, *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir, 1983, I, s. 333-47.

YILDIRIM Enbiya, “Hadislerin Manayla Rivayeti”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I, (1996), s. 299-307.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Ahmet Yasin DİNÇER
Tez Adı	HADİS İLMİNDE TEŞEDDÜD VE TESÂHÛL (CERH-TA'DÎL VE HADİSLERİN TAHAMMÛL İLE EDÂSINDA)
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Dr. Öğretim Üyesi Mutlu GÛL
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) izni	☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin ☐ % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☒ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama izni	☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin Veriyorum

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 11.06.2018

İmza